

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- BERTÓK LÁSZLÓ versei 497
ACZÉL GÉZA verse 498
MIKLYA ZSOLT versei 499
VILLÁNYI LÁSZLÓ versei 506
SZABÓ ÁDÁM: Vonatút (*elbeszélés*) 508
SZVOREN EDINA: Így élünk (*elbeszélés*) 527
MÉHES KÁROLY: Ahol kezdődik, ott ér véget (*novella*) 535
HORVÁTH VIKTOR: Török tükör (*regényrészlet*) 540
LACKFI JÁNOS és VÖRÖS ISTVÁN versei 549
GYUKICS GÁBOR versei 562
POLLÁGH PÉTER verse 563
KARÁTSON ENDRE: Gyökértelenség és modernség –
Az átváltozás kínos modellje (*részletek az önéletírásból*) 564
HITES SÁNDOR: Poétai kombinatorisztika: Karátson Endre
prózájáról (*tanulmány*) 577

*

- BERTÓK LÁSZLÓ: A merész mandulafácska (*Epigramma-pályázat
Janus Pannonius pécsi újratemetése alkalmából*) 588
KUN ÁRPÁD – CSEHY ZOLTÁN – BARÁTH KATALIN versei
591

*

- NAGY BOGLÁRKA – KERPEL-FRONIUS GÁBOR: „Kikről beszél
ez? Rólunk, édesem...” (*Závada Pál: Idegen testiünk*) 595
MIKOLA GYÖNGYI: Szerelmi kaleidoszkóp (*Villányi László: valaki
majd*) 605
HALMAI TAMÁS: Kóbor kutyákon szárnyak (*Csajka Gábor Cyprian:
Hard-Kier*) 610
DEMÉNY PÉTER: A gyötrődés tanulmányai (*Kardos András:
Kritikus apák*) 613

GÁRDOS BÁLINT: „A szabad eszmecsere igazi közelharc”

(Lord Shaftesbury: *Sensus communis. Esszé a szellem és a jó kedély szabadságáról*) 617

FEJÉRVÁRI BOLDIZSÁR: Megkésett méltatás egy modern

klasszikusról (Edmund Burke: *Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően*) 621

Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.

A **Jelenkor** a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8–10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

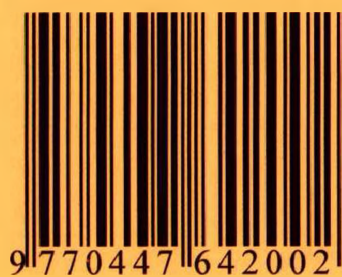
u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

680,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002

0 9005

JELENKOR

LII. ÉVFOLYAM

5. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHA ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7-8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@t-online.hu

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelte válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7-8. Telefon: 72/310-673),
az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 4080,- Ft, a II. félévre 3400,- Ft,
egy évre belföldre: 7480,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI DÍJAK március 15. alkalmából. Kossuth-díjban részesült *Várady Szabolcs* költő, műfordító, szerkesztő és *Végel László* író, esszéista. Kiemelkedő irodalomtörténeti- és elméleti munkásságáért Széchenyi-díjat kapott *Angyalosi Gergely*, *Margócsy István* és *Thomka Beáta*. Babérkoszorú-díjban részesült *Darvasi László* író és *Tóth Krisztina* költő, író, műfordító. József Attila-díjat kapott *Bán Zoltán András* író, kritikus, műfordító, *Csehy Zoltán* költő, műfordító, irodalomtörténész, *Egressy Zoltán* író, *Garaczi László* író, *Kada Júlia* műfordító, *Kiss Ottó* költő, író, *Kulin Ferenc* irodalomtörténész, *Lövetei László* költő, *Radics Viktória* író, kritikus, műfordító, *Solymosi Bálint* költő, író, *Tábor Ádám*, költő, esszéista, kritikus, *Vass Tibor* költő, szerkesztő, *Visky András* költő, író, *Zsávolya Zoltán* költő, író. Gratulálunk a díjazottaknak!

PALLADIUM-DÍJAT kapott 2008-ban megjelent kötetéért *Bán Zsófia* író, irodalomtörténész, *Kántor Péter* költő, műfordító és *Márton László* író, műfordító. Az elismeréseket 2009. április 1-jén vették át a szerzők.

AZ OLVASÓ/PRÓBA című felolvasószínházi sorozat keretében mutatták be *Visky András* *Megöltem az anyámat* című darabját

Füsti Molnár Éva rendezésében. Az előadást követően a szerzővel *Ágoston Zoltán*, a *Jelenkor* főszerkesztője beszélgetett április 6-án. A Cella Septichora-beli rendezvényen mutatta be *Visky András* *Gyáva embert szeretsz* című új verseskötetét *Csordás Gábor*, a *Jelenkor* Kiadó igazgatója.

„AZ OLVASÓ SZÁJÍZE” címmel *Márton László* íróval beszélgetett prózáiról, műfordításairól és színházi tapasztalatairól *Nagy Boglárka* kritikus, a *Jelenkor* szerkesztője Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában 2009. április 8-án.

A MAGYAR ÍRÓSZÖVETSÉG DÉLDUNÁNTÚLI CSOPORTJÁNAK új tagjai mutatkoztak be felolvasóesttel Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában 2009. április 20-án. *Fischer Máriát*, *Bartusz Dobosi Lászlót*, *G. Tóth Károlyt* és *Videcz Ferencet* *Méhes Károly*, az írócsoport titkára mutatta be a közönségnek.

AZ IRODALOMTUDOMÁNY MŰHELYEI című beszélgetéssorozatban a *Mekis D. János* és *Z. Varga Zoltán* szerkesztette *Írott és olvasott identitás – Az önéletrajzi műfajok kontextusai* című kötetet mutatták be Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában 2009. április 22-én. A szerkesztőkkel *Takáts József* irodalomtörténész beszélgetett.

Szerzőink

Bertók László (1935) – költő, Pécsen él.

Aczél Géza (1947) – költő, kritikus, az *Alföld* főszerkesztője, Debrecenben él.

Miklya Zsolt (1960) – költő, író, pedagógus, a Parakrétosz kiadó szerkesztője, Kiskunfélegyházán él.

Villányi László (1953) – költő, a győri *Műhely* főszerkesztője, Győrben él.

Szabó Ádám (1969) – író, középiskolai tanár, Budapesten él.

Szvoren Edina (1974) – író, Budapesten él.

Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécsen él.

Horváth Viktor (1962) – író, műfordító, Pécsen él.

Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Lackfi János (1971) – költő, műfordító, a *Nagyvilág* szerkesztője, Zsámbékon él.

Gyukics Gábor (1959) – költő, Csepelen él.

Pollágh Péter (1979) – költő, újságíró, kritikus, a *Prae* szerkesztője.

Karátson Endre (1933) – író, irodalomtörténész, esszéista, Párizsban él.

Hites Sándor (1974) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Kun Árpád (1965) – költő, Marifjorában (Norvégia) él.

Csehy Zoltán (1973) – költő, műfordító, irodalomtörténész, Dunaszerdahelyen él.

Baráth Katalin (1978) – reklámszövegíró és történész, Budapesten él.

Nagy Boglárka (1967) – kritikus, a *Jelenkor* szerkesztője, Pécsen él.

Kerpel-Fronius Gábor (1966) – informatikus, a PTE BTK Újkortörténet és Modernkori Történet programjának PhD-hallgatója, Budapesten és Pécsen él.

Mikola Gyöngyi (1966) – kritikus, Szegeden él.

Halmai Tamás (1975) – költő, kritikus, Pécs-Somogyon él.

Demény Péter (1972) – költő, író, kritikus, Kolozsvárott él.

Gárdos Bálint (1981) – az ELTE BTK Modern Angol-Amerikai Irodalom doktori programjának hallgatója, Budapesten él.

Fejérvári Boldizsár (1977) – a PPKE Angol Tanszékének, valamint az Eötvös József Collegium Angol-Amerikai Műhelyének oktatója, a *The AnaChronisT* szerkesztője, Budapesten él.

BERTÓK LÁSZLÓ

Ha nem hagyna le az idő

*Ha nem hagyna le az idő,
s meg akarnád előzni még,
varázsszőnyeg vagy lepedő,
megölelné a messzeség.*

*Csak fölemelnéd a karod,
és megállna a forgalom,
szájtátva bámulnák, ahogy
átröpülsz a pillanaton.*

*De csak ülsz, nézed a falat,
a percet, centit számolod,
s mert nem tudod, mennyi maradt,
az öl meg, hogy mennyire fogy.*

Előrébb élni kicsivel

*Előrébb élni kicsivel,
eljátszani, hogy boldogabb,
hogy máris ott vagy, annyi vagy,
és percről percre több leszel.*

*Nem a hegy csúcsát, az eget,
jövő esztendő, álmokat,
csak ahová a lábadat,
ami pár lépés, ami megy.*

*„Pozitívabban!”, mintha nem,
avagy éppen azért, ahogy,
ha ezt a gödröt valahogy,
már a poklok kapui sem.*

píár

hogy azért nagy marhaságokat még versben se írok olykor a titokzatosan bokrozó szavak etimológiáját szótárból nézem vissza persze mikor nekem kellene píár nincsen benne csak a piál meg a piarista a tudományos megismerést virtuálisan is ellopják előlem az ürgének bőven elég ha olcsó szavakba dőlten hörög valamit többnyire a másvilágnak s akik egész életükben butító bizniszt kínálnak valamelyik homályos sarokban dörzsölik tenyerük azt mondanom sem kell itt a belső rejtett lelki járatokban gyorsan döccen ellenükre a le velük tőlem nincsen ugyanis e-mailbe szedett benyálós levelük és persze naiv romantikám oly sokat nem is számít így gyatra sejtéseim föl sem páráznak a víg napvilágig dohogva ülök magamban Agatha Christie-s élményekkel múltamba révedve akár a megvizezett szappan gyerekkorom emlékeiben olvadozom ahogy a nyíregyházi piacon a valami forradalommal kaszabolt véres romon sokáig kurjongatta egy szegény pára – aki magyar két kossuth-címert is tűzzön a zakójára míg zöldre nem verték indulatos legények dohos pincékben gyanútlan fejét a szerencsésebb stációnál sokkal vidámabb lehetett az a svájcisapkás gondtalan legény ki feje búbjáig bevasporozva hisz a tartomány talán máig a vas és az acél honja pirkadattól feledhetetlen hangján góbésan kiabált – asszonyom magának nem kell korán felkelni ráér délben kefélni ha megveszi s elteszi porom e tanyasi pornóban kacagva dőlt a nép pedig pár száz méterre tőle még akasztgattak a pribékek ma már bizony nem érdem ám átlátszó füleimmel a parasztok között én is szélesen vigyorogtam aztán szépen hazahoztam a szerény kosarat melyet anyuka hivatal előtt még szegényes gonddal megpakolt benne üde szabolcsi krumpli igazi tejföl parázs zöltség és magvára még nem váló fosós szilva volt meg ilyenek óh azok az ártatlan spontán szemek melyeket csalfán beszó az ügyes kereskedelem s mikor már a hatalom növekvő önbizalmából évi vásárra is tellett izgatottan kocogtam a ragacos jaffa szörppel szájam zugait nyalogatva szüleim mellett s vettük ami visszafogottan kellett és szagoltuk a lacipecsenye egyetemes illatát oda csak nagyapa hedonikus bajsza villan át melynek rosszalló tettét utólag becsülöm nekem máig vigasztalanul nagy öröm ha az apró kis élvezkedéseket kihagyom valahol ez is hatalom a belső kényszert olykor kiengedni majd kordában tartani mások nyögéseit is persze hallani de valamit görgetni is az egy-élet néma vigaszából az alagsorban éppen sorban most a százalmas hazai ipar táncsics műbörgyára táncol – kérem ez a műbörgyár harminc országba exportál hallom aggkori füleimbe vissza ahogy recseg-ropog az érdesre konstruált hangszóró majd lassan felissza a kor vérszegény reklámját a zsi bongó forgatag ám agyam rejtett zugaiban a műanyag megmarad s habár már a technika az úr az elkoszolódott technológiát azóta is bizalmatlanul lesem s mióta a nagy üzlet szellője valamit kiengedett pókhálós palackjából s az ember agyára a sok szélhámós vigéc rátol mindenféle hamis információt legközelebb például a kába egyetemi évek alatt mikor mozgékony szélhámósok hasfelmetsző dumájától eladósodva megvetted a tétova kultúrában leomló falat miközben nőre és hideg sörre nem maradt később pedig családostól bolyongani kezdesz egy pláza-világban mely globálisan rendkívül progresszív s liberálisan képzett barátaid azonnal levágnak ha ellene szegülsz engem újabban az is érdekel mi van legbelül végighúzva gerincemen azt a piaci vonalat mely posztmodernbe mártva néha még működik is néha elakad s az elkorhadt árusító asztalokkal a messzi múltból nem tudok mit kezdeni sokszor már csak a nosztalgia mi az ifjúság tünékeny hangulatait felleli érvei pedig védhetetlenek itt fények ott kopott kisgyerek egyre közelebb a sír nézd el nekem holnapi sire

Côte d'Azur

Chagall tollnyomain

1

*Még betöltötte az egész teret,
még hihette azt, hogy szeretni tanul.
Pedig csak szenvedett. Harminc éve,
markotányosnőként egy hibátlanul*

*elkendőzött háborúban, ahol
a felek egymás felé fordulása
is csapda, rejtett aknamező. Látja
már, belátja, hogyne, persze. Lakol*

*is érte. Nem miatta, hisz nem tehet
róla, csak érte. Még itt lakik, kicsit,
de már tudja, értette ő mindig is,*

*hogyan a mozdulat, amivel reggel fel-
tesz egy kávét, beoltja magát, semmi
ahhoz képest, mit jelent szeretni.*

2

*Ahhoz képest, mit jelent szeretni,
tartani a lombot, mint őszig a fák,
s ahogy súlyosbodik üresen az ág,
még a hiányát is elengedni,*

*és így tovább, könnyűnek tűnik minden
szín. Pedig St. Paul erődfalain
innen és túl annyi szín, amennyit
befogadni sem képes a szem, hiszen*

*nem látja, csak nézi a csodát. Tócsa
fölé egy kislány hajol. Levélhíd
épül, s valahol hullani készül a*

*ciklámen palást. Rozsdás tavon visz
át a herceg útja. Karjában tartja
a lányt, és színehullott álmait.*

3

*A lányt és színehullott álmait
nem őrzi csak néhány bíbor szírom,
s egy cickafarktányér, amit a síron
láttunk. A kőlapra tett pár kavics*

*egy-egy kék öböl őrizte lábnyom.
Kavicsot lépő angyalok jártak itt,
valamikor, körbetáncolták, mind,
a kéket, lépdeltek köré egy partot.*

*A partra hozza vágyait minden
leány és fiú azóta is. Könnyű
léptekkel sétál, a kezébe vesz*

*egy kavicsot, elsuttog fölötte
valamit, fohásza felszáll, mint a füst.
Elfelejt, míg kimond egy nevet.*

4

*Elfelejt, míg kimond, egy nevet
őriz pedig, nem szól, csak festi eléd.
Tudja, csak ami könnyű, lehet nehéz.
Levegőt lehel színei közé, s lesz*

*kék víz, amiből borjak jönnek elő,
lesz kék asszony, aki fölöttük áll,
s míg szemével hív, szájával furulyál,
kékjéből egy sárga hajú lányka nő.*

*Mire felnő, az évig, vérnarancs lé
öleli körül. Zöldherceg levetett
palástja. S a lány elveszti színét,*

*míg a palástba merül. Helyette
lesz-e más? Kicszerélhető-e a név?
Kimondhat-e téged valaki még?*

5

*Kimondhat-e, téged, valaki még?
Adhat-e ciklámen szárnyat a vágynak,
ami lépten-nyomon lobogni támad
benned? Azt mondod, nyilván, semmiképp.*

*Pedig figyeld csak, a pínéák fölött
zöld arcú lény figyel, türkiz király.
Tekintete alatt – őrfény talán –
kettéhajolnak a fák, zárul a kör.*

*Az öböl lustán ölel, egy halfarok
csobban, vitorla tűnik fel vagy el.
A komplementer ég tűzzel felel.*

*Kárminba mártott mellbimbóidon
őrlángként lobban a fönix jele.
Eljött, kormos bóbitája a hold.*

6

*Eljött, kormos bóbitája a hold,
evezőtollait megperzselte a nyár,
párja útra kelt, ő maradt, őrmadár,
fészekalja is, messze. Egyszer volt,*

*hol nem, volt egy király, aki utat
töretett magának a sziklákon át,
páncéling helyett útépítő ruhát
viselt a hős sereg. Forró aszfalt*

*szaga vegyült a rozmaring, szurok-
fű illatával. A király szerette
ezt a fűszerillatot, de vérszemet*

*kapott, s megcélozta, mind, a szirteket.
A monda szerint az egyik ráomlott.
Rí az őrmadár, a viharherold.*

7

*Rí az őrmadár, a viharherold,
szélre feszítve vitorlaszárnya.
Az öböl nemsokára meghasad.
Terített asztal, gyümölcscsel pakolt,*

készül az új megpróbáltatásra.
Az apa metszett poharát friss vízzel
tölti, fiának nyújtja. Kenyeret szel,
s meghajol minden mozdulatnál újra.

A fiú emeli poharát, átnéz
a vízen, a metszett szőlőfürtön,
minden eltorzul odaát, ketté-

válik az arc, és az asztalöblön
kenyérserereg vonul át, szinte rögtön.
Kóstolja a világ görbületét.

8

Kóstolja a világ görbületét,
kavicsról kavicsra néz, íveket gyűjt,
ívelt vonalakat, miket gömbölyű
formákra rajzolt a hullámverés.

Quoi est? – kérdi a madárforma asszony.
Csak franciául beszél. Kezével
verdes, horgas csórt formál, mert ő egy
papagáj, kis követ vesz elő, azon

mutatja. Papagájfej alakú.
Mulat magán, s kéri, mutassam én is.
Zsebemet húzza a sok kő, amúgy

szépek mind, de egyik sem az igazi,
egyik se mutat meg minket. Valami
hiányzik a széphez. Valami tanú.

9

Hiányzik a széphez valami tanú.
Vagy valaki. Vagy csak egy szerv. Gyerek
szeme, mondjuk, mi az ajtórésen túl
látható mozdulatokból filmet

kreál. Legyen a rés éppen annyi,
amin egy gyerek bármikor átfér.
Legyen mögötte konyha, sárga fény,
korán leszálló est, ami meglepi

*az asztal fölé hajoló asszonyt.
Füzetbe ír. Aztán egy másikba.
Füzetek rétegződnek egymásra,*

*tornyot épít vagy várfalat. Falat bont,
újrarakja, mit egyszer már felrakott.
Felfigyel. Megáll egy pillanatra.*

10

*Felfigyel, megáll egy pillanatra.
Haját a szél arcába gyűjti, összes
haját. Két kézzel fésüli hátra.
Rasztásodnak, s szinte kifehérlnek*

*tincsei. Nem költ melírozásra.
Ég és víz, ahol összeér, késsel
a kék, párizsi, azúr és kobalt,
kifehérl, mint a lámpasor éjjel,*

*mint műtéli heg a hasfal alján.
Túl szőke és kék minden árnyalatán,
átizzik téren, tengeren, s hajába*

*beleborzol az angyalöböl szárnya.
Kócolja, fésüli összes haját.
Arcot bont és épít tollaival.*

11

*Arcot bont és épít tollaival,
mert megvan az ideje a színek szét-
szórásának, összerakásának, és
megvan az ideje a ráncoknak*

*is. Csak az idő teheti széppé
az erődde emelt várost, amelynek
hugenottái rég elmenekültek,
de szűk sikátorai, kövei még*

*őrzik lakói nyomát. Csak az idő
teszi a kiűzetés nyomán támadt
vágyat széppé, tüzeit szédítő*

*repüléssé. A tűz is csak haltestű
madár. Idővel mélyre úszik. Farka
szárnyat idéz a boldog állatokra.*

12

*Szárnyat idéz a boldog állatokra.
A hal inverze hogyan lesz madár?
Vagy madarakat hordozó sarvas,
ki inni csak türkiz vizekre jár?*

*A folyó medre is egyre mélyül, míg
a víz észrevétlenül követ csiszol.
Fenn kiégett karszt, lenn folyó, valahol.
A kettő között függőleges híd,*

*egy fénypallos vigyáz. Nem vezet út,
csak a párkány szélén, a félelmen át.
Talpa is beleizzad. Vezet tovább.*

*Szárnyakat kap vagy medvetalpat? A Ford-
hang az ismerős medvebrummogás,
jó szándékához nem férhet gyanú.*

13

*Jó szándékához nem férhet gyanú,
színes tollakkal érkezik a herceg,
madárléptékkal mérve ünnepelhet,
lépte a lomb fölött pínéa szagú.*

*Palástját leejti csak a földre,
belseje kifordul, alvadt bíborát
szétteríti, körbe, mint ki odaát
sincs, ideát is elenged, mindent.*

*Nincs több elragadtatás, ciklámen ágy,
ez az utolsó már gyantaillatú,
beléragadni inkább bolondság,*

*mint bölcs tett. Vállán öröközöld a bú.
Színes tollakkal festene tovább.
Esőkabátot ölt az inverz azúr.*

14

*Esőkabátot ölt az inverz azúr.
Hihetnéd, valaki vaskos tréfát
úz veletek. Tegnap fényes arcát
mutatta, mára meg azt, hogy elborul*

*előbb-utóbb minden, ami még nem
jelenti azt, hogy ki is borul. Újra-
tervezés. A GPS-hang nyugalma
tölt be, mint távlatot a fellegek.*

*A tér visszavonul. Mikor vette fel
utoljára esőkabátját, mikor
figyelte az áttetsző spalettákon*

*át eredetét, nem tudom. A csepp
megelőzi az esőt, ami az előbb
még betöltötte az egész teret.*

15

*Még betöltötte az egész teret,
ahhoz képest, mit jelent szeretni.
A lányt és színehullott álmait
elfelejti, míg kimond egy nevet.*

*Kimondhat-e téged valaki még?
Eljött, kormos bóbítája a hold.
Rí az őrmadár, a viharherold,
kóstolja a világ görbületét.*

*Hiányzik a széphez valami tanú.
Felfigyel, megáll egy pillanatra.
Arcot bont és épít tollaival.*

*Szárnyat idéz a boldog állatokra.
Jó szándékához nem férhet gyanú.
Esőkabátot ölt, az inverz az úr.*

egyre bonyolultabb

*Ki olyan szerencsés, hogy saját, hajdan közömbösen hordott
ingét gombolja szerelméről?
S akkor még szót sem ejtettem bőröd és szám találkozásairól,
amíg a fehér anyagtól megszabadítva
lassanként kibontom gyönyörű testedet.
(Nem beszéltünk róla, de bizonyosan észrevetted,
hogy egyre bonyolultabb szépségben nyílnak a neked hozott rózsák.)*

a legközelebbi

*A körfűrész vésző ujjai.
Egy fiú bokától csonkolt lába.
Altatás, aztán műtét, közölték.
És nevezd meg a legközelebbi hozzátartozódat.
Diktáld címemet.
Tenyeredben a tengeri sün fájdalmas tüskéivel.
Éjszaka, a kézműtét utáni kábulatban kétszer is felhívsz,
hogy elmondd: jól vagy. A legközelebbinek.*

egyre kevésbé

*Két éve még nem születésnapodra készültem.
Naponta felszálltam a pannonhalmi buszra,
egyre nehezebb szívvel szorongva
a fáradtan vagy vidáman hazatérő emberek között.
Fogyatkozó reménnyel kaptattam az amúgy szép úton,
föl a hegyre, föl valakihez,
aki egyre kevésbé hasonlított ahhoz a gyönyörű asszonyhoz,
aki világra hozott engem.
Még nem is volt erőm elmondani,*

*hogy a földszinten lakó nénikének
– mindig érzem, mikor öntözi a virágokat –,
az orvos ugyanazt a kenőcsöt írja fel,
mint utolsó éveiben édesanyámnak.*

angyal nézi

*Radnóti, mint afféle szépségimádó,
áhitattal nézett édesanyámra,
aki kenyeret nyújtott felé,
s az elcsigázott emberben is látta az angyalit.
Néhány másodpercig tartott mindez,
a keretlegény elzavarta édesanyámat,
s a menet hamarosan a téglagyárhoz ért.
Ugye így történhetett?
Tudod, édesanyám annyira félt a bombázásoktól,
hogy Győrszentmártonra vagyis Pannonhalmára költöztek,
apám nővérénél laktak a téglagyár közelében.
És mesélte, amikor közeledett a sárga csillagos menet,
beszaladt a házba kenyérért.
Visszatérve úgy érezte, egy angyal nézi őt.*

Vonatút

„csorba lépcsőkön le az alvilágig”

(Ismeretlen XXI. századi magyar költő)

Minden egy vonatúttal kezdődött, hogy utóbb ezzel a vonatúttal végződjék is minden. Egy szép májusi napon, a második évezred fordulóját libamód követő évek valamelyikén. Egy olyan napon, amelyet mintha eleve nászútra terveztek volna az égi műhelyekben. Sütött a nap, kéklett az ég, ragyogott a fényben a Kéleti Vasút eklektikus épülettömbje. Kiköpött biedermeier idő volt, habos kávé és kuglófos, talán csak néhány jól táplált bárányszerű hiányzott a teljességhez. És ez így is volt rendjén, hiszen Kollarik valóban nászútra igyekezett, illetve oda tartott, mivel az igyekvésnek még a látszatát is kerülni kívánta. A nászút nem rövidtávúfutás, amit egy lélegzetre kell megtenni, hogy aztán célba érkezvén kiüresedett tudattal abban se legyünk biztosak, ki győzött. Nem, a nászút komótos vasárnap délutáni séta, az élet napos oldalán, kart karba öltve szívünk választottjával. És ez a séta egy nászúthoz illő, idilli városkába vezet, mondjuk Vlagyivosztokba. Addisz-Abeába. Esetleg Phenjanba. Vagy ha valaki nem rabja a közhelyeknek, és igazán egzotikusra vágyik, akkor a távoli és titokzatos Bécsbe. Márpedig Kollarik ilyen volt, megrögzött kalandor, aki még a nászútját is felál-dozt a ködös képzelgéseinek.

Jóllehet járt már Bécsben – amennyiben járásnak lehet nevezni, ha az ember (mert az ember már tízévesen is ember) egy hosszú út első állomásaként lekaszálódik az egyórás pihenőjét töltő vonatról, és néhány évvel idősebb bátyja jó néhány centivel hosszabb lábának hatalmas lépteit már-már futva követve, elmerészkedik a pályaudvar kijáratához, ott néhány pillanatig kibámul a környező utcákra, és közben izgatottan, ám különösebb meghatottság nélkül gondol arra: „lám, ez Bécs...” Ezt a hosszú utat Kollarik a szüleivel tette a világ egy távoli pontjára, a francia fővárosba. Kollarik apját, aki klasszika-filológus volt, ugyanis meghívták egy évre vendégtanárnak az ottani nagy múltú egyetemre, és ő magával vitte a családját. Ami nem volt a legegyszerűbb dolog. Minthogy azokban a régi időkben Magyarországon minden külföldi út nagy utazásnak számított. Még az egynapos bécsi kiruccanás is. Hát még egy év Párizsban. Főleg családos-tul. Ami kicsit olyan, mintha örökre menne az ember. Márpedig azokban az időkben örökre menni tényleg csak örökre lehetett (vagy legalábbis *időlegesen* örökre, ami egy és ugyanaz). Már ha lehetett. Amit Kollarik a maga tízéves fejével föl sem ért igazán, csak azt vette észre, hogy a szülei már indulás előtt rendkívül idegesek voltak, de indulás után, az idő és a távolság előrehaladtával, ha lehet, még idegesebbek lettek. Idegességük akkor érte el tetőfokát, amikor a vonat néhány óra és kilométer elteltével egyszerre megállt, és hosszú percek, sőt

tízperceken keresztül úgy tett, mintha sosem is indulna tovább. Kollarik nem értette a helyzetet. Fáradt volt, nyűgös, addigra már elcsitult benne az utazás okozta kezdeti lelkesedés. Ám a szülei ezúttal nem voltak tekintettel a fáradtságára, és szinte ingerülten világosították föl, hogy a határra értek. Ez a szó, a *határ*, viszont egyszerre fölvillanyozta Kollarikot. Nem tudta pontosan, mit jelent, még sosem járt a határon, de a fogalom varázserővel bírt számára. Sőt nem csak az ő számára. Akkoriban ez a fogalom Magyarországon, így vagy úgy, mindenki számára varázserővel bírt. Kollarik például hallott valamit a nagyapjától, aki valahányszor a kezei közé kaparintotta, főként nyáron, a hegy tetején, a balatoni házukban, de év közben is, ha éppen náluk töltött egy hétvégét a hatalmas belvárosi lakásban, mindig elárasztotta a történeteivel. A nagypapa azt mesélte, hogy egyszer régen, valamikor (ő nyilván pontosan mondta, de Kollarik számára a nagypapa minden története beleveszett az időtlenség homályába) *megnyílt a határ*, és mindenki mehetett, amerre látott, és ő mennyire bolond volt, hogy mégis itt maradt. Kollarik számára nem volt világos a történet, hogy miért és főként hova is akart volna elmenni a nagypapa, de élesen megmaradt a fejében, hogy a határ olyan valami, ami általában zárva van, de egyszer-egyszer (talán varázsige hatására) mégis megnyílik. És akkor mindenki mehet, amerre lát. És most, amikor ott álltak a vonattal a határon, látta a szülein, hogy az a kérdés, megnyílik-e számukra. Nem tudta, hogy kell az egészet elképzelni, de valami különleges attrakcióra, rendkívüli látványosságra számított. De aztán csak annyi történt, hogy fölszállt egy csomó egyenruhás ember (a *határőrök*, miként a szülei suttogásából megtudta, és ez megint érdekes volt számára: ők tehát azok, akik vigyáznak a határra, és amikor eljön a megfelelő pillanat, megnyitják, hogy mindenki meheszen, amerre lát), akik közül néhánynak géppisztoly lógott a vállán (legalábbis Kollarik később előszeretettel emlékezett így erre a jelenetre), elkértek mindenféle iratokat az apjától, és sok-sok kérdést tettek fel neki, de aztán nem mondtak semmit, csak elmentek. Majd újabb egyenruhások jöttek, akik belenéztek a csomagjaikba (rengeteg csomagjuk volt, az apja indulás előtt az egész kupét telepakolta), és szintén feltettek mindenféle kérdéseket, de aztán ők sem mondtak semmit, csak ők is elmentek. És utána még hosszú ideig (Kollarik számára *időtlennül* hosszú ideig) állt a vonat, míg végül nagy nehezen elindult. Kollarik erre ébredt. És rögtön megkérdezte, ezek szerint megnyílt-e a határ. De a szülei csak rejtelmesen mosolyogtak, és azt mondták, aludjon tovább. Legközelebb pedig már akkor ébredt föl, amikor Bécsbe érkeztek.

Ám az igazsághoz hozzátartozik, hogy Kollarik járt még egyszer Bécsben. A nagy párizsi útnál jóval később. Kollarik akkor már felnőtt volt, már ha felnőtt-ségnek lehet nevezni, hogy valaki betöltötte a nagykorúság hivatalos, államilag szabályozott korhatárát, tehát már járhat tizennyolc éven felüli filmekre, nyilvános helyeken is fogyaszthat alkoholt, sőt szabadon választhat a demokratikusnál demokratikusabb pártok és képviselőjelöltek között (mert akkorra már nem ugyanazokat az időket élte a társadalom, mint a nagy párizsi utazás idején). Mi több, jogában lett volna a maga lábára állni, saját lakásba költözni, megnőszülni és gyermekeket nemzeni, hogy ő is a társadalom hasznosan tevékeny tagjának érezhesse magát. Kollarik azonban hiába volt megrögzött kalandor, csak módjával és megfelelő óvintézkedésekkel élt ezzel a jogával. Elköltözött ugyan a szüle-

itől, de nem jutott tovább a nagyszülők hatalmas belvárosi lakásánál, ahol hely volt ugyan bőven a számára, de volt egy nagyapa is, aki örökké mesélésre éhesen leselkedett a szomszédos szobában, és meséi a gyermekkor távolodtával, de különösen az összezártság állandóságában némiképp kiszámíthatóvá és főként önismétlővé váltak, és ezáltal a hatalmas belvárosi lakás is jócskán veszített a méreteiből. Főként, amikor Kollarik asszonyt hozott a házhoz. Az első feleségét (akiről később Kollarik jobban szeretett hallgatni – ezt a körülményt azonban most, sajnálattal, figyelmen kívül kell hagynunk). Akire a nagypapa úgy tekintett, mint egy másik unokára, vagy még inkább, mint egy másik potenciális meghallgatóra. Akit csak át kell rendelni a szomszéd szobából (illetve a legváratlanabb pillanatokban kell rányitni az ajtót), és már kezdeni vagyis folytatni lehet a végtelen történetet. Ebből az egyre *fokozódó* helyzetből Kollarik merész kalandokkal kereste a kitörést. Például kiruccant egy napra Bécsbe. Persze ezt a bécsi kiruccanást nem teljesen egymaga szervezte meg, hiszen nem volt az a kifejezetten szervező típus, hanem rábízta egy idősebb, családi barátjára, aki szintén nem volt ugyan utazásszervező, de rendelkezett bizonyos adottságokkal, amelyeknek Kollarik nem volt a birtokában. Volt például autója, pénze és szabad kapacitása. Ez utóbbija ugyan Kollariknak is volt, de az előbbiek hiányában legfeljebb gyalog indulhatott volna útnak. Így viszont elegánsan beszállította első feleségét az idősebb barát előzékenyen rendelkezésükre bocsátott autójába, amelyet újfent csupán merő előzékenységből maga az idősebb barát vezetett, mint egy jól idomított úri sofőr, aki egyben idegenvezető is, hiszen az idősebb barát úgy ismerte Bécset, mint a tenyerét. Legalábbis ezt állította. Ami minden bizonnyal igaz is volt, hiszen úgy kalauzolta Kollarikot és annak első feleségét az osztrák fővárosban, mintha csak a tenyerén hordozta volna őket. Erről a tényről azonban véletlenül sem volt szabad lelépniük. Az idősebb barát mindent megmutatott Kollarikéknak, amit ő fontosnak tartott a városból, különös tekintettel azokra a helyekre, amelyekhez személyes élményei fűződtek. Ebből következőleg beültek abba a kávéházba, ahol ő annak idején..., megebédelték abban a vendéglőben, ahol ő egyszer..., sétáltak azokon az utcákon, amelyeket ő annyira, de annyira..., és betértek ugyan a világhírű múzeumba, melynek képtára a klasszikus festészet számtalan remekművével büszkélkedett, de csak azokat a képeket nézték meg, amelyeket ő fontosnak tartott. A város túlsó végében lévő szecessziós gyűjteményhez pedig el sem zárandokoltak, mert az idősebb barát „nem rajongott” a szecesszióért. Így aztán Kollarik némileg olyannak érezte ezt a bécsi kirándulást, mintha a nagypapa vezette volna őket körbe emlékeinek zegzugos panoptikumában. Még az is megfordult a fejében, hogy ezért kár volt kilépniük a hatalmas, bár az utóbbi időben kissé összezsugorodott belvárosi lakásból. Ám az első feleségének láthatólag tetszett a sajátos városnézés, csüngött az idősebb barát minden szaván, nagyokat kacagott percenkénti szellemességein, és kizárólag azokat a festményeket méltatta figyelemre, amelyeket az önkéntes szellemi vezető útmutatása szerint figyelemre méltónak kellett találnia. Ezért aztán Kollarik is kezdte más szemmel nézni ezt a sajátos kiruccanást, és megpróbálta csak a jó oldalait tudomásul venni, vagyis elsősorban azt, hogy az idősebb barát sehol sem hagyta őket fizetni, nemcsak a kávé és az ebédet állta, de visszaindulás előtt még egy-két búcsúsörre is meghívta őket – mármint csak Kollarikot,

mert Kollarik első felesége nem szerette a sört. Kollarik viszont ily módon kellembes bágyadtságban töltötte a hazautat az idősebb barát elegáns kocsijának hátsó ülésén, és csak fél füllel hallgatta, hogyan évődik egymással egész út alatt az ő első felesége (akiről csak Bécsben derült ki, hogy rosszul van a hátsó ülésen, s ezért visszafelé *mindenképpen* előre kellett ülnie) és az autót vezető idősebb barát.

Kollarik nem szerette ezt a történetet, nem szerette tehát Bécset sem, dacára a tízéves kori emlékeknek, melyben Bécs a vég nélküli utcák hívogató városaként maradt meg számára. De ez az idő már elmúlt, ahogy elmúlt az első feleség ideje is (*végtelenül* hosszú időbe telt, míg az is elmúlt), Kollarik közben másodszorra is megnősült, s ez az ifjú felesége olyan tehetséges szanitéként gyógyította a múlt sebeit, hogy már-már a hegek is nyomtalanul eltűnedeztek. Így aztán egyszerre mégiscsak Bécs lett a nászút tervezett célpontja, amiben némiképp az is szerepet játszott, hogy ehhez a tervezéshez nem kellett különösebb előkészületeket tenni. Csak le kellett foglalni egy közepes árfekvésű bécsi szállást (nem túl drágát, hiszen Kollarik középiskolai tanári díjazása nem tette volna lehetővé, de nem is túl olcsót, elvégre nászútja legfeljebb kétszer-háromszor van egy életben az embernek), és csupán meg kellett venni a vonatjegyeket. (Na meg persze, afféle előfeltételként, össze kellett házasodni, de ennek az aprócska ténynek jelen történetünkben mindössze háttérinformációs szerep adatott.) *Csak. Csupán.* Ez a két viszonyzó is mutatja, milyen határozottan megváltoztak a viszonyok Magyarországon Kollarik első bécsi útjához képest. A nagy útból, amit korábban jelentett, egyszerre mindennapos, kedélyes kis kiruccanás lett. Sőt már az sem. Már nem is volt divat Bécsbe menni. Hiszen annyi lett az egész, mint átmenni egyik szobából a másikba. Ennek megfelelően a *határ* szó is elveszítette jelentését. Pontosabban, ahogy ez a szó korábban csak egy bizonyos kontextusban, nyugati határként létezett, úgy most áttevődött az ország másik felére, és csupán keleti (esetleg déli) határként értelmeződött. De valójában úgy is alig. Lassan kezdett felnőni egy nemzedék, amely számára a *határ* fogalma szép lassan értelmezhetetlenné, de legalábbis nem értelmezendővé vált. Ehhez a nemzedékhez tartozott Kollarik (második) felesége is. Így számára magától értetődő volt, hogy az ember úgy utazik Bécsbe, hogy fölül a vonatra, és meg sem áll az úti célig. És még (már) útlevele sincs szüksége. Kollarik viszont ezt csak nehezen tudta fölfogni. Pedig alig érintette valamivel többször annak az elmúlt világnak a talaját, mint a (második) felesége. És mégis. Úgy látszik, abból a világból ennyi is elég volt. Így aztán némi időbe telt, amíg a (második) felesége rávette, hogy hagyja otthon az útlevelet. Hiszen a személyi is elég. És elég fölszállni a vonatra, és nem kell görcsösen összehúzódva üldögelni a határig. Mert nincs többé határ.

Így indult ez az út. A nagy utazás, amely eredetileg kicsinek készült, egy kedélyes, kis bécsi kiruccanásnak. És talán éppen ez volt a baj. Mert egy nászút nem kedélyes kiruccanás. Egy nászút mindig a végtelenbe vezet. Akkor is, ha válással végződik. Sőt akkor csak igazán.

Így indult ez az út. Kollarik (második) feleségével, aki a maga megszokott módján felhőtlenül csacsogott az útitervről (amelyben gyanúsán központi szerepe volt egy bizonyos sétáló utcának és a benne található ruhaüzleteknek), az időjárásról és a vonatablak előtt elsuhanó tájról – vagyis tulajdonképpen bármiről, hiszen csacsogásának nem volt más célja, mint hangot adni határtalan elégedett-

ségének, hogy férjhez ment, és elindult élete (első) nászútjára. És Kollarikkal, aki ott kuporgott az ülésen mellette, látszólag figyelmesen hallgatva ifjú hitvese életörömtől duzzadó szavait, ám valójában begubózva önnön megmagyarázhatatlan szorongásába, amit még egy ilyen röpké utazás is keltett benne.

Kollarik egy ideig valóban úgy tett, mintha lekötne a fülkagylóját csiklandozó bájos hangáradat, de aztán tüntetően lekapta a poggyásztartóból kisméretű hátizsákját (felesége útmutatása szerint nagyobb táskára semmi szükségük nem volt, elvégre három nap Bécs egy fogkefével és egy váltás fehérneművel is teljesíthető, amivel őszintén zavarba hozta Kollarikot, aki még egy félnapos kirándulásra is előszeretettel csomagolt bőröndbe, az időjárás minden szeszélyére fölkészülve – ráadásul figyelmét véletlenül sem kerülte el az a tény, hogy a feleségének látszólag hasonló méretű hátizsákja a fizika törvényeit meghazudtolva a ruháknak és piperecikkeknek legalább három-négyszer nagyobb mennyiségét volt képes befogadni, mint az övé), és előbányászta belőle azt a karcsú kis kötetet, amelyre még előző nap az iskolai könyvtárban bukkant, és amelynek a bécsi útikalauz szerepét szánta. Ahogy felütötte a könyvet, rögtön látta, hogy jól választott, mert ugyan egy szokványos útikalauztól elvárható praktikus információkat nemigen talált benne, de Kollariknak nem is volt szüksége ilyen jellegű tudnivalókra. A lehető legkevésbé volt kíváncsi olyan hétköznapi tényekre, mint hogy merre keresendő a *stefánszdom*, mikor tart nyitva a *kunsthistorisches* múzeum, vagy mennyiért lehet *vinersnicli*t enni. Ellenben már a második vagy harmadik oldalon érdekfeszítő leírásba ütközött egy külvárosi templomról, amely az örültekháza közvetlen szomszédságában van, és amelyet csak hetente egyszer nyitnak ki, kifejezetten az örültek számára, akik ott hallgatják a vasárnapi istentiszteletet. Ezt egy öreg pap celebrálja, aki már félúton van a mennyország felé, beszélni is alig tud, csak egész halkán, magában motyorássza az evangéliumot, de talán éppen ezért tud szót érteni az elmeháborodottakkal, akik soha nincsenek annyira nyugton, mint a heti egy szentmise idején. Kollarik látta maga előtt a templomot: mindössze kápolnányi, szecessziós (*Jugendstil*) épület, amelyet Klimt-freskók díszítenek, és csak véletlenszerűen, öntudatlan bolyongások eredményeként lehet rátalálni, talán éppen vasárnap délelőtt, a mise idején, hogy aztán az örültekkel együtt lehessen végigmeditálni az öreg pap alig hallható prédikációját.

Itt tartott Kollarik az olvasásban, amikor nyílt a fülke ajtaja, és egy férfi lépett be rajta. Pontosabban megállt az ajtóban, megkérdezte, van-e szabad hely, majd a választ meg sem várva fölrakta holmiját a poggyásztartóba. Mentségére szóljon, az igenlő válasz kicsit késett. Ennek az volt az oka, hogy Kollarik felesége belefáradván a csacsogásba és az életörömbbe, elszunnyadt Kollarik vállán, Kollarik pedig soha nem volt gyors válaszadó. Különösen akkor nem, ha beléfagyott az út kezdetétől fogva egyébként is didergő szó. Ennek viszont külön oka volt. Mégpedig az, hogy a belépő férfi megszólalásig hasonlított arra a bizonyos idősebb családi barátra, aki egyszer annak idején Kollarikot Bécsben kalauzolta, hogy aztán valamivel később némileg más típusú szerepet töltsön be az életében. Ez a más típusú szerep abból állt, hogy letelepedett Kollarikék nappalijának közepére, maga mellé húzott egy széket, és mintha ő lenne a gondos házigazda, erre a székre invitálta a meglehetősen tanácstalanul álldogáló Kollarikot, átkarolta a vállát, mint afféle idősebb családi baráthoz illik, majd a lehető legközvet-

lenebb, nagy realista írókat idéző stílusban közölte vele, hogy feleségül akarja venni Kollarik (első) feleségét.

A jelenet annyiban emlékeztetett a mostanira, hogy Kollarikban akkor is benne ragadt a szó. Ám a fürkébe lépő, majd letelepedő férfi nemhogy szót, még pillantást sem vesztegetett Kollarik (második) feleségére, hanem letelepedett az ülésre, és újságjába burkolózott. Ráadásul tényleg csak megszólalásig hasonlított az idősebb családi barátira, mert a hangja, ha nem is teljesen, de más volt. És mivel minden más volt (a helyzet és a szereplők egyaránt), mint egykor, Kollarik is fellélegezhetett. Volna. Ha Kollarik nem Kollarik lett volna. Hanem, mondjuk, ez a másik férfi, aki megszólalásig hasonlított egy harmadik férfira, és most tökéletes lelki nyugalommal terpeszkedett az ülésén, keresztbe tett lábakkal, újságjába mélyedve. Minden bizonnyal üzletember, aki röpké tárgyalásra utazik Bécsbe, talán másnap már jön is vissza, miután sikeresen megállapodott a partnerével, Herr Himmlerrel egy nagy léptékű sertésszállítási projektről. Vagy disszidens magyar, aki annak idején a zöld határon át hagyta el Magyarországot, és azóta jól menő egzisztenciát épített fel magának odakint, hogy a határok leomlása után rendszereken járjon haza, és szerencsés kétlakiként mindkét helyen otthon érezze magát. Életerős magabiztos férfiú, akinek a múltjában nincsenek székek meg vállalkarolások meg közvetlen, nagy realista írókat idéző bejelentések. Vagy ha vannak is, azokat ő maga tette.

Ha ilyen lett volna Kollarik, akkor most föllélegzett volna. Pontosabban nem is lett volna miért föllélegeznie. Kollarik viszont Kollarik volt, aki még egy ilyen apróságon sem tudta gyorsan túltenni magát, és úgy érezte, ha nem is fuccs a gondtalan nászútnak, de legalábbis időbe fog telni, míg sikerül újra az örültekháza melletti szecessziós kistemplomra terelni a gondolatait.

Aztán alig telt el egy óra, és az idegen férfi ahogy jött, távozott. Nyilván leszállt az utolsó magyar állomáson. Tehát nem volt sem sikeres üzletember, sem kétlaki életet élő egykori disszidens. De legalábbis nem Bécsbe ment. Hanem valahova ide a határ közelébe (ami ugyebár már nem létezett), egy poros kisvárosba vagy sáros falvacskába, hogy folytassa színtelen életét, egy házsártos feleség mellett, aki minden bizonnyal megcsalja a sarki fűszeressel. Erre gondolt Kollarik, és ez a képzelgés olyan jó érzéssel töltötte el, hogy békés álomba merült.

Hangokra ébredt. Egy pillanatig nem tudta, hogy ezek a hangok az álmából származnak-e, de mivel az álmáról sem tudott semmit, úgy döntött, ez a valóság. Legalábbis valamelyik valóság. Amelyben különös hangokkal telik a világ. Nem is más a világ, mint ezek a különös hangok. Aztán körülnézett, és látta, hogy a vonatfülkében van, és a hangok a folyosóról jönnek. De valami továbbra sem stimmelt. Egyedül volt a fürkében. Ami azért lepte meg, mert a feleségének támaszkodva aludt el. „Nyilván kiment pisilni.” Ez tehát mégsem volt akkora talány. Ellenben a hangokat továbbra sem értette. Volt valami különös ezekben a folyosóról beszűrődő hangokban. Leginkább a hangokat körülölelő csönd. Mint ha nemcsak a vonat állt volna meg (mert a vonat állt), hanem a világegyetem is megszűnt forogni egy pillanatig, és mély csend *lőn*, mint szokott a vész előtt. Nem értette, mért jut ez eszébe. Elvégre annyi történt csak, hogy a felesége kiment vécére, és a folyosón férfiak beszélgetnek. Mert a folyosón férfiak beszél-

gettek. Legalábbis erre következtetett. És felállt, hogy kimenjen megnézni. Hogy utánanézzon a feleségének és a hangoknak. („Mintha nem beszélgethetnének férfiak a folyosón... De ezek nem beszélgetnek. Hanem mit csinálnak? Ez az, ennek kell utánajárni.”) És kilépett a fülkéből. Pontosabban elhúzta az ajtót. És akkor, mielőtt bármit láthatott volna, meghallotta: „MENJEN VISSZA, LEGYEN SZÍVES!” Amiben nem a „legyen szíves”-en volt a hangsúly. Hanem valami más. Még csak nem is a „menjen vissza”-n. Azon volt a hangsúly, ahogy a szavakat kiejtették. Olyan hangsúly volt, amelyet Kollarik rég nem hallott. Akkor hallotta először, amikor a nagy utazásuk idején a határra értek. És az egyenruhások (akik közül néhánynak, legalábbis Kollarik emlékei szerint, géppisztolya is volt) bejöttek a fülkéjükbe, és megkérték az apját, hogy nyissa ki a csomagjaikat. Megkérték. Valóban. Azt mondták: „Legyen szíves kinyitni a csomagokat!” De úgy mondták, hogy abból a tízéves Kollarik is megértette, miért voltak a szülei annyira feszültek az elmúlt néhány órában. És akkor az apja, aki éppen Párizsba készült, hogy előadásokat tartson Pindarosz ódáiról és a homéroszi himnuszokról, kinyitotta a bőröndöket és rezzenéstelen arccal nézte, ahogy az egyenruhások turkálnak Kollarik édesanyjának bugyijai és melltartói között. Kollarik akkor megtanult valamit a hangsúly jelentőségéről. Így aztán amikor évekkel később, közvetlenül érettségi után, egyetemi előfelvételiként egy laktanyaudvaron újra hallotta ezt a hangsúlyt, már meg sem lepődött. Pedig akkor „legyen szíves” sem járt hozzá. Mégis rögtön tudta, hogy kell viselkednie. Most viszont meglepődhetett volna, olyan régen hallotta utoljára. És mégsem lepődött meg. Hanem azonnal visszalépett a fülkébe, és behúzta maga után az ajtót. Úgy látszik, volt ebben a hangsúlyban valami örökérvényű. Valami, aminek nem lehetett ellenállni. Csak lehuppanni az ülésre, és várni a sorára. Aminek úgylis eljön az ideje.

Pár perc telt el, és egyszerre nyílt az ajtó. Pontosabban fölrántották. Minden sietség nélkül, de ellentmondást nem tűrően. Két egyenruhás állt ott, az egyikük vállán géppisztollyal. „AZ ÚTLEVELÉT LEGYEN SZÍVES!” „Már megint ez a *legyen szíves*...””, gondolta magában Kollarik, „minek ez?... anélkül is odaadom...” De ez tényleg csak átfutott az agyán, miközben a keze már magától cselekedett, fölnyúlt a zsákjáért, és lekapta a poggyásztartóból. Kinyitotta a cipzárt, belenyúlt a táskába, és hirtelen megmerevedett. Akkor jött rá, hogy útlevelet kértek tőle, holott neki csak személyije van. „Ez csak megfogalmazás kérdése”, nyugtatta magát, és előhúzta az igazolványát. „Ez van nálam”, mondta határozottnak szánt hangon, amit azonban nem érzett túl sikerültnek. Az első egyenruhás rezzenéstelen arccal nézett rá. „AZ ÚTLEVELÉT KÉRTEM!”, mondta változatlan hangsúllyal. „Ez van nálam...”, próbálkozott újra Kollarik, jobb ötlete nem lévén, majd gyorsan hozzáfűzte, mintha ezzel mindent megmagyarázna: „A feleségem is itt van...” „HOL?”, kérdezte az egyenruhás. Kollarik olyan sietséggel válaszolt, mintha minden a felelete gyorsaságától függne: „A vé..., mellékhelyiségben, gondolom...” „GONDOLJA VAGY TUDJA?”, kérdezte az egyenruhás, majd hozzátette Kollarik zsákjára mutatva: „ENNYI AZ ÖSSZES POGGYÁSZUK?” Kollarik ösztönösen fölnézett a poggyásztartóra, és csak akkor ébredt rá arra, amit már addig is észre kellett volna vennie: hogy eltűnt a felesége hátizsákja is. „Nem, nem, a feleségemnek is van egy táskája. Nyilván azt is kivitte magával. Az az igazság,

hogy én közben elaludtam”, bökte ki zavartan, de érezte, hogy ezzel önmagát sem győzte meg igazán. „A MELLÉKHELYISÉGBEN NINCS SENKI!”, válaszolta az egyenruhás, „MINDENT ELLENŐRIZTÜNK!” Ez volt az a pillanat, amikor Kollarik végképp zavarba jött, bár lehet, hogy nem a „zavar” a legmegfelelőbb kifejezés arra a mindent maga alá gyűrő pánikérzetre, ami kezdett elhatalmasodni rajta. „Az lehetetlen...”, nyögte, „hol lehetne másutt?...” „A MELLÉKHELYISÉGBEN BIZTOSAN NINCS! AZ ÚTLEVELÉT VISZONT MÉG MINDIG NEM ADTA ÁT ELLENŐRZÉS-RE!” „De hát mondtam, hogy nincs nálam...”, nyűszítette Kollarik. „AKKOR VELÜNK KELL JÖNNIE!”

Kollarik tett még egy kétségbeesett kísérletet arra, hogy meggyőzze az egyenruhásokat, de azok válasza sem méltatták, csak megvárták, amíg vállára veszi a zsákját, majd közrefogták és kíséрни kezdtek a folyosón. Kollarik közben egyfolytában forgatta a fejét, hátha észreveszi a feleségét, de nem látta sehol. Mint ahogy senkit sem látott a vonaton, olyan üres volt az egész, mintha mindenki leszállt volna.

A peronon további egyenruhások álltak, mögöttük pedig kis, falusi állomás árválkodott, omladozó épülettel, rendezetlen veteményeskerttel és elkerített baromfiudvarral. Baromfinak azonban nyoma sem volt, ahogy síppal a szájában született, tányérsapkás vasutasnak sem. Mintha az egész állomás az egyenruhásoknak lett volna fenntartva.

Az épületbe kísérték, be a lepattogzott festékű, rozoga ajtón, el egy hatalmas, repedezett politúrú, szarbarna íróasztal mellett, amelyen alvó macskaként lustálkodott egy özönvíz előtti, tárcsás telefon, keresztül az egész szobán, a helyiség túlsó végében lévő másik ajtóhoz, amely mögött sufniszerű, kis kamra nyílt. „ITT VÁRJON A SORÁRA!”, mondta az egyenruhás, és behúzta maga mögött az ajtót. Kollarik nem egészen értette, milyen sorára kell várnia, elvégre semmiféle sort nem látott a perontól idáig vezető úton, miként egyetlen élő embert sem, ha csak az egyenruhásokat nem tekintette annak. De aztán más választása nem lévén beletörődött abba, hogy az egyenruhásokkal szemben mindig a sorára kell várnia az embernek, elvégre az egyenruhát épp azért találták ki, hogy sorba lehessen állítani az embereket, aztán pedig falhoz, vagy vonatra pakolni, és ideoda szállítani, vagy esetleg egyszerűen berakni egy sufniszerű kis helyiségbe, aminek csak egy apró ablakocskája van, alig nagyobb, mint egy lőrés, amit azonban, fegyver híján, csak módjával lehetne bármire is használni. Mert kimásznia rajta meglehetősen bajos lenne. Meg egyébként is, mit csinálna az ember, ha kimászna ezen az ablakon? Kint lenne az állomásépület mellett, de nem lenne kint a vízből. Mert ott lennének az egyenruhások. És akkor nekiállnának kergetőzni... Mindez persze inkább kérdőjellel. Kollarik látta magát, amint egy csapatnyi egyenruhás elől menekül. Vagy megpróbálhatna elosonni. Mint a nagyapja a háború alatt. Amikor megállították az utcán idegen egyenruhások. Hogy egy kis munka. Mondták a maguk nyelvén. Amit akkoriban mindenki értett. Mármost ezt a kifejezést. Még ha a nyelvet egyébként nem értette is. És akkor Kollarik nagyapja a másféle egyenruhásokkal elment a közeli múzeum kertjébe, és ott látta, hogy hullák vannak egymásra halmozva. Meg látta, hogy más civil ruhások már nagyban ásoznak. És neki is a kezébe nyomtak egy ásót. És akkor Kollarik nagyapja ásni kezdett. És ásott, ásott órákon keresztül a többi civil ruhással

együtt. De közben egyfolytában azon tűnődött, hogyan lehetne meglépni. Volt egy pillanat, amikor az egyenruhás őr nem figyelt eléggé, és akkor Kollarik nagyapja óvatosan letette az ásót, és elosont a hátsó kerítés felé. Amin aztán átmászott, és szépen hazasétált, mintha mi sem történt volna. Mintha munkából jönne. Miként abból is jött. Egy kis munkából.

De Kollarik nem volt a nagyapja. Ő még sosem ásott tömegsírt. És sosem kellett elosonnia. Így aztán maradt most is a fenekén. A sorára várva, a falatnyi suf-niban, ahol még széke sem volt, így aztán jobb híján a földre telepedett.

Ahogy egyedül maradt, első dolga volt fölhívni a feleségét. A mobilját az egyenruhások nem vették el tőle, így voltaképpen semmi akadálya nem lett volna, hogy ez sikerüljön, ám a megfelelő gomb megnyomása és az azt követő rövid várakozás után nem a megszokott hang jelentkezett, hanem egy személytelen, afféle egyenruhába bújtatott géphang, amely csak annyit közölt vele, hogy *a hívott szám átmenetileg nem kapcsolható*. Kollarik persze nem volt az a higgadt, sztoikus alkat, aki ezt azonnali beletörődéssel fogadta volna, újra és újra próbálkozott, és csak akkor hagyta abba, amikor a tíz-tizenötödik híváskísérlet után belefáradt a idegborzolóan ismételtgetett, folyamatos elutasításba. Káromkodott egyet, és dühében kikapcsolta a telefont, hadd váljon ő is személytelen géphanggá és legyen átmenetileg vagy akár örökre nem kapcsolható. És aztán csak ült a földön, mint bús magyar a siralomházban.

Hosszú ideig ült így, bár azt, hogy ez a hosszú idő öt perc volt-e vagy félóra, nem tudta volna megmondani. Aztán egyszerre nyílt az ajtó, és belépett rajta egy férfi. Pontosabban megállt az ajtóban, és megkérdezte... – nem, nem kérdezett semmit, csak úgy nézett, mint aki kérdez valamit, amit nem kell egészen komolyan venni, de azért nem lehet tudni, hogy részben nem komoly-e, valamit, ami nem *költői* kérdés, ugyan dehogy, sokkal inkább *jogászi*, vagy még inkább *ügyvédi*, mint amikor az ügyvéd, aki éppen egy pedofil kéjgyilkost vagy egy korrupt politikust véd a tárgyalóteremben, akiről mindenki tudja, hogy nemhogy bűnös, de minimum kétszer annyi járna neki, mint amennyit a törvény szerint ki lehet rá szabni, és ő, mármint az ügyvéd, mégis úgy teszi fel a kérdéseit, hogy azok még véletlenül se közelítsenek bárminemű hétköznapi értelemben vett igazsághoz. Így nézett a férfi, vagyis úgy, ahogy mindig is nézni szokott. A nézése mondhatta azt is: „Na mi van, Kollarik, baszd meg, hát már megint szarba léptél?...” (a férfi sosem beszélt csúnyán, sőt a kifejezésmódja általában rendkívül kulturált, kifinomult és választékos volt, mint egy hobbyköltőé, aki kizárólag kenyérkeresetből űzi ügyvédi mesterségét, de vasárnaponként érzékeny verseket írogat, amelyek közül nem egy – némi szolid összeköttetéssel – már nyomtatásban is megjelent... – ám a tekintete hemzsegett a legalpáríbb cáromkodásoktól), vagy mondhatta azt is: „Figyelmeztettelek, Kollarik, hogy rossz vége lesz a marhaságaidnak...”, de mondhatta azt is: „Szeretem a feleségedet, Kollarik, te szépen elválsz tőle, én pedig elveszem feleségül.” És a legérdekesebb az volt az egészben, hogy mindezt egyszerre mondta ez a tekintet, noha a szája nem mondott semmit. A férfi pedig csak állt az ajtóban, mígnem egyszerre mégis megmozdult a szája.

Kollarik jól ismerte ezt a száját. Egyszer közeli kapcsolatba került ezzel a szájjal, olyannyira közelibe, hogy még a szagát is érezte, ami nem volt egészen kelle-

mes, de még kevésbé volt kellemes, amit a szájszagot is elnyomó szavak közöltek vele. Láta maga előtt azt a réges-régi vasárnap délelőttöt, a jól ismert szobát, ahol amúgy a mindennapjai teltek, de azon a délelőttön mégis valahogy ismeretlenül idegenné vált az egész, látta maga előtt az üres széket, ahova le kellett ülnie, és mellette a másikat, amelyen akkor már ült valaki, még hozzá az említett száj tulajdonosa, aki úgy ült ott, mintha a tárgyalóteremben készülne a döntő védőbeszédre, és úgy intette őt magához, olyan nagyúri mozdulattal, mint egy fontos ügy koronatanúját, pedig nem koronatanú volt, hanem vádlott, egy ócska tyúkper pitiáner vádlottja, aki ha megkukul sem tehet mást, mint hogy tudomásul veszi a megalázó ítéletet, és ezért csak lerogyott tehetetlenül az üres székre, hagyta, hogy bénítóan súlyos karok hulljanak a vállára, s hogy az említett száj egészen közel hajoljon hozzá és fülébe súgja a vádiratot. Mindezt látta maga előtt, és hallotta az egykori szavakat. Csak egykori feleségét nem látta és nem hallotta, mert őt az emlékeiben is a szomszéd szoba fala rejtette előle.

„KOLLARIK!”, rikkantotta a száj az ajtóból, mert ez a száj, ha végre megmozdult, mindig rikoltozni kezdett, akkor is, ha semmi oka sem volt rá, teszem azt tíz centire volt tőle a fül, amelybe beszélnie kellett, vagy valami bensőséges és intim vallomást akart a másik tudtára hozni, mondjuk azt, hogy elveszi tőle a feleségét, vagy ennek a feleségnek próbálta elcsavarni a fejét, mert bár nem volt jelen, de Kollarik biztos volt benne, hogy akkor is harsányan rikoltozott, „SZERETLEK, TE DRÁGA! LÉGY AZ ENYÉM!”, üvöltötte minden biztonnyal Kollarik felesége fülébe, aki bele is süketült egy pillanatra, és így nem állt módjában tiltakozni, s mire kidugult a füle, már késő volt. *Süketség* az élet megrontója.

„KOLLARIK!”, rikkantotta a száj az ajtóból, „DE JÓ, HOGY LÁTOLAK! RÉG TALÁLKOZTUNK!”, és Kollarikot, annak ellenére, hogy tisztán emlékezett erre az utolsó találkozásra, arra a bizonyos vasárnap délelőttre, amely nem hagyott benne igazán felhőtlen emléket, most mégis előntötte valami váratlan jó érzés, amikor ebből az ismerős szájból meghallotta ezeket az ismerősen rikoltozó szavakat.

De amikor megszólalt, a hangja mégis meglepetten csengett. „Te..., te..., itt?... Mit keresel...te...itt?”, dadogta Kollarik. Am a száj szinte végig sem várta dadogását, már harsogni kezdte a választ. „HOGYHOGY MIT KERESSEK ÉN ITT? ITT DOLGOZOM. INKÁBB ÉN KÉRDEZHETNÉM UGYANEZT TŐLED, HA NEM TUDNÁM PONTOSAN A VÁLASZT. CSAK AZT NEM ÉRTEM, HOGY JUTOTT ESZEDBE ÚTLEVÉL NÉLKÜL NEKIINDULNI A HATÁRRAK?” Ám amikor Kollarik megpróbált valamit közbehebegni, csak legyintett és folytatta: „HAGYD EL, ISMERLEK, MINT A ROSSZ PÉNZT, HEHE...”, és cinkosan kacintott egyet, „NEM LEP MEG A HEBEHURGYASÁGOD. AZ A SZERENCSED, HOGY ÉN ITT VAGYOK. ÉS MINDENT ELRENDEZEM. MINT MINDIG.”, és elégedetten vigyorgott Kollarikra.

Kollarik arra gondolt, hogy végül is igaza van, egy bizonyos sajátos nézőpontból, elvégre valóban elrendezett mindent azon a vasárnap délelőttön, és később is a költözéstől kezdve a válásig, mi több, még azt is elrendezte, hogy Kollarik napokig, sőt hetekig ne térjen magához, főképp a napi rendszerességgel elfogyasztott tekintélyes mennyiségű alkoholtól, s aztán hónapokba, sőt inkább évekbe teljen, míg valamennyire össze tudja kaparni magát.

„MINDENT ELRENDEZEM, MINT MINDIG”, folytatta a száj tulajdonosa, és egy lépéssel beljebb jött az ajtóból, amely becsukódott mögötte, mintha láthatatlan ke-

zek mozgatnák. „ELRENDEZEK ÉN MINDENT, MINT ANNAK IDEJÉN, EMLÉKSZEL, KOLLARIK?, MINT AZT A RENGETEG SZÁMLÁT MEG MIEGYMÁST, AZ UTAZÁSOKAT, A SZÁLLODASZOBÁKAT, AZ EBÉDEKET, VACSORÁKAT ÉS A TÖBBIT ÉS A TÖBBIT, AMI TE CSAK ÚGY ELFOGADTÁL, NAGY KEGYESEN, MINT EGY VEZÉRIGAZGATÓ A BEOSZTOTTHAI SZORGOS NYELVCSAPÁSAIT. EJNYE, KOLLARIK, AZT HITTED, ILYEN KÖNYNYEN MEGÚSZOD? AZT HITTED, FÖLÜLSZ EGY VONATRA, MAGAD MÖGÖTT HAGYSZ MINDENT, ENNYI AZ EGÉSZ? HÁT MIT SEM TANULTÁL? KOLLARIK, KOLLARIK, CSALÓDTAM BENNED... – VAGYIS HOGY ÉPPEN NEM CSALÓDTAM, ÉS PONT EZ A CSALÓDÁS.”

Kollarik ült a földön, és képtelen volt bármi értelmeset gondolni. Hátát a falnak nyomta, sőt próbálta még tovább szuszakolni, hátha el tud benne tűnni, föl-szívódni és új életet kezdeni, mint valamiféle önkéntes Kőműves Kelemenné, aki-nek már semmi dolga a külső valósággal. Arra gondolt, amit a férfi mondott, vagyis nem gondolt rá, hanem a szavaktól szinte függetlenül csapongtak a fejé-ben egykori közös utak és étkezések emlékei, amelyeken tényleg úgy vett részt, mintha állandó díszvendég lenne csupán a valóságban, ami nem más, mint egy végtelen séta az élet napos oldalán. Végtelen séta, amelyen a száj tulajdonosa, a családi barát, a Férfi kalauzolja, mi több a tenyerén hordozza, méghozzá úgy, hogy az említett tenyérről le sem kell lépni, és mindent megmutat neki, amit csak az életben érdemes, sőt magát az Életet, a nagybetűset mutatja meg, amit annak idején annyit ígérgettek jóindulatú nagybácsik és még jobb indulatú isko-laigazgatók, de mindenki csak beszélt róla, ám a Férfi volt az első, aki tett is vala-mit érte, és valóban megmutatta, hogy a nagybetűs Élet nem egyéb, mint egy végtelen bécsi utazás, amely során nincs más dolga az embernek, mint beülni a teletankolt, elegáns autóba, és meg sem állni Bécs belvárosáig, hogy aztán a vá-rosnéző séta ürügyén minél több kávéházba, sörözőbe és vendéglőbe lehessen betérni, és ne kelljen kérdeni, ki állja a cechet. Mert nem kérdés, ki állja. A családi barát. A Férfi. Akire teljes nyugalommal rábízhatja magát az ember. Sőt nem csak magát: mindenét. Különös tekintettel a feleségére.

A Férfi közben még beljebb jött az ajtóból, már ott magasodott Kollarik fölött, és amikor újra megszólalt, furcsa módon egyáltalán nem rikoltzott, hanem úgy beszélt, mint egy normális ember, aki egy másik, tőle egy lépésre lévő emberhez szól. Egyszerű, közvetlen, majdhogynem bensőséges, ezáltal teljesen idegen volt a beszédmódja. Annyira idegen, hogy Kollarik a fülét kezdte hegyezni, tényleg jól hallja-e.

„Nézd, Kollarik”, mondta a Férfi, „most már ideje elárulnom neked valamit. Te voltaképpen nagyszabású átverés áldozata lettél.”

Kollarik inteni akart, hogy ebben számára semmi újdonság nincs, sőt az lett volna az újdonság, ha az ellenkezője derül ki, mondjuk az, hogy valójában telje-sen tisztán zajlott le minden azon az ominózus délelőttön, sőt már az előkészítés idején is, amiről ő csak annyit tudott, pontosabban sejtett, mert ennek a tudás-nak nem akart a birtokosa lenni, ezért csak rossz érzések kerülgették, mint ami-kor valakiben kitörőfélben lévő betegség motoszkál, megmagyarázhatatlan rossz érzések, amikor az utolsó héten, ami számára akkor még nem volt utolsó hét, csak egy hét a sok közül, de később megtudta, hogy ez volt az utolsó, leg-alábbis egy bizonyos, az első feleségét érintő időszámítás szerint, szóval amikor

azon az említett héten a feleségének mindennap el kellett mennie otthonról, hogy aztán csak késő este keveredjen haza, és akkor is alig szóljon hozzá, amiből egy tapasztaltabb férfi, vagyis Férfi, levonta volna a megfelelő következtetéseket, ő azonban épp csak nyűgös lett, mint egy nyafka gyermek, amikor a felesége a kérdésekre csak annyit válaszolt, már ha válaszolt egyáltalán, hogy dolga volt, itt meg ott, általában az egyetemen, ahova akkoriban járt, na de nem az esti tagozatra, így hát némileg furcsák voltak az éjszakába nyúló kimaradások, de a felesége leszerelte azzal, hogy jó-jó, nemcsak az egyetemen volt, hanem a Férfinak kellett segítenie mindenféle ügyben, különösen tolmácsolásban, mert váratlan külföldi vendégei jöttek, és akkor Kollarik nem arra gondolt, milyen meglepő, elvégre a felesége egyetlen idegen nyelvet sem tud igazán, hanem arra, milyen talpraesett az ő kis asszonykája, hogy föl találja magát, de azért legyünk őszinték, nem volt annyira felhőtlen ez a gondolata, ez a gondolata valójában a rossz érzések elkendőzésére szolgált, vagyis elkendőzni maga elől valamit, ami azonban még csak köszönő viszonyban sem volt a valósággal, a ténnyel, hogy úgy átverik, mint szart a palánkon. Ezért akart most inteni Kollarik, az immár utólagos és hiábavaló tudás birtokosa, ám a Férfi nem hagyta magát leinteni.

„Nem, nem Kollarik, félreértesz! Nem úgy van, ahogy gondolod, soha nem is volt úgy... Mondom, hogy félreértés áldozata lettél. Egy gondosan kitervelt összeesküvés. De most már ideje megtudnod az igazat. És főként azt, hogy mindez a te érdekedben történt.”

És akkor a Férfi ismét átvedlett szájja, hatalmas nyíló és csukódó húskapuvá, amely megállíthatatlanul ontotta magából a hangokat, amelyek hol önálló életre keltek és értelmezhetetlenül tovaillantak a semmibe, hol viszont váratlanul szavakká álltak össze és kimondtak valamit, aminek az értelmezése azonban még talányosabb volt, mint az összefüggéstelen hangoké. A Férfi ugyanis olyasmiről beszélt, ami Kollarik számára egyszerre volt homályos emlékek káprázata és a képzelet szertelen játéka. Férfi ugyanis elmesélte, mi minden előzte meg azt a bizonyos vasárnap délelőttöt.

„Tudod, Kollarik, ott kezdődött az egész, amikor először találkoztunk. Tudom, ezzel nem mondok újat, elvégre minden valódi történet az elején kezdődik. Már pedig a miénk valódi történet a javából. Olyan igazi szarral meg vérrel írott. Volt benne ebből is meg abból is. És nehogy azt hidd, hogy a szart egyedül én kentem bele. Szóval ott kezdődött, hogy ott ültem a szüleid díványán, és folyt belőlem a szó, ahogy ezt már megszokhatták tőlem. Talán az apád is ezt szerette bennem, merthogy szeretett, abban biztos vagyok, hiába játszott meg utána a fasza gyereket velem szemben, aki még a fejét is elfordítja, ha az utcán véletlenül megpillant, de ez is csak azt bizonyítja, hogy vonzódott hozzám, különben nem lett volna szüksége ilyen teátrális jelenetekre. Jaj, istenem, még most is imádom, a kis tudós, aki megközelíthetetlen erkölcsi fenomént játszik, mert az egyszülött kis fiacskáját felültette valaki... Pont ő, a nagy tudós, aki tudja jól, hogy erkölcs nem létezik, csak eltérő nézőpontok. Emlékszem, milyen zseniálisan tudott előadni a különféle görög istenek meg héroszok zűrzavaros kapcsolatrendszeréről, ami mindenről szólt, csak az erkölcsről nem. Istennem, erkölcs... milyen kispolgári fogalom... Na, de hagyjuk, most nem róla van szó, hanem rólad meg rólam.

Egyszóval ott ültem a szüleid díványán tegnap vagy ezer éve, hogy mikor, ebből a szempontból lényegtelen, azt sem tudom, hányadszor voltam akkor náluk, de az biztos, hogy veled először találkoztam. Ott ültem a díványon, és jó szokásom szerint előadtam valamit apádéknak, vagyis hogy apádnak, mert anyád, az áldott jó asszony, mert akkor is az, ha ma már irtózik tőlem, mint ördög a szentelt víztől, vagy még inkább, mintha én lennék maga Belzebub, szóval az anyád, már elnézést, mellékes, és mindig is az volt számomra, persze megetttem a főztjét, és dicsértem is, őszintén, de valójában engem mindig az apád izgattott, a hatalmas intellektusával, az elképesztő tudásával, de azért én, ha akartam, meg tudtam fogni, márpedig akartam, ha kellett, blöff árán is, de beléfojtottam a szót, őbelé, aki egyetemi tanár, meg külföldi egyetemek díszdoktora, de ha együtt voltunk, mindig én adtam elő, akár az ő szakterületéről is, elég volt, hogy elolvassak egy könyvet a görög mitológia valamelyik részletekérdéséről, aztán szóhoz se hagytam jutni, emlékszem az édes kis tudós pofijára, amint ott ült, mint aki megkukult, én meg a homéroszi kérdés újabb aspektusairól fejtegettem neki valami marhaságot, és akkor betoppantál te. Hazajött a gyerek. Lehet, hogy már nem hazajöttél, csak látogatóba, tudom is én, de az biztos, hogy rögtön észrevettelek. Tudom, tudom, nem hagytam abba a beszédet, mert azt azért mégsem lehet csak úgy abbahagyni, megszoktam én már ezt a tárgyalásokon, de észrevettelek, ahogy észreveszem azt is, ha valaki a védőbeszédem idején bejön a tárgyalóterembe vagy kimegy onnan. Szakmai ártalom: mindent észre kell venni, különben megnézheti magát az ember.

Hát téged aztán megnéztelek. Mondtam még néhány mondatot a vaksi dalnokról, de közben láttalak átmenni a szobán, és hidd el nekem: egy pillantással mindent láttam rajtad. Ott álltál előttem fehérén-feketén, ahogy egy vádlottat is első szempillantásra meg tudok ítélni. Beszélhet nekem aztán mentő körülményekről vagy amiről csak akar, én azonnal tudom, mi az igazság, és hogy fogjuk ezt az igazságot kijátszani. Rajtad is rögtön láttam, hogy menthetetlen vagy. Apja fia. Mindennel, ami őt jellemzi, de mindennek csak az árnyképeként. Ne haragudj, hogy ilyen nyersen kimondom, nem lehet másként. Nem köntörfalazhatok, nem vagyunk abban a helyzetben.

Mindezt láttam rajtad, de azt is, hogy lesz még dolgunk egymással. Láttam, hogy menthetetlen vagy, hacsak kezelésbe nem veszek. Apádnak már késő, nem lehet embert faragni belőle. Beszélhetek neki, amiről csak tetszik – őt már elnyelte a *klasszikus fingológia*, hehe... Öreg ő már ahhoz, hogy megjöjjön az esze. De amikor megtudtam rólad (amit persze azonnal láttam), hogy te is valami ködevést tanulsz az egyetemen, azonnal megfogadtam magamban, hogy közbe lépek, mielőtt te is elveszel. Nem csak a te érdekedben, ne aggódj. Hanem minek ennek az országnak, többet mondok, ennek a világnak ennyi ködevő. Van elég bajunk anélkül is. Mert a ködevés nemcsak azt jelenti, hogy rágódtok a semmin és közben nem fogy a köd... – hanem még azt is, hogy egyre nő, legalábbis a fejtekben. Veszélyes játék ez, barátom. Úgyhogy rögtön tudtam, hogy közbe kell lépnem. És meg is tettem, bár te eleinte észre sem vetted.”

Kollarik kuporgott a földön és nem emlékezett. Konkrétan semmiféle emlékképe nem volt az állítólagos első találkozásról a szülei lakásában, ahol a díványon

ott ült volna a Férfi, ő pedig éppen csak átslisszolt a szobán, mint egy alamuszi tékozló. A szülei lakásáról őrzött magában különféle hangulatokat: lusta szombat reggelek illatát, amit a konyhában frissen kisült köményes kifli szagositott meg; hangok emlékét, amikor esténként, az ágyában, a paplan alá bújva a szülei duruzsolása szivárgott a fülébe a szomszéd szobából és ringatta álomba; a tárgyak tapintását, ahogy minden egyes kilincs más és más módon engedett a keze érintésének... – és ugyanígy derengett az emlékeiben rengeteg kép a Férfiről is, amelyek különböző helyszínekhez, kávéházakhoz, vendéglőkhöz kapcsolódtak, vagy akár utcákhoz, mint amikor a belváros egyik forgalmas főutójáról csak azért fordultak le az autóval, a Férfi hatalmas, fekete autójával egy mellékutca-ba, hogy megmutassa neki, pontosabban nekik, hiszen Kollarik felesége is ott volt, és Kollarikban később erősödni kezdett a gyanú, hogy az ő jelenléte volt a meghatározóbb, egyszerűen, hogy megmutassa nekik gyermekkoruk színhelyét, a városrészt, ahol minden egyes kapualjat és macskakövet ismert, és bár macskakövek nem voltak, miként Kollarik éles szemmel megállapította, de a Férfi lehengerlő stílusa nem ismert ellentmondást; vagy amikor a lakására hívta meg őket, ami viszonylag ritkaságnak számított, és Kollarik felesége főzte a vacsorát, ami pedig még inkább ritkaságszámba ment, mert nem volt az a kifejezetten konyhában sürgő-forgó alkat, és ezért aztán Kollarik őszinte érdeklődéssel figyelte, amint asszonykája hatalmas lelkesedéssel forgatta a kezében a fakanalat, és ritttyentett nekik valamilyen tájjellegű különlegességet, amit még az édesanyjától tanult, Kollarik akkori anyósától, aki, valahányszor náluk jártak, a kis hegyvidéki faluban, valóban gyakran főzte ezt az ételt, a tárkonyos krumplilevest, vagyis *pityókalevest*, ahogy arrafelé mondták, mert ott még az ételek is tájnyelven gőzölögtek, de a feleségéről nem tudta, hogy képes elkészíteni, és mégis, a Férfi házában olyan otthonosan főzte meg nekik, mintha ő lenne a ház asszonya, aki éppen vendégül látja férje barátját, Kollarikot. Ilyen és hasonló emlékek jutottak Kollarik eszébe, amint ott kuporgott a földön, és ezek az emlékek mind a Férfi-hoz és a feleségéhez, vagyis Kollarik első feleségéhez kötődtek, mintha a Férfi soha nem is létezett volna e nélkül a nő nélkül. Mintha elválaszthatatlanok lennének Kollarik számára, mint valamiféle teljességgel abszurd szíami ikerpár. Nem, semmit nem tudott felidézni abból, amiről a Férfi beszélt.

A Férfi viszont beszélt, beszélt tovább rendületlenül, és beszédében szó sem volt a nőről, Kollarik, illetve kettejük feleségéről, már ha valóban feleségül vette, ahogy Kollariknak és jó esetben magának a nőnek is ígérte. Szó sem volt róla, mintha ez az egész történet csak kettejükéről szólna, a két férfiről, pontosabban a Férfiről és Kollarikról, aki jobb híján, bizonyos biológiai kritériumok alapján szintén férfinak tekintendő, de ebben a történetben, a Férfi megfogalmazásában, annak ellenére, hogy szájából többször is elhangzott a frappáns „mint férfi a férfival” kifejezés, inkább csak egy férfi volt jelen, a férfiság, vagyis a tetterő, a határozottság és más, hasonlóan kifinomult tulajdonságok birtokosaként... – tehát egyvalaki, aki képes befolyásolni egy ilyen történet végkimenetelét.

Ám ez a történet láthatóan még nem közelített a végkifejlethez, legalábbis ahhoz a végkifejlethez, amelyet Kollarik olyan jól ismert, hogy már abban sem volt biztos, lezajlott-e valaha egyáltalán. Tehát a szobához, a két székhez, a vállátka-roláshoz és a halk szavú, mégis harsány bejelentéshez. Ez a történet másról szólt,

egy fiatalember beavatásáról, mely fiatalemberben Kollariknak nem esett nehezeére magára ismernie, és mégis olyan idegen volt az egész, mintha valaki másról lenne szó. Valakiről, aki az apja kisleánya, és nem egyszerűen azért, mert annak született, ami ugyebár ha nem is pusztán véletlen, de legalábbis megmászhatatlan adottság, hacsak meg nem tagadja valaki az apját, de hát mért is tenne ilyet, ha egyszer nem egykori besúgó a kedves apuci, vagy vérfertőző pedofil, ami bármilyen divatos is manapság, mégsem adatik meg mindenkinek, így hát tűrni kell rezzenéstelen arccal, hogy az embernek még a fenekét is kinyalják, de legalábbis úgy terítik a lába elé az életet, mint egy elegáns vörös szőnyeget, amin csak föl kell lépkedni sikkesen a siker csúcsára. Csak az a gond, ha a lépcsősor tetején nem egészen az van, amire vártunk, vagyis amit a kedves apuka ígért. Mert esetleg a kedves apuka ígérete nem azonos az élet realitásával.

„AZ ÉLET REALITÁSA ÉN VAGYOK, ÉRTED KOLLARIK?!”, rikkantotta a Férfi, majd hirtelen visszaváltott arra a természetes, éppen ezért teljességgel hamis hangfekvésre, amelyen az imént beszélt. „Én vagyok az élet realitása, ami várt rád a lépcsősor tetején. Amikor már úgy tűnt, hogy mögötted van minden, ami az életben buktató lehet. Vicces, mi? Huszonöt évesen, vagy mennyi voltál, legyen harminc, egykötty, szóval még szinte kamaszként ott hevert mögötted minden, ami az életben kihívás, de ami a számodra nem volt más, mint készen kapott ajándék. Nem is ajándék, mert ennek a szónak még örömszága van, te viszont már nem tudtál örülni semminek. Vagy ha ajándék, akkor úgy az, ahogy az elkényeztetett gyerekeknek sem csillan már föl a szeme a százhuszonkettedik játék láttán. Így voltál te az egészszel: a gimnázium után egyetem, ahogy ez már egy értelmiségi családban dívik, az egyetemen pedig az apuka hírnevébe burkolózott középiskola: nem tettél le semmi mást az asztalra, mint az apuka névjegyet. Így feleltél a vizsgákon, így írtad meg a szemináriumi dolgozatokat, és így írtad meg végül a diplomamunkádat is. A szüdből apuka beszélt, a tolladat apuka fogta, csak éppen nem a homéroszi hősöket vizsgáltad, hanem valami mást. Mit is? Mindegy. A lényeg a lényeg. A ködevés, amely fölfalja önmagát. Már apád több ezer oldal semmittevésének vagy inkább semmitírásának sem volt értelme, hát még ugyanennek pepitában. De ez persze senkit nem érdekelt. Legyen a gyereknek diplomája, és utána a vízözön. Ami persze nálatok legfeljebb langyos zuhanyt jelenthet. Hát jöttem én vízözönnek, és elmostam az utamból az egész családot apáddal az élen. Mert nehogy azt hidd, hogy csak rólad volt szó...”

„UGYAN MÁR!”, rikoltotta hirtelen a Férfi, mint valamiféle csatakiáltást, „UGYAN MÁR! NE LÉGY OLYAN ÖNTÉLT! UGYAN KI LENNÉL MÁS, MINT A KIS KOLLARIK, A NAGY KOLLARIK SZÁNÁLMAS KLÓNJA, VAGY MÉG INKÁBB KLAUNJA, AKIT AZ APJA A SAJÁT KÉPÉRE ALKOTOTT, DE NEM TELT NEKI TÖBBRE SILÁNY UTÁNZATNÁL! A NAGY TUDÓS, AKI MINDENHATÓNAK KÉPZELTE MAGÁT, ÉS AZT HITTE, HOGY MINDENT TUD, DE ENGEM NEM SEJTHETETT ELŐRE, HAHA!...”, és a Férfi hisztérikusán kacagni kezdett, ami szinte azonnal fuldokló köhögésbe csapott át.

Kollarik ült a földön, egyre görcsösebben összehúzódva, és azon gondolkodott, mit fog csinálni, ha a Férfinak habzani kezd a szája, ráveti magát, és megpróbál beleharapni a fülébe. Már semmit sem tartott kizártnak. Ám a Férfi amilyen hirtelen tört ki, olyan váratlanul nyugodott meg.

„Nézd, Kollarik”, folytatta ismét rikoltozás nélkül, „meg kell értened, hogy az úgy nem mehetett tovább. Közbe kellett lépnem. Nem állhat az élet csak Kollarikokból, akik menekülnek a valóság elől. Tudod, apád mindig idézte azt a könyvet a keltákról, akik föllázadtak a tények zsarnoksága ellen. Hát ezek vagyok ti, a kelták. Vagyis hogy voltatok. Amíg a fejetekre nem szakadtak a tények, mint a keltákra rémálmaikban a mennyboltozat. És most már értitek. Mert ugye értitek? Apád legalábbis érti. Különben nem fordítaná el olyan dacos kisfiúsan a fejét az utcán, amikor velem találkozik. Amivel beismeri, hogy nekem volt igazam. Benned viszont nem vagyok teljesen biztos. Mert hogy gondoltad azt, hogy fogod magad, fölülpsz a vonatra, és elmenekülsz a valóság elől? Hogy gondoltad, hogy ilyen könnyen szabadulsz? Hogy hihetted ezt? Kollarik, Kollarik..., még szerencséd, hogy itt voltam, vagyis, itt vagyok. És hogy lásd, mennyire szerencséd, kérlek, várj egy pillanatot.”

A Férfi megfordult, és mintha jelt adott volna, egyszerre nyílt az ajtó, és egy egyenruhás alak két széket hozott a helyiségbe, majd azonnal távozott. A jelenet olyan volt, mint egy színielőadásban, de a legrosszabb fajtából: látványosan megrendezett és teljességgel mesterkéltnak.

„Kérlek...”, mutatott a Férfi az egyik székre, miközben ő pedig leült a másikra. Kollarik azonban nem mozdult. Egyrészt azért nem, mert az élmények hatására nehezebbre esett volna megmozdulnia, másrészt pedig a helyzet kísértetiesen emlékeztette az egykori, számára nem éppen jó emléké, de hasonlóan mesterkéltnak a jelenetre.

„KÉRLEK...”, ismételte a Férfi, hangjában a megszokott rikoltással, és még valamivel, ami egyáltalán nem a megfogalmazott udvariassági formuláról szólt. Hanem valami másról, amit Kollarik már jól ismert, és aminek hatására azonnal föl pattant, a székhöz lépett, és lehuppant rá.

„Így ni”, mondta a Férfi elégedetten, mint egy mutatványos a jól sikerült produkció után, „most pedig figyelj rám jól!”, és mereven Kollarik szemébe nézett, mintha hipnotizálni akarná. „Figyelj rám jól, mert most megtudod az igazat. Az igazság az, hogy próbára akartalak tenni. S ha a próbát nem is álltad ki teljes sikerrel, legalább szembesültél a valósággal. És ez a legfontosabb. Márpedig a valóság itt van veled szemben.”

És akkor valami olyan történt, amit Kollarik egyszer már megélt, s éppen ezért nem tartott újra megélhetőnek, ám megint szembesülnie kellett a valóság valószerűtlenségével – ugyanis a Férfi előrehajolt és átkarolta a vállát, mint egykor, egy bizonyos vasárnap reggelén. Átkarolta a vállát, és a következőket mondta halkan, de mégis ellentmondást nem tűrően a fülébe:

„Kollarik nem szeretem a feleségedet. Elválok tőle, te pedig újra elveszed feleségül.”

A Férfi elhallgatott, de a hirtelen csend jobban rikoltzott Kollarik fülében, mint a Férfi bármely addigi mondata. Bár a Férfi levette a kezét a válláról, mégis úgy érezte, mintha még mindig ott lenne, sőt egyre jobban szorítja magához, majd-hogy meg nem fojtja. S hogy ez a kéz valójában azóta tartja fogva, amióta azon az egykori vasárnap délelőttön a nyaka köré fonódott. Arra gondolt, hogy akkor is mennyi nehézségbe került, míg föl tudott állni a székről, a szoba közepén, a

szobájuk közepén, mármint az (első) felesége meg az ő szobája közepén, amely azonban addigra már ki tudja, kinek a szobájává változott, mert ő egyszerre úgy érezte, semmi köze a szobához kötődő valósághoz, sőt semmihez nincs köze, amit olyan valóságnak neveznek, amelyben valaki, akit addig ismerni vél, de akiről kiderült, hogy vadidegen, egyszerre a vállára teheti a kezét, és teljességgel érthetetlen, normális esetben őrlétekházába való bejelentést sugdos a fülébe. Nem is igaz, talán csak vicc az egész. A Férfira akart nézni, aki addigra már ott magasodott mellette, de nem volt ereje a szemébe pillantani, mintha neki kellene szégyenkeznie valamiért. Akkor nagy nehezen föltápászkodott, vagy éppenséggel vad hirtelenséggel fölpattant, egykútya, a mozdulatai nem álltak összhangban a gondolataival. Miként a gondolatai sem álltak egészen összhangban önmagukkal. Valami más vezérelte és vonzotta ellenállhatatlanul a szomszéd szoba felé. Mert az még hagyján, hogy a Férfi ilyesmit mond neki, elvégre hatalmas tréfamester, ráadásul ez a szakmája, fapofával mondani a legnagyobb dőreségeket vádlottaknak, bírának egyaránt, de van ennek az egésznek egy másik oldala is, és azon a másik oldalon ott van egy másik ember, akinek a hallgatása legalább annyira bántotta Kollarik fülét, mint a Férfi bejelentése. Ez a másik ember, aki addigra már napok, sőt talán hetek óta nem mondott igazán semmit Kollariknak, pontosabban semmit mondott, „semmi”, mondta valahányszor, általában késő este hazatért, és a rossz érzéseit olcsó duzzogással levezető Kollarik kérdéseire csak úgy felelt, mint egy iskolából hazatérő kamasz a szülei okvetetlenkedésére. Ez a másik ember, akit a szomszéd szoba falai rejtettek, és akinek a jelenléte mégis hangsúlyosabb volt mindennél. Elvégre mégiscsak róla volt szó. Róla, akivel úgy rendelkeztek a Férfi szavai, mintha azt közölte volna Kollarikkal, hogy megveszi tőle ötven kecskéért, lám a nyáj már kint is várakozik a lépcsőházban. Erre gondolt Kollarik, amíg nagy nehezen föltápászkodott a székről, vagy fölpattant róla, és átbotorkált vagy átrohant a szomszéd szobába. Ahol valóban ott ült ez a másik ember, az ő (első) felesége, és nagyban fészülködött. Vagyis ott volt a fésű a kezében. Mert az volt a legfontosabb ebben a helyzetben, hogy nehogy kócos maradjon. Ezért aztán minden eshetőségre készen kezében tartotta a fésűt, de valamiért mégsem serénykedett vele. Hanem csak ült mozdulatlanul, lehajtott fejjel, az ölébe irányzott pillantással. És akkor Kollarik megállt az ajtóban, és azt kérdezte: „Ez...igaz?...”, vagy azt, hogy „De... hát... miért?...”, vagy valami hasonlót, amiben nem a szavakon volt a hangsúly. Ám a nő, aki addigra már nem volt Kollarik (első) felesége, csak egy nő, aki valami különös esetlegesség folytán ott üldögélt Kollarik hálószobájában, Kollarik ágyán, és a kezében egy fésűt szorongatott, nem felelt semmit. Mert hát mit is felelhetett volna?

Ez a járt Kollarik fejében, ahogy a Férfi szájából elhangzott a különös bejelentés. És a Férfi föllállt, mert tudta, hogy ilyenkor nincs mit mondani, cselekedni kell, mert csak a cselekvés tehet pontot egy ilyen ügy végére, ahogy azon a vasárnapon is fogta Kollarik (első) feleségét, aki addigra már nem volt Kollarik (első) felesége, csak egy nő, kivette a kezéből a használaton kívüli fésűt, majd kézen fogta és kivezette a lakásból, miközben a nő továbbra is buzgón bámulta a földet és nem szólt egy szót sem. Miként Kollarik sem szólt, csak állt mozdulatlanul a há-

lőszoba ajtajában, és némán asszisztált a jelenethez. Így cselekedett most is a Férfi, azzal az elenyésző különbséggel, hogy most nem volt kit kivezetnie, hanem csak odalépni az ajtóhoz, kinyitni és kilépni rajta. Kollarik viszont ugyanolyan némán és mozdulatlanul maradt ott, mint azon a vasárnapon az üres lakásban.

„Ez hát a valóság”, gondolta Kollarik, mint egy mélységesen realista orosz regényben, és úgy is érezte magát, mint aki a tébolyda rácsos ablakából bámul ki a szürkületbe, melynek mélyén komoran sejlik föl a közeli börtön épülete, pedig csak a fél méterre lévő falat bámulta, amelyről helyenként már hiányzott a vakolat. „Ez hát a valóság, nincs apelláta”, gondolta Kollarik rezignáltan, és eszébe jutott, mennyit várt erre a pillanatra, noha akkoriban ez igencsak elrugaszkodottnak tűnt a valóságtól. Eszébe jutott, hányszor gondolt arra, hogy a nő, aki vágyaiban ismét az (első) feleségévé változott, visszajön hozzá. Soha nem képzelte el a részleteket, csak azt, hogy visszajön. Hogy ő ott ül az üres lakásban, és csöngetnek, és betoppan a felesége. És nem mond semmit, mert ilyenkor nincs szükség szavakra. Érdekes módon ezekben a vágyképeiben mindig az üres lakásban ült, noha azt a bizonyos vasárnapot követően egyre kevesebbet tartózkodott ott. Volt a szüleinél, meglehetősen sokat, meg még annál is többet különböző kocsnáknál, ahonnan mindig elég sajátos állapotban távozott, és olyankor rendre föl akarta hívni a nőt, vagyis a feleségét, amiből aztán soha nem lett semmi, főként mivel nem tudott olyan telefonszámot, amin fölhívhatta volna. Mert bár a Férfiét ismerte, de hogy azt a számot fölhívja, arra képtelen volt. Ugyanis még abban az állapotban is abszurdnak tartotta, hogy megkérje a Férfit, adja át a kagylót a feleségének. Így aztán végül sosem telefonált, amiért aztán másnap, sajgó fejjel, mindig hálát adott. Viszont az üres lakásba alig ment vissza, legelőször szinte csak akkor, amikor a felesége, pontosabban a nő, mert akkor igazán nem a feleségeként viselkedett, egyszer mégiscsak visszajött. Vagyis nem „vissza”, hanem „el”. Fölhívta, mert cuccokra volt szüksége. És nem akart beállítani csak úgy. És Kollarik nem kötötte az orrára, hogy maga is meglehetősen ritkán tartózkodik a lakásban, leginkább csak átmenetileg, mint egy baráti hadsereg, tehát voltaképpen bármikor mehetne, kevés esélye lenne arra, hogy találkozzanak. Nem, ő ezt véletlenül sem mondta. Mert jelen akart lenni. És elsősorban nem azért, amit egy barátja tanácsolt neki, hogy amikor majd jön a felesége elvinni a cuccait, vegye majd ölébe a mikrohullámú sütőt és üljön rá a mosógépre, hogy legalább azok megmaradjanak. Nem ezért. Hanem, mert valami ellenállhatatlan késztetés hatására ott akart lenni, találkozni akart a feleségével, mintha ez bármin is változtatna. Miként valóban nem is változtatott. Mert amíg ő teljesen irracionális érzésekkel várt erre a találkozásra, addig a felesége, pontosabban a nő egyszerűen beállított, közölte vele, hogy csak akkor jön be a lakásba, ha Kollarik megígéri, hogy nem zárja be a kamrába, majd fogta magát, egy csomó cuccot szélesebben bepakolt két sporttáskába, és ahogy jött, távozott. Kollarik pedig ottmaradt, talán még némábban és mozdulatlanabban, mint azon a vasárnapon, és csak az járt a fejében, hogy tényleg mi lett volna, ha bezárja a feleségét a kamrába. És aztán ott tartja, étlen-szomjan, amíg újra belé nem szeret. Ha kell életfogytiglan.

De nem zárta be a kamrába, és közben eltelt egy kis idő. Nem is kevés. Éppen csak annyi, hogy Kollariknak már eszébe se jusson, hogy valakit be is lehet zárni a kamrába. Most viszont ő ült bezárva ebbe a kamraszerű helyiségbe, és szembe-sült a valósággal. Vagyis hogy nem is volt bezárva, hiszen a Férfi résnyire nyitva hagyta az ajtót. Elvégre a valóságból úgyszincs menekvés. Különben is odakint az egyenruhások, na meg a Férfi. Vajon hova mehetett? Kollarik csendben fölállt a székről, odasettenkedett az ajtóhoz, és kilesett a nyíláson. A külső helyiségben a Férfit látta, amint háttal állt, és nagyban magyarázott egy ülő alaknak. Hogy ki-nek, azt először nem látta jól Kollarik. De aztán a Férfi a heves gesztikulálás köz-ben egy kicsit oldalt lépett, és Kollarik megpillanthatta az ülő alakot. Az ő (első) feleségét. Vagyis a nőt. Vagyis egyiket sem. Hanem valakit, aki egyszerre volt az ő (első) felesége, a nő és még valaki, akit nem ismert, és aki a másik kettőnél sok-kal erősebben nyomta rá bélyegét az ülő alak megjelenésére. Mert az az alak em-lékeztetett ugyan a Kollarik agyában élő, egymással minden különbség ellenére is kapcsolatban lévő két személyre, de sokkal lényegesebb volt a különbség. A különbség, melynek hatására Kollarik egyszerre úgy érezte, hogy nem ismeri azt a bizonyos ülő személyt, és valójában nem is akarja megismerni. Legalábbis nem ilyen körülmények között. És hogy más körülmények között akarja-e, azt majd hadd döntse el ő maga. Ezért amikor azt látta, hogy a Férfi befejezi a magyarázatot, kézen fogja az ülő alakot, fölhúzza a székről, majd mindketten megfordul-nak, hogy elinduljanak felé, akkor egyszerre pánik fogta el. Úgy érezte, lehet, hogy ez a valóság, de akkor erre neki nincs szüksége. Keres magának másik va-lóságot. És ahogy kapkodva körülnézett, megakadt a szeme a lőrészerű kis ab-lakon. Amin bajos lenne kiférni. De akkor eszébe villant a nagyapja, meg az ő kis munkája, és hirtelen nem ismert lehetetlent. Mert ha ez a valóság, akkor próbál-kozzunk a valótlansággal. És odaugrott a kis ablakhoz, kinyitotta, és a legkisebb teketória nélkül nekirugaszkodott. És csodák csodája, kicsusszant rajta. Több he-lyen elszakadt a ruhája, és jócskán lehorzsolta magát, de észre sem vette. Lehup-pant csak egy veteményeskertben, földet éréskor meg is ütötte kissé a könyökét, de már talpon is volt, és futva indult az orra után. Méghozzá a sínek felé. Mert ott volt az állomás, ott állt a vonat, és éppen indulni készült. Sőt már el is indult, szép lassan, komótosan, ahogy egy derék, megbízható vonathoz illik. Ez futott át Kollarik agyán, miközben a lábai vágtaiba csaptak át, és még éppen sikerült elér-nie a fokozatosan gyorsuló szerelvényt. Megragadni a kapaszkodót, fölugrani a lépcsőre, kitárni az ajtót, és föllépni a kocsi belsejébe. És senki nem kiáltott rá, senki nem lőtt rá, egyenruhásoknak színét se látta. És akkor elindult a folyosón, a vonat belseje felé, hogy megkeresse a fülkéjüket, és biztos volt benne, hogy ott fogja találni a feleségét, nem az elsőt, nem is a másodikat, hanem egyszerűen a feleségét, akivel nászútra indult Bécsbe, az egyedüli elfogadható valóságba.

Így élünk

Korán kelünk, hogy legyen kedvünk lefeküdni.

Mamamát – hat óra egykor – Atyec ébreszti. Sosem láttuk, mégis tudjuk, hogyan: bűdösek a nyálnyulak, kiáltja, és lerántja Mamamáról a paplant. A mi Mamamánk fölül, megrázza gesztenyebarna üstökét. Így fészülködik. Huzatot kapott derekára törülközőt csavar, örökké hűvös lábára kamillás vízben mosott téli zoknit húz. Szégyenkezve begombolja a pizsamája gombjait. Túl kicsik a gombok, magyarázkodik. Atyec elfordítja a tekintetét Mamama duzzadó fehér emlőjéről, s szigorúan annyit mond: kicsim, a gomblukak nagyok.

Atyecnek nincs vesztegetni való ideje, klumpában robog udvarra néző gyermekszobánk felé. Hogy a lények visszahúzódjanak, közben zsebkalapáccsal az előszobából nyíló helyiségek kilincsére ver. A kamráéra, a vécéére, a fürdőszobáéra. Ha világuk határai valóban áthághatatlanok, akkor hogyan lehetséges, hogy tudunk róluk s ők is tudnak rólunk. Félelmünk éppen ezen a kölcsönös tudomáson alapul. A hír nem magától kél, kell lennie valakinek, aki átlép a határon és a hírt viszi. Vajon van-e valami, amiről nem tudunk, mégis létezik – ajánlja megfontolásra néhanapkor Atyec.

Pontban hat óra hétkor Atyec máris az ágyunk előtt áll. Az ágyat ő ácsolta legidősebb fivérünk születése előtt, jutányosan vett mátraverebélyi tölgyből. Fekhelyünk nem kényelmes. Ha rosszak az álmaink, szebbek a nappalok. A három ágyrész egyenlő oldalú háromszöget képez, mert a háromszög a tökély megtestesülése. Az ágyvégeken gerincükkel kifelé fordított könyveink: mi bizony semmit nem rejtegetünk. A könyvek mellett egy-egy zománcos dámatábla, pótfigurákkal. Mamama által vágott körmünkkel alig látható mintákat – szorzótáblát és pajzán jeleneteket – véstünk az ágy oldalfalára. Ha rátesszük az ujjunkat, sötétben is láthatók.

A szemünket csukva tartjuk, míg Atyec meg nem csipkedi a fülcimpánkat. Egyikünk szégyelli, hogy vese alakú fülkagylója van, mert az ilyen alakú fül Mamama bűnét testesíti meg. Mamama is egy másik világból való. Abban a világban az ember egymással ellentétes dolgokat akar, sírva nevet vagy nevetve sír. Atyec vese alakú fület viselő réges-régi barátja manapság már csak havonta látogat meg minket, mert mind Atyec, mind Mamama igen kimérten viselkednek vele. Mamama teával kínálja, Atyec kávéval. Ha Mamama magukra hagyja őket, mert valamelyikünk fölsírt vagy fölnevetett, Atyec és a vendég jelentőségteljesen fölsóhajtanak, mert Mamama nélkül nincsen miről beszélniük. Ha a beszélgetés végképp elakad, a vendég vese alakú fülkagylót viselő testvérünk tekintetét keresi.

Atyec megcsipkedi a fülcimpánkat, és megharapdálja a lábujjainkat. Hat óra nyolckor föltépi udvarra néző szobánk ablakát, és helyettünk is mélyeket lélegzik. Jertek, jerekek, mondja, és mindhárman odapréselődünk mellé az ablakba.

Fél percen át csak a csendre szabad figyelniük, de mi Atyecra és a testszagunkra összpontosítunk. Hat óra kilenckor Atyec szűrőpróbát végez: amelyikünknek a vállára ereszti a kezét, annak be kell számolnia az álmáról. Atyec kizárólag azoknak az álmoknak ad hitelt, amelyeket nehezűnkre esik elmesélni. A jó lelkiismeret rossz álmokra épül – a kiválasztott Mamama szőrös hónaljáról álmodott. Becsukjuk az ablakot.

Mamama hat óra tízkor még hálóruhában van. Egy-egy hevesebb mozdulatra újra és újra kigombolódik a pizsamája. Úgy nézünk – úgy nem nézünk – fehér emlőjére, mint egy csak földönkívüliek által emészthető táplálékra. A tisztálkodást Mamama vezényli le. Karba tett kézzel ellenőrzi, hogy rendesen megmosakszunk-e, de amikor látja, hogy egyikünk sehogy sem boldogul a gézzel, segít. Kacagva forgatjuk testvérünket, miközben Mamama a két méter hosszú gézt szélesen kifeszítve tartja. Ötször tekeri át testvérünk mellkasán a szürke anyagot, aztán foszladozó végét két biztosítótűvel rögzíti, hogy elrejtse Atyec elől a fejlődésnek indult melleket. Mamama is kacag, testvérünk is kacag, mi pedig irigyen forgunk saját tengelyünk körül. Testűnkre úgy tekintünk, mint ami kívülről befelé nő, s beletörődünk, mint a reggeli ónos esőkbe.

Hat óra huszonegykor Mamama kitessékel minket a fürdőszobából, hogy ő is megmosakodhasson. Amíg hajlataira csapkodja a hideg vizet, állva magunkba tömjük az Atyec által hanyagul megvajazott kifliket, és kortyolunk hozzá forró holland kakaót. Mire Mamama elkészül a mosdással, mi már mindhárman kabátban vagyunk, és Mamamánk csókjára várakozunk. Gépiesen elismételjük a napirendünket. Atyec is megpuszil mindhármunkat, aztán kulcsra zárja mögöttünk az ajtót.

Alighogy egyedül maradnak, Atyec nekilát Mamama nehézkedéssel dacoló fehér emlőinek. Szüleink reggelente a kezükkel, esténként nemi szerveikkel érintkeznek. (Atyec keze pillangó.) Egyetlen pillanatra sem feledkeznek meg róla, hogy a szoros közelségből gyermek születhet, s mint ahogy a maguk módján szeretik egymást, önmérsékletet is a maguk módján gyakorolnak. Atyec – hat óra harminchét perckor – úgy tekint Mamama testére, mint ami belülről kifelé nő, s ami voltaképp azonos Mamamával. Atyec ilyenkor másképp sóhajtozik, mint ha Mamama magára hagyja a réges-régi, vesefülű baráttal. Mamama érintkezés előtt, Atyec azonban érintkezés után mosdik, s ezen néha összekülönböznek. Dolguk végeztével utcai ruhába bújnak, Mamama leveti a kamillába áztatott zoknit, szúrós szagú lakkot permetez a hajára, Atyec pedig a telefonasztalkára teszi a zsebkalapácsot.

Környezetvédelmi megfontolásokból mindennap gyalog megyünk az iskolába. Hogy a tantermeket kiesebbnek lássuk, az utcák időjárási viszontagságoknak kitettebb oldalát választjuk. Az út mindössze negyvenhárom perc, s ha gyaloglás közben nem tartóztat föl valami váratlan esemény, hamarabb érkezünk az iskolába, mint az éltanulók. A közért oldalában persze mindig fekszik néhány hajléktalan. Nem veszünk részt a kifosztásukban, de a szemünket alig bírjuk levenni a jelenetről: akiket a macskasanyargatás meg a rovarszárnytépdéses nem elégt ki, kirabolhatják, de akár meg is rugdoshatják őket. Puha a hajléktalanok vékonya, csendes reggeleken – hat óra ötvennyolckor – a bordák reccsenését is hallani. De léteznek még ennél is csöndesebb reggelek.

Iskolánk főbejárata előtt gyűrött arcú fiatal nők és férfiak várakoznak földre süttöt szemmel. Csak akkor mozdulnak, amikor a szemközti börtön vasfüggőnye végre szelvényenként fölhúzódik. Fölkapják fejüket, s aztán bátortalanul a börtönkapuban föltűnő hozzátartozójukra mosolyognak. Beszélhetünk-e velőig hatoló romlottságról (veti fel este Atyec), ha az ember szégyelli, hogy a kedvese vagy ő maga börtöntöltelék. Az egri nőket ábrázoló dombormű előtt fölmutatjuk a diákigazolványunkat, a hetesek némán bólintanak. Hét óra tizenöt van, amikor az iskola második emeletén elválunk.

Mamama kérdezőbiztos, Atyec uzsorás. Mamamát jobban fárasztja a terepmunka, mint akár a leghosszabb irodai nap. Kemény fedelű zsinóros mappákban tartja a kérdőíveket. A mappákat álombéli szőrös hóna alá szorítva várakozik az ajtók előtt. Leül a fölkínált székre, de a kabátját nem veszi le. A kérdőívek margójára jegyzi az emberek válaszait, és kipontozott sorokra a válaszmegtagadók indokait. Előfordul, hogy a megkérdezettek Mamamára haragszanak a kérdések miatt, amelyek hol a politikusok népszerűségére, hol pedig a tévénezési szokásaikra vonatkoznak – bár némely megkérdezettnek nemcsak tévéje nincs, hanem házfala se. Van, hogy meg akarják verni Mamamát, mert lakkszagú a haja, de van, hogy ugyanezen okból szeretnék ott marasztani rumos kávéra. Mamama nehezen szokja meg, hogy az intézet néha éppen azokba a falvakba küldi, ahol Atyec kliensei élnek. Atyec ritkán mesél a munkájáról, azt mégis tudjuk, hogy sosem használja ki az ügyfelek írástudatlanságát. Kliensei önszántukból írják alá a szerződést, s ha késnek a fizetéssel, nem esik különösebb bántódásuk – Mamama mégsem szereti, ha esténként Atyec a zsinóros mappákban lapozgat. Persze Mamama nem szól semmit, legföljebb arra panaszkodik, hogy egyre kevesebb sort nyomtatnak a válaszmegtagadók indokainak.

Az iskola utcára néző termeiben örökké sötét van, mert a büntetés-végrehajtási intézet egyre több emeletet kényszerül építeni a bűnözők számára. A bűnözők is más bolygóról valók, és azok is, akik a próbaidőre bocsátottakra az iskola bejárata előtt várakoznak. Osztálytársaink is más bolygóról valók, meg a tanáraink is, s csak néha válik láthatóvá a miénkre hasonlító arcuk. Tanáraink a végébe járnak enni, mert annak a pedagógusnak, akit táplálkozáson kaptak, oda a tekintélye. Rajztanárnőnk ugyanabban a kerületben lakik, amelyikben mi, s ha szombatnként összefutunk vele az áruházban, csak hétköznapi borotvált állat szégyelletesen fúrja a sáljába. Ez az ő miénkre hasonlító arca. A pad tetején ülve, lábunkat lógázva várjuk, hogy nyolc óra egykor elkezdődjön a tanítás.

Mindhárman közepes tanulók vagyunk. Ha kevesebb dologra kellene figyel-nünk, kitűnők is lehetnénk. Azzal áztatjuk magunkat, hogy nagy dolgokra len-nénk képesek, ha néhány körülmény másképp alakul. A pad alatt dāmajátékról szóló könyveket olvasunk, a pad fölött kristályokat rajzolgatunk a füzetbe; figyelemmel kísérjük egyik osztálytársunkat, aki feneke alá húzott sarkával igyekszik örömet szerezni magának – de húsz percben is beletelik, míg az izgalma elér valamiféle fordulópontot –, vagy a büntetés-végrehajtási intézet egyik ablakában könyöklő nőt, akivel a nagyszünetben tanáraink tiltása ellenére beszélgetünk, ha éppen nincsen lemásolni való házi feladatunk. A szülői munkaközös-ség már számos beadványt intézett különböző felügyeleti szervekhez, hogy a raboknak tiltassék meg az ablakban könyöklés, a rabok hozzátartozóinak pedig

az iskola bejárata előtti ácsorgás, de amazok az emberi jogokra hivatkozva bújnak ki újra és újra a felelősség alól. Középső testvérünk a leggyengébb tanuló (dámában mindig kikap), s ha az is kiderülne, hogy a mellét szorítókötéssel lehet csak lassabb növekedésre bírni, Atyec végképp megvonná tőle a szeretetét. (Mióta fivérünk menstruál, kevesebbet lehetünk vele. Mamama és ő a holdfogyatkozásról beszélgetnek, ha azt hiszik, egyedül vannak.) Az órák alatt a szünetet várjuk, a szünetben az órákat. Nagy dolgokra volnánk hivatottak.

Hogy jobban essen az ebéd, napközben semmit nem eszünk. A fél tizenegykor szétosztott tízórait fölajánljuk valakinek, akinek a bizalmát elnyerni gyümölcsözőnek látszik. Ha mi magunk nem táplálkozunk, megfigyelhetjük, hogyan táplálkoznak, milyen mohón, unottan vagy kapkodva, a megajándékozottak. Ha osztálytársaink és tanáraink nem volnának más bolygóról valók, úgy mennénk el mellettük, mint a bútoraink mellett. Ha nem volnánk kívülállók, nem volna módunk megismerni őket. Így azonban közömbösséget színélve feltérképezhetjük a szokásaikat, amelyek úgy vernek bennünk gyökeret, hogy közben semmi nedvességet nem vonnak el a talajból. Ha megfigyeljük az idegenek mozdulatait, az észjárásukba is bepillantást nyerünk. Utolsó óránk délután egykor végződik. Megkapjuk ebédjegyünket, és a kígyózó sorban állva bőven van időnk, hogy kicseréljük aznapi tapasztalatainkat. Egyikünk az énektanárt utánozza, másikunk a tornatanárt, harmadikunk a csak hétköznapi borotválkozó rajztanárnőt. Elsajátítjuk a szókinszüket, s kipirosodott arccal olyan rájuk jellemző mondatokat alkotunk, amelyeknek értelmével tisztában vagyunk, holott az egyes szavak jelentését nem ismerjük. A tornatanárunk orra alatt lógó szőrvirslit is a sajátunkénak érezzük, ha kimondunk bizonyos katonai kifejezéseket. Képtelenség eldönteni, örömünk forrása a tornatanárral vagy inkább a megalázottal való azonosulásban rejlik-e, de szinte lázasnak érezzük magunkat, ha őt utánozhatjuk. Szinte halljuk a hat óra ötvennyolcas bordareccsenést. (Mamama utánzásának szégyenteljes emlékeitől is föl lehetünk hevülve. Vannak emlékképeink, amelyek kitörlődve, hiányuk által is hatnak; úgy viselkednek, mint egy szájként, végbélként, nemi szervként egyaránt használatos lüktető üröcske, amiről nemrégiben tanultunk. Mamama utánzásának emléke tehát valami, amiről tudunk, mégsem létezik.) Egy óra huszonötkor – remegő kézzel – lepecsételtetjük az ebédjegyeket.

Az ebédlőben láthatóvá válnak az erőviszonyok: a hosszú asztal fal felőli oldalán ülnek a gyengék, kívül a nagyhangúak, az erősek. Aki a belső oldalra szorul, nem állhat föl, míg a külső oldalon ülők el nem fogyasztják az ebédjüket, és jelet nem adnak a belső oldal legszélső székén ülőnek, hogy fölállhat, kiengedhet minket. A konyhás nénik az erősekhez húznak, és úgy vonják köldökig érő keblükre az erősek fejét, mintha azok babusgatásra szorulnának. A kívül ülők persze a lehető legráterősebben táplálkoznak, szinte turkálják az ételt. Egy óra harmincegy perckor a levesnél, egy óra negyvenkettőkor a második fogásnál tartanak, mi viszont jó ideje már csak a tányér szélére száradt főzelékmaradványokat kapirgáljuk az alpakka villával. A kintiek ritkán élnek a megszegyenítés szóbeli eszközeivel, legfőképp a tekintetüket használják a belül ülők megalázására. Havonta egyszer-kétszer ha megesik, hogy a kívül ülők valamelyike lerúgja a cipőjét, és zoknis lábfeje valamely szemben ülő lány combja közé furakszik. Mivel érzéketlenek vagyunk, a nemi agressziótól jövőnk nehezen leplezhető iz-

galomba. Egy óra negyvenöt körül a dologtalan konyhások a kívül ülők háta mögé állnak, galuskaforma ujjpercekből álló kezüket az erősek vállára eresztik, és ártatlanságukon elérzékenyülve mosolyognak. Az üvegajtó előtt türelmetlen, szélteben is növekedni képes sor várakozik a bejutásra.

A zilált hajú egri nők domborműve előtt elkészönünk a vissza nem köszönő hetesektől, és a különóránkra indulunk. Rajz-, cimbalom- és dámaórára járunk az Atyec ügyfeleitől kisajtolt pénzekből. Ketten közülünk helyezést értek el az országos dámaversenyen, legidősebb testvérünk pedig ügyesen rajzol – kizárólag oldalnézetű portrékat kizárólag csíptetős férfiakra. Gézbe göngyölt testvérünk sülve-főve együtt van barátnőjével, aki őt fiúnak hiszi. Kedvenc témájuk, hogy mi az a szatír. Két óra tíz és tizenöt között szoktak összeveszni. Egyikünknek lófogsora van. Az örökös erőlködéstől, hogy túlontúl rövid felső ajkát a hosszúkás fogakra húzza, az orra alatti terület megráncosodott, mint a macskónadrágunk korca. Titkolni való fogsoráról még cimbalmozás közben sem feledkezik meg, s csak ha négy óra harmincegykor becsukja maga mögött a lakásunk ajtaját, és az iskolatáskát a telefonasztalka alá hajítja, ernyednek el szájjizmai.

Megérkeztünk. A következő óra észrevétlenül múlik el. Négy óra harminctől öt óra harmincig mindhármunk azt csinál, amit jónak lát. Atyec telefonasztalkán hagyott zsebkalapácsával még a megtorlás veszélye nélkül ütögethetnénk végig az előszobai kilincseket, de épp mert túl korán van ahhoz, hogy féljünk, vesztí értelmét a bátorság. A zsebkalapácsot tehát békén hagyjuk. Eleinte a macskát abajgatjuk. Az állattartástól az egész család azt remélte, hogy más emberré válunk. Olyasmi ez, mint az utánzás. Akihez tartozik valaki, az valahogyan – nem a felelősségtől ugyan, amint azt Atyec remélte – megkettőződik: Ha négy óra negyvenkor leguggolunk a cicánkhoz, s ő utcaszagú kezünkhöz dörgöli a kobakját, hogy fejtetőn lévő szagmirigyeivel megjelöljön minket, aztán valamelyikünk az állat fejére sújt, hogy soha többé ilyet ne tegyen, hiszen nem mi vagyunk az ő tulajdona, hanem ő a miénk, akkor a macskánk gondolkodni kénytelen rólunk. Ha viszont négy óra ötvenkettőkor a sarokba menekül előlünk, mert azt hiszi, megint meg akarjuk ütni, mi azonban erőnek erejével kényszerítjük, hogy elviselje a simogatásunkat, az oktalan állat már végképp nem tudja, mihez igazodjon. Beletelik vagy három percbe, míg újra dorombolni mer. Ha a macskánkra gondolunk, kiismerhetetlennek érezzük magunkat, mintha mi magunk is egy másik bolygóról valók volnánk. A táplálékot osztó kezét Atyec szerint áldottnak hisszük. Öt óra ötkor felszeleteljük a nyers májat, és a macska tálkájába rakjuk. Hogy ne legyünk zsarolhatóak az állati szeretet kizárólagossága által, a tálkát mindennap más löki a macska elé.

Nem tudjuk jól beosztani az időnket. Lófogú testvérünk térdére fekteti a használaton kívüli fregolit, hogy petyhüdt húrjain cimbalmot gyakoroljon. Ütői mint a bekötözött gólyalábak. Lányfivérünk a vécébe vonul, magára zárja az ajtót, s még arra is van gondja, hogy a kulcslyuk elé valami anyagot függeszzen. Nem tudjuk, mit csinál odabenn. Vese alakú fülkagylót viselő testvérünk hiába leselkedik, hiába mászik föl akár a kamrapolcra, hogy onnan lesse ki a másféle-ség titkait, csak zacskózörgést hallani, s később, öt óra huszonháromkor, az öblítővíz zubogását. Legidősebb testvérünknek már csak arra van ideje, hogy kényelmetlen ágyára telepedve kinyisson egy jóváhagyott könyvet, és, minthogy

Atyec ellenzi a könyvjelző használatát, ügyel-bajjal megkeresse, hol tartott. Naponta legfeljebb ha két mondattal jut előrébb a könyvben.

Mamama az első, aki hazatér. Hogy jobban örüljünk a jelenlétének, minden nap később és később érkezik. Vese alakú fület viselő testvérünk a konyhai radiátorra könyökölve leskelődik már öt óra húsz óta, pulóverébe csíkot égetett a fűtőttest. Ha fivérünk jelez, mindannyian az előszobába gyűlünk. Megvárjuk, hogy Mamama fagyos keze beletaláljon a kulcslyukba (nem nyitunk ajtót: a dolgok értékét Atyec szerint a hozzájuk jutás módja szabja meg), megvárjuk, hogy Mamamánk megtörölje a lábát, s csak aztán dörgöljük széles csípőjének a homlokunkat, mintha szagmirigyekkel a tulajdonunkká kívánnánk őt nyilvánítani. Nem sújt a fejünkre. Nincs ellenére, ha szeretetünkkel zsaroljuk, vagy ha a tápláló kéznek kiemelt fontosságot tulajdonítunk. Öt óra negyvenegykor a konyhába tántorog velünk együtt, s mi még mindig a csípőjén csüngünk, mint egy rakott szoknya. Vese alakú fület viselő fivérünknek szemernyivel sem szentel több figyelmet, mint a másik két gyerekének, s csak Atyec jelenlétében lesz vele kissé kimért és óvatos. Egyikünknek a kabátját nyújtja, másikunknak a sálját, harmadik gyerekének az Atyec egyik ügyfelétől származó szőrmesapkát. Mamama nem szereti, ha az Atyec kliensei által elkótyavetyélt vagyontárgyak a háztartásunkba vándorolnak, de ennek az ellenzős pénzmasapkának sehogy sem tudott ellenállni. Mamama kipakolja szatyrából a zsinóros mappákat, az agglomeráció térképét, végül a vacsorát. Nem érintjük a mátraverebélyi fából ácsolt asztalra halmozott finomságokat, míg Atyec haza nem ér. Ritkánál is ritkábban fordul elő, hogy Atyec telefonon mentse ki magát a vacsoráról, de olyankor törvényen kívülinek érezzük magunkat, s enni sincs kedvünk.

Atyec általában hat óra tízkor csönget, a kulcsát sosincs kedve előkeresni. Mi nem mozdulunk, ülünk az asztalnál. Mamama az, aki siet ajtót nyitni. Atyecnek nincs türelme hozzá, hogy bezárja maga mögött az ajtót. Földre ejti a bőrtáskáját, s első dolga, hogy Mamamát a derekánál fogva magához rántsa. Száját mohón a Mamamáéra tapasztja, s amikor Mamamánk arcán dudor mutatkozik, Atyecén horpadás. Atyec talán Mamamát szeretne vacsoráztatni. Bűdös kölök – lihegi Mamama hajába. Csak ezt követően láncolják be az ajtót.

Atyec leveszi a cipőjét, és a fertőtlenítőbe rakja. A fertőtlenítő egy használaton kívüli tepsí, amiben a klórt cserélni Mamama dolga. Ha Mamama pontosan dolgozott, a folyadék éppen a cipők varrásáig ér. Ha pontatlanul, akkor Atyec egész este feszengeni fog, és rossz hangulatban kell elköltenünk a vacsorát.

Atyec pálinkaszagú pusztát ad a homlokunkra. Innia a munkája miatt kell, de részegnek még sosem láttuk. Kezet mos. Nagy luncsi-pancsit rendez, körömkéfével sikálja magát ujjbegytől könyékig. Mamama közben átöltözik: előveszi a törülközőt, és a derekára tekeri. Hat óra huszonöt perckor végre nekilátunk vacsoráztatni. Egyikünk gyengéje a crottin de Chavignol, másikunké a fekete chorizo. Mamama a durvára tört majoránnás májpástétomot szereti kétujjnyi magasan a kovásztalan kenyérre kenni. Atyec vulkanikus talajon termelt bort kortyolgat a lazackatonához, s Mamama habzsolását fejcsóválva kíséri figyelemmel. Atyec mindhármunkat kikérdez a különórákról, s különösen dámajátékunk fejlődését viseli a szívéen. Atyec azt szeretné, ha kelet-európai dámabajnokok lennének. Vacsoránk végeztével Mamama négyet-ötöt böfög, mert nem rágta meg rendesen az ételt.

Hét óra tizenöt-kor esetleg csöngetnek. Mamamánk összenéz Atyec-cel. Mi hárman egy emberként ugrunk az ajtóhoz. Atyec vese alakú fülkagylót viselő rég-es-régi barátja az. Havonkénti látogatásait már nem lehet tovább ritkítani, mert Atyec voltaképp neki köszönheti, hogy annak idején, ahogy Mamama mondja, el tudott indulni. Ő kölcsönözte az uzsorázáshoz szükséges indulótőkét. A vendéget asztalhoz ültetik, és evésre buzdítják. Ránk van bízva, hogy a konyhában maradunk-e vagy házi feladatainkkal foglalkozunk. Mamamánk jobbra hallgat, és tevékenykedésével leplezi zavarát. Teát főz, mert azzal hosszabb ideig lehet pepecselni. Atyec kávézik, mert az állítólag semlegesíti a lazac utóízét. Főképp a férfiak beszélgetnek, a vendég gyógyíthatatlan, évek óta stagnáló rákja szolgáltatja az egyetlen semleges beszédtemát. Szüleink a hamvasztás mellett kardoskodnak. Nem fél-e a pap nélküli temetéstől – kíváncsiskodik Mamamánk. Ha vese alakú fület viselő testvérünk a vendég térdére kéredzskedik, anélkül hogy tudná, kinek a térdé ez, Mamama Atyec háta mögé bújik, és férjét átölelve üres tekintettel néz maga elé. (Ez talán a második dolog, amiről tudunk, mégsem létezik.)

Legkésőbb nyolc óra harminckor elbúcsúzik a vendég. Kezet nyújt Atyec-nek, biccent Mamamának, és részrehajlás nélkül megcirógatja mindhármunk fejét. Atyec föllélegzik. Míg Mamama elrakja a vacsoramaradékot, s egyikünk összehúzza a két szárnyból álló hollóházi függőnyt, Atyec a nappaliban fölállítja a nagy faberakásos dámatáblát. Nyolc óra negyven perckor megkezdjük a gyakorlást. Atyec a dāmamagazin cikkeiből hónapról hónapra értesül a játékszabály legújabb módosulásairól és a különböző régiók kedvelt lépéskombinációiról. Azt írják, Kelet-Európa védekező dámát játszik. De láthatja-e önmagát az ember, kérdi jobb napokon Atyec, s mi ilyenkor főlemlegetjük a tornatanár szókinsét vagy a rajztanár-nő csak hétköznapiakon gondozott állát. A mások feletti hatalmaskodásban a megsemmisülés veszélye nélkül válik átélhetővé a megszégyenített helyzete – vonja le a következtetést Atyec. De azért tovább játszunk. Az összpontosítástól egyikünk orra alatt újra korbá gyúlik a bőr. Mamama időközben pizsamába öltözött, megmosta a fogát, és a feledékeny Atyec után hozta a zsebkalapácsot. Most kényelmetlen fotelébe roskad, és fölhúzza hideg lábfejeére a kamillába áztatott zoknit. (Hogy jobban essék az ágyban fekvés, foteleink egytől egyig kényelmetlenek. Atyec mátraverebélyi karosszéke nincs kipárnázva, Mamamáén pedig a hát-támla hegyesszöget zár be az ülőfelülettel.) Mamama lecsukja a szemét, és megpróbálja átgondolni a nap eseményeit. Kilenc óra ötkor Atyec éktelen haragra gerjed, és klumpájával a dámatáblát tartó állványba rúg: középső fivérünk nem képes két lépésnél többet előre látni, és ha így folytatja, kikerül még az országos ligából is. Mamama azzal kel középső gyereke védelmére, hogy az átnevelt balkezeseknek mindig nehézségeik vannak a logikai láncolatokkal. Mivel annak idején Atyec ötlete volt az átnevelés, fivérünk félresikerültsége minden alkalommal vitát szít közöttük. A mi egyetemet látott Mamamánk már akkor megmondta, hogy az átnevelés diszlexiát és számolási nehézségeket okozhat, amikor észrevették, hogy testvérünk bal kézzel integet. Atyec kilenc óra tizenkettőkor földre söpri a dámatáblát, és fürdeni zavar mindnyájunkat.

A fürdőszobában Mamama segítsége nélkül is sikerül kigöngyölnünk közép-ső testvérünket a fűzőből. Fivérünk mellkasán a géz alsó és felső széle lemosha-

tatlan, kimasszírozhatatlan csíkot hagyott. Egyre terebélyesedő barna udvar veszi körül a kisebesedett, gyakorta gennyedző mellbimbót. Mamama hiába csempész ajurvédikus krémeket a háztartásba, fivérünk bőrének kiszáradásán ezek sem segítenek. Langyos vízben fürdünk, hogy a hideg ágynemű melegebbnek hasson. Középső testvérünk zuhanyozás után bal kézzel masszírozza mellébe az erőszakmentesen készült kenceficét, aztán gyorsan bő pizsamakabátba bújik. (Leselkedni csak akkor érdemes, ha elbújik előlünk.) Az összegöngyölt gézt a Czinka Panna-telepiek által font szennyesláda aljára ássa. Kilenc óra negyvenöt-kor mi is felöltözünk, kapkodva fogat mosunk. Koraérettek vagyunk, harminckét fogunk van.

Vackára zavarjuk, aztán farkától a feje felé megsimogatjuk a macskát.

Míg az ébresztés Atyec feladata, az altatás Mamamáé. Ágyban fekve, állig betakarózva várjuk. Amikor fölénk hajol, hogy pusztit adjon, ránk omlik és arcunkat csiklandja dús gesztenyebarna haja. Kiszi, kiszi, sikongatunk. Ha szerencsénk van, nem jut Mamamánk eszébe az altató második versszaka. Közben halljuk, ahogy Atyec sorra az előszobai kilincsekre ver a zsebkalapáccsal. Aggasztó, hogy a lényeket ez nemcsak megijeszti, de egyszersmind idejük eljövételéről tudósítja. Ne féljeteK, nyálnyulak – skandálja Atyec egyre távolodó hangja. Mamama továbbra is haragszik Atyecre, s nem hajlandó még sötétben sem elmosolyodni – pedig Atyec nemegyszer rámutatott, hogy az aránytalan büntetés kevésbé hatékony, mint a büntetés hiánya. Ha ujjbegyünket a körömmel vágjt pajzán jelenetekre helyezzük, talán sikerül elaludnunk, még mielőtt fázni kezdenék. Úgy élünk, hogy érdemes legyen meghalni.

Aki nem fárasztotta ki magát kellőképpen ahhoz, hogy gyorsan álomba zuhanjon, még hallhatja, amint Mamama kizavarja a dolgozószobából a kérdőíveit lapozgató Atyect. Atyec büntudatosan Mamama után sompolyog, s úgy tűnik, megpróbálja kiengesztelni. Mamama tíz óra öt percre tartja magát az indulata bátyái mögött, s amíg bírja, ingerülten hessegeti Atyec számtalan kezét, legyinti orron, mint egy pákosztos macskát, fúj a fülébe közvetlen közről, de ekkor már Atyecnek is az lehet a benyomása, hogy Mamamánk csak a mind határtalanabb engesztelődés érdekében késlelteti a mosolyát. Negyed tizenegy után nem sokkal Atyec lefejt Mamama derekáról a törülközőt, hófehér keblét kiszabadítja a félig már magától is kigombolódott hálóruhából, és mégiscsak lazacszagú szája csókokkal borítja a Mamama megkérdezése nélkül megkeményedett mellbimbókat. Nem mintha ekkor még bármelyikünk is ébren volna, de talán tényleg vannak dolgok, amelyek tudomásunk nélkül léteznek: Atyec hajpántot húz Mamama üstökére, mert nem tűrheti, ha a figyelmet szájába lógó hajszálak terelelik el az élvezetről, tizenegy óra tizenöt-kor pedig Mamama, mint egy nedvességgel terhes felhő, Atyec fürdetlen testére ereszkedik.

Ahol kezdődik, ott ér véget

Az első karácsony az utolsó házban, ami az első volt. Szende Ottó csak mosolygott maga elé. Van ilyen, visszatérni!

Összeszámolta, hány helyen lakott az eltelt hetven év során.

Az Apáca utcai parókia, ó, a szülői otthon.

Újra.

És mindig.

Valaha milyen hihetetlennek tűnt, hogy onnan bármikor is el kellene költöznie, hogy nem itt fog örökké élni. Még akkor is, ha egy apró fiúcska nem tudhatja, mi a csuda az az örökké. Hogy az más, mint az élete. Bár... Vajon egy öreg bácsi tudja-e, vagy csupán annyit sejt, hogy az „örökké” mindig egy életet jelent, kinek mennyit számlál ki. Aki ezt kiszámolja. Vagy engedélyezi. Ellenjegyzí.

No, mindegy is.

Márta halála szinte napra egybeesett a kárpótlás bejelentésével. Utána már minden nagyon egyszerűnek tűnt. Megvolt a temetés, és ő beadta a papírokat. Mit is lehetne tenni mást, ha a gyerekek kirepültek, Márta nem volt többé, mint visszatérni a gyermekkorba?

Hazaütazott, és amikor a kopott, rozoga állomáson kiszállt, megcsapta a múlt szaga. Jobb híján nevezte így, ilyen melankolikusan, de mégiscsak volt benne valami. Határozottan érezte, hogy belülről, a lelkéből kúszik elő valami érzés, ami aztán végigszágul a testén, és tanyát ver az orrában, hogy érezze, szimatolja, milyen is volt az, amibe most vissza fog térni.

Egyedül, természetesen.

Muris, mert amúgy sose volt nosztalgizáló fajta, Márta halála óta mégis el-elmerengett mindazon, ami történt. Néha még a fejét is csóválta. Hetven év, hajtogatva az unokáknak, az bizony nem kevés, csibéim. Azok meg nézték a papát kerek szemmel, és ugyanúgy nem tudták, miről beszél, mint az az egykor volt kisleány sem tudott mit kezdeni nagyapja történeteivel, hiába voltak az utolsó szövegig igazak, neki csak mese volt az mind.

Jöjjön tehát az a leltár. Apáca utca. Aztán az apját ide-oda dobálták, azt hitték a hatalmasságok, ha kellőképp megkeserítik az életét, majd feladja. Ha tudták volna, hogy minden egyes rá mért szenvedéssel csak acélozzák a hitét és az elszántsát. Mindegy. Most már nem is az apjáról van szó. Illetve... Sorakozzanak az utcanevek. Szabadság út, Gábor utca, Szamuely utca, Munkásőr út, Zrínyi utca, Ifjúság útja, Felsőmalom utca... Kisvárosok, még kisebbek. Sáros falvak.

Gyalog ment a vasútról felfelé. Itt, érdekes módon, minden évszak gyönyörű. A késő őszi is a maga tompa kékes, zöldes színeivel, hegyről leguruló gomolygásaival, ahogy képes elrejteni és csudamód megmutatni egy-egy részletet, utcasarkot, tűzfalat.

Odaért a ház elé, és nézte, mint egy régi fényképet. Ráismerek, ez az. Szinte a nyelve hegyén érezte a mondatot: ez a kis ház még hasonlít is valamelyest a rég-es-régi parókiára. Egyszintes, L-alakú épület, az udvar is majdnem olyan, mint egy messzi vidék kolostorának kertje, két paddal, felásott virágágyással, kúttal. A kút! Nem emlékezett rá, pedig valahol mélyen ott volt benne a kép, ahogy apa vödörbe rakja a szódát és leereszti a mélybe, mert annak épp olyan a hőmérséklete, ami a borhoz passzol, fröccsnek.

Szende Ottó a szódaautomatára gondolt, ami a többi elektromos csodával ott sorakozik a konyhában, a mikro, a vízforraló, a pirító, a gofrisütő, a kávégép, a kenyérszeletelő és zacskóforrasztó társaságában. Most egyszerre a rézüst és a kuglófforma rémlett fel előtte, amik anya konyháját díszítették. Láta saját magát is, amint ül a zöldre mázolt hokedlin, aminek kis fiókjában a cipőpuccoló szerszámok pihentek, és ölében az üsttel veri a habot a csigás habverővel. Bőszén csapkod, és az anyja a szokott incselkedő módján teszi szóvá, hogy a tojásfehérje szerteszét röpköd a konyhában: hát mindenhová jut hab, ó, itt is, ó, ott is, Ottó!

Igen, az első ház az utolsó ház is.

Ez már a második karácsony lesz Márta nélkül.

Olyan pontosan elképzelte, milyen lesz. Azt is, csak azért is, hogy milyen jó. Nem fog szomorkodni. Hogy most már „csak ez” adatik. Nem lesz üres, kongó és fájó a karácsonya. Ő, Szende Ottó egymaga is teljes világ, és Márta ott lakozik benne, költözik, mozog vele, moccanjon bármerre is. Ő maga is egy ház.

Az ünnep előtt szédült meg a szupermarketben, amikor a hangszóróból negyvenedszer hangzott fel a *Jingle Bell*, műanyaghangon, gyorsított ritmusban. Levert egy fél polc Milka-szaloncukrot, ahogy kapaszkodni próbált. Egy kapucnis pulóvert viselő fiú segítette fel, zavarodottan nézett rá, ahogy ült a műkövön. Annyit hallott, ne most haljon már meg, öreg. A boltvezető kérdezte, kihívják-e a mentőt, de Szende Ottó csak legyintett. Kifejezetten érezte, miként tér bele vissza az élet, mintha pattogtak volna az erei, mintha pezsgőporral szórták volna tele a belsejét, ugyanannak a *Jingle Bell*nek az ütemeire éledt újjá. Felkelt a sebtiben a feneke alá dugott műanyag székről, megköszönte a segítséget, még intett is. Nem akart vásárolni?, kérdezte a biztonsági őr, aki ott strázsált mellette, de ő csak a fejét ingatta, halványan mosolygott, mint aki már tud valamit, mint aki vásárlás nélkül is birtokába jutott annak, amire szüksége van.

A háziorvoshoz mégis elment, aki annak rendje s módja szerint meg is szidta, és beutalta egy általános ellenőrző vizsgálatra. Az egészségével, nyugodtan ki lehet mondani, sose törődött, ha valaki mégis, akkor Márta, de ő sem túl nagy aggodással, csak ha valami kisebb baj volt, akkor korholta inkább, mintsem babusgatta volna, hogy nem lesz ennek jó vége, Ottó, te sem fogsz örökké élni. Már pedig úgy képzelte, örökké fog élni. Ebben az egyben el tudta képzelni, igenis van ilyen, örökké, ami semmi egyebet nem jelent, mint hogy Szende Ottó nem hal meg.

Ült ott a napfényes folyosón, és amíg a szívultrahangra meg a szemészetre, a laborra várt, jobb híján azzal múlatta az időt, hogy számba vette, a rajta lévő ruhadarabok közül mit mikor és hol vásárolt.

Nézzük csak, kezdte szinte izgatottan. A télikabát, igen, Stockholmban vették, méghozzá jó régen, amikor Márta egyik unokatestvérét, a Palikát látogatták meg. Szeptember járta, de olyan hideg tört be, hogy majd' megfagytak. Mikor volt? Nyolcvannyolcban. A kesztyű is békebeli darab, több mint húsz éves. A körúton

vette, Pesten, hirtelen felindulásból, még szinte nyár volt, de megtetszett neki, Márta csóválta is a fejét, megvolt a véleménye az ilyen vásárlási rohamokról. A sálja, na, csak arra emlékszik, hogy valamelyik lánya ajándéka, tán az Edité, hat-hét évvel ezelőtről. Ezek a dolgok mind ősrégiek, húsz, huszonegy tél maradékai. Izzadásai, kézmelege, a nyakán pihék, ezek a holmik mind tele vannak effélével – azaz vele. Ezért az övéi, ezért ragaszkodik hozzájuk. Bár, ez is lükeség, a maga nemében. Ha már volt otthonait összeszámálta, mennyivel érdekesebb tárlat kerelkedne abból, ha az élete során viselt összes cipőjét egymás mellé lehetne állítani, a nagyanja által horgolt falatnyi mamuszon kezdve. Fehér cipője is volt, bizony! Meg bordó, aminek a bőre krokodilmintázattal büszkélkedhetett, Brnóban vette 1968-ban, és tisztán emlékszik rá, boldogsággal töltötte el. Egy bordó krokodilból készült cipő, egy hónappal a csehszlovákiai megszállás előtt.

Mire a belgyógyászhoz ért, a legtöbb rajta lévő holmit beazonosította. Emlékezett a zoknira is, Pierre Cardin, legalábbis rá van írva, zöld, önmagában csíkos, ami tán nem nagyon passzol a fekete kordnadrághoz. Viszont jól tudta, hogy azt is Pesten vette, Mártát várta, illetve Márta vizsgálatainak az eredményét, amikor három éve hányni kezdett, és az öccse, a Tóni bevitette a MÁV Kórházba. A belvárosban kószált, hideg, havasesős délután volt, négyre kellett visszamennie, boltról boltra vetődött, amit ezúttal rettenetesen rühellt, de melege vágyott, és végül, csak azért, hogy történjen valami ezen a délutánon a szorongó várakozáson kívül, vette ezt.

Tessék, egy zokni élete, kivizsgálástól kivizsgálásig. Minden körbeér.

Néha olyan félelmetesen tökéletesnek tűnik a világ.

Az ágyát ugyanarra a helyre tette, ahol gyerekkorában állt, az ajtóval szemben. Ahogy apa benézett, mindig a szája elé tette a mutatóujját, úgy kérdezte: ima? Megvolt?, és ő bólintott. Aztán bejött anya, és leült az ágya szélére, ő pedig minden áldott este azt kérte tőle, hogy kérdezzen hármat. Anya kérdezett, és ő válaszolt rá, akármilyen nehéz kérdések is voltak alkalomadtán. Ez volt az igazi ima.

Most olyan csönd volt esténként.

Olyan csönd, hogy nyugodtan bejőhetett volna bárki, és odaülhetett volna az ágya szélére.

A vetkőzőben aztán előbb a pulóverén, aztán az ingén is töprenkedni kellett. A pulóverről aztán hamar eszébe jutott, mi történt. A Balaton-parton vették, nem is olyan nagyon régen. Amikor Beácska, a legkisebbik lányuk elvált, és egész nap Szigligeten vigasztalták. Este a gyerek azt kérte, hogy most menjenek el, egyedül akar lenni. Mártával nekiindultak, de csak Badacsonyig mentek, amikor úgy döntöttek, hogy megalszanak, ahogy Márta mondta, jól beboroznak, ennyit megérdemelnek. Augusztus vége volt, hamar hűvösödött már, esti sétájuk során egy vacak kis butikba tértek be, hogy ne fázzon, ha kerthelyiségben ücsörögnek majd. Mert mindig olyan nagylegény, feddte Márta, aztán itt van... Ez az egy XL-es méretű pulóver volt a boltban, lila-fehér csíkos, ék alakú nyakkivágással. Kényelmes volt, lezser, sokszor vette fel. De az ing... A rendelőlőből kinézett az asszisztensnő. No, nem boldogul, Szende úr? Segítsek?

Az orvos sokáig nyomkodta a hasát, a máját tapintotta, kopogtatott rajta. Ki-egyezték egy vastagbéltükrözésben. Nem ártana. A biztonság kedvéért. Az orvos mind a két szemével pislantott egy nagyot, olyan volt, mintha el akarna aludni.

A kis kabinban alaposabb mustra alá vette az inget. A gallérja és a mandzsettája eléggé foszladozó állapotban volt már. A nyakbevarrásán Christian Berg neve díszelgett, nem rémlett, miféle márka ez. Talán a turkálóból való. Egyszer becsábultak bálabontásra, amikor ez még szenzáció volt. Mennyi remek holmi, szinte új, Hollandiában meg Angliában kidobálják, no persze, ott a nyugdíjasnak is telik új ruhatárra évente. Márta valami kabátkát vett. Ő meg ezt az inget? Egy holland vagy angol férfi ingére. Mintha odaajándékozta volna neki az az ismeretlen, félszeg mosollyal a szája sarkában: nézze, miszter Szende, magának adom, ha nem restelli felvenni...

De ez nem biztos.

Ahogy belebújt az ingbe, megborzongott. Megint érzett valamit abból a tántorgó bódulatból, ami a szupermarketben kerítette hatalmába. Kidobom ezt a vacakot, határozta el, úgyis rongyos már. Majd veszek egy újat. Karácsonyra. Lehet majd emlékezni rá, ez az ing, amit akkor szereztem be, amikor meg akartam halni. Nem nagyon, csak egy picit.

Mintha a világ el akarta volna játszani, hogy tökéletes, szenteste délutánján kezdett el havazni. Mind a három lánya felhívta, és megkérdezték, hogy nem érzi-e magát egyedül. Jöjjenek oda, apus? Edit, Bea és Magdi is ugyanezt kérdezték, a világ három, távoli szegletéből, és ő pontosan érezte a hangjukon, hogy tartanak tőle, nehogy azt találja felelni, hogy hát az jó lenne, édes kislányom. Mert akkor ki kellett volna találni hamarjában valami füllentést, hogy miért nem tudnak jönni mégsem.

Jó volt ez így.

Állt az ablakban, nézte a hóesést. Megfőzte a teáját, tette bele egy csepp rumot, ahogy az apja szokta. Úgy öntötte az üvegből, mint az orvosságot, cseppenként. A járdát, az úttestet már teljesen belepte a hó, az ívlámpák narancsos fényében különös, idegen tájjá változott minden. Ki tudja, milyen lenne, ha tényleg eljönne a Megváltó? Idepottyanna ma este, épp az ablaka elé. Dideregne, az biztos. Egy szál vászongúnyában. Szende Ottó elmosolyodott ezen, és különös indíttatást érzett: bizony, hogy rögvest ablakot nyitna, és kiadogatna neki mindenféle meleg holmit. Megkínálná teával, adna rumot is bele, ha kér. Behívni..., hát nem biztos, hogy be merné hívni. Elvégre, ha jönne, el lehet képzelni, hogy sok dolga lenne, nem valószínű, hogy hozzá kvártélyozná be magát. Ámbátor, semmi sem elképzelhetetlen. Ahogy ő is itt áll, egy szál magában abban a házban, ami szinte már nem is létezett. Mi az, ha nem feltámadás?

A túloldalon bandukolva feltűnt egy hajléktalannak tűnő ember. Szatyor volt nála, és még most, a havas estében is megállt a szemetes mellett, pusztá kézzel belekotort.

Szende Ottó letette a bögrét az ablakpárkányra. Izgatottságot érzett. Aztán ivott gyorsan még egy hosszú kortyot, érezte, amint a forró lé égeti a torkát. Bement a szobába, és a sötétben kezdett el kutatni. Azt a Christian Berg feliratú inget kereste, hová is tette. Amilyen kupi van nálad, fiam, hallotta az apja hangját. Az anyja hangját. Márta hangját. Ilyenkor azt szokta mondani: mért, mi múlik ezen? Most rossz ember vagyok? Fejcsóválva, szemrehányóan néztek rá a sötétből.

Már dobálta a ruhadarabokat. Aztán leguggolt, és a sötétben, találmra felmarkolt egy ölelésre valót.

Rohant kifelé, de meg kellett álljon az ablaknál. Teljesen üres volt az utca. Havas, narancssárga, homályosan fényes. Hallotta valahonnan messziről a *Jingle Bellt*. De hiszen zárva már minden bolt, áruház, pláza. Már a helyükre kerültek az ajándékok. Kiejtette a kezéből régi ruháit, keze a párkányon tapogatózva a bögrét kereste. Arra gondolt, tölt bele még egy kis rumot.

I. PÉCSI IRODALMI FESZTIVÁL

2009. május 12–15.

Jókai tér – Művészetek és Irodalom Háza – Trafik étterem – Színház tér

Május 12.

Az ÁRNYÉKSZÍNHÁZ és a VÖRÖS HOLD SZÍNHÁZ akciója.

Mesedélután LACKFI JÁNOSsal és TÓTH KRISZTINÁval. BURGER BARNA *Íróportrék* című kiállítása. KÖRÖSI ZOLTÁN *Szerelmes évek (gyávaság)* című kötetének bemutatója. KONRÁD GYÖRGY estje.

Május 13.

Kerekasztal-beszélgetés BEZECZKY GÁBOR *Irodalomtörténet a senki földjén* című könyvéről. Színészek irodalmi pódiuma: FÜSTI MOLNÁR ÉVA és CZÉH DÁNIEL. Fiatal szerzők pódiuma: DUNAJCSIK MÁTYÁS és SZVOREN EDINA olvas fel műveiből. CSAPLÁR VILMOS *Hitler lánya* című kötetének bemutatója. PARTI NAGY LAJOS felolvasóestje.

Május 14.

„Review within review” – Nemzetközi irodalmi találkozó. Színészek irodalmi pódiuma: LÉTAY DÓRA és KÖLES FERENC. Mesedélután KUKORELLY ENDRÉvel és DARVASI LÁSZLÓval. „Review within review”: BERTÓK LÁSZLÓ, KUKORELLY ENDRE, PRIMOŽ REPAR (Szlovénia) felolvasása. ESTERHÁZY PÉTER estje.

Május 15.

„Review within review” – Nemzetközi irodalmi találkozó. SZ. KONCZ ISTVÁN *Fele játék, fele gyötrelme (válogatott interjúk)* című kötetének bemutatója. Színészek irodalmi pódiuma: LIPICS ZSOLT és JUHÁSZ MÁTYÁS. Mesedélután „Lázár Ervin emlékére” GRECSÓ KRISZTIÁNNal és DARVASI LÁSZLÓval. HÁY JÁNOS felolvasóestje. A NEOFOLK együttes koncertje.

Bővebb információ: www.pmh.hu és www.jelenkor.net

Török tükör

(regényrészlet)

Pókos

A defter másolásának vége felé elgondolkodtam a magyar szavakon. Volt, amelyik falu nevében ráismertem valami magyar dologra. A Bükkösd faluban ott volt a bükk, aztán volt Meszes, Szőlős, Bidős, Udvar, Varjas, Kökin és Hagymás falu is, és volt sok, amit ember-szentről neveztek el, és sok nem jelentett semmit, csak azt a falut. Annyi falu volt, és olyan hasonlóak voltak a neveik, hogy nem hittem el, hogy azt mind külön észben lehet tartani. Gondoltam, ha kihagynék a listáról egy falut, akkor a magyarok talán el se mennének oda adóztatni, én pedig magyar ruhába öltöztetett akindzsikkal szépen megjelennék helyettük, mikor az oszmán megbízott már végzett, és beszédném a dézsmát meg a cenzust meg a rovásadót Ferdinánd király és Gregoriáncz Pál püspök nevében. Izgatottan fölugrottam, járkáltam, és apróra végiggondoltam mindent: hogyan bérelem fel a zsoldos lovasokat, és így tovább. Nem. Nem lehetett megcsinálni. Legalább húsz akindzsi kellene, és annak egy óra alatt híre menne Pécsen. Amúgy a szigetek pedig észrevennék, hogy a defter hibádzik.

Hanem, mi lenne, ha egy-két faluval többet írnék be, mint amennyi van?! Húha, akkor senki nem mondhatná, hogy el akarom csalni az adót. Olyan hasonlóak ezek a magyar szavak, hogy biztos, még maguk a frengik sem igazodnak el közöttük, főleg, amikor azt sem lehet tudni, hogy hol a határ a birodalmak között. És még az is lehet, hogy valóra válik, és tényleg lesz ott egy olyan nevű falu, mint ahogy az *Ezeregyéjszakában* Ma'Rúf foltozóvarga gazdag kereskedőnek adta ki magát egy idegen városban, és ettől végül tényleg gazdag kereskedő lett, sőt feleségül vette a szultán lányát, és végül szultán is lett. Építsd magasra a kapudat, előbb-utóbb teve is kerül a házhoz! Kicsi erszény sok pénzt nem keres! Majd addig keresgélnek a magyar tisztartók, addig emlegetik a falumat a rájáknak, amíg a végén valahogy igazából meglesz az a falu. Alláh is a szabadjára engedett igével teremtett!

Nagyon izgatott lettem. Ugrált a szemem a papíron, olvasgattam a falvakat, és minél tovább olvastam őket, annál jobban összekeveredtek a neveikben katógó dallamok, billenve forduló szótagok, sisteregve csúszó hangok. Alláhra, mi csoda nyelv ez! Próbálgattam a képzeletbeli falvakat: Lágygörskö. Sóskavár. Csigabéla. Nem, a Csigabélát biztosan egyből észrevennék. Korog. Dögöd. Tököd. Dzsulul. Ez sem jó így, esetleg Gyalul. Baszod. Kurafattya. Pöcse. Az ilyesmi nem jó, rájönnek könnyedén.

Kétnapi tétovázás és mérlegelés után úgy döntöttem, hogy Pókos lesz az én

magyar falumnak a neve. Rákos már úgyis van a Mecsekben, akkor miért ne lehetne Pókos is? Csakhogy tudtam, hogy Gergely deák mindent leellenőriz. Mit tegyek, hogy ne vegye észre Pókost, mikor leadom neki a kész deftermásolatot? Gergely nem bolond, tudja, hogy nincs ilyen falu a szandzsákban. Egyelőre.

A vegyész

Elindultam Abú Dzsáfer kémikus boltjába a Kösköny utcába. Az utca meredek volt, alulról, a Nagy utca felől akartam bemenni, de olvadt a hó, a víz kilépett a kövezeten futó csatornából, és jeget, követ sodorva hömpölygött lefelé a szűk helyen. Megtorpantam, és az eszem is megjött. Úgy hírllett, hogy Abú Dzsáfer méregkeverő. Inkább nem is csinálom a faluteremtést, hanem rendesen leadom a deftert Gergelynek. Hanem másnap újra fagyott, jól lehetett járni a városban, és én rohantam vissza a Kösköny utcába. Lám, milyen kis dolgoktól függnek az emberi sorsok, és milyen hajlékony jószág a lelkünk!

Abú Dzsáfer háza zárva volt, dörömböltem, a vegyész kinézett az emeleti ablakon, aztán lejött, és beengedett. Az emeleten lakott, lent pedig a boltja volt, és mögötte valami vegykonyha, ahol mindenfélét főzött, és olyan szag áradt mindenfelé, ami egyszerre volt szúrós, édeskés, csípős és nagyon bűdös.

– Mester, adj nekem olyan tintát, ami nem látszik, csak akkor, amikor meleg éri a papírt, amire írtak vele.

– Mire kell az neked, gyermek?

– Kitalálóst akarunk játszani a társaimmal.

– Na jól van. Bár nem tudom, miben sántikálsz. Fél akcse az ára.

Semmi pénz nem volt nálam. Kétségbeestem, hogy milyen esztelen vagyok, elköszöntem, lerohantam a Kis utcáig, és elbújtam egy rossz kerítés mögé a szűr-kületben ott, ahol az utca kanyarodott, az arcom elé kendőt kötöttem, hogy ne lehessen felismerni – sok férfi is ezt csinálta télidőn, hogy a fagyos levegő ne tegyen kárt a tüdejében.

Először két magyar fazekas jött a bazár felől, kordén tolták hazafelé a megmaradt cserepeiket, aztán három másik ember egy öszvérrel, végre egy legény egymagában. Idősebbnek látszott, mint én. Valami karalábét, tormát vagy zellert harapdált. Hordár lehetett, az ilyenek a szolgálta nélkül vásároló úrnőknél keresnek pénzt a kosaraik hazasegítésével. Körbenéztem, semerről nem jött senki. Csendben mentem mögötte pár lépést, aztán előhúztam a szablyámat. Hátrafordult a fémes csusszanásra.

– Most megöllek – suttoztam.

Rohanni kezdett, utolértem, összerúgtam a lábát, elvágódott, és csúszott a fagyos földön, szűkölve akart fölállni.

– Ha kiabálsz, megöllek. Hol a pénzed? Nem érted? Hol a pénzed?

Reszketve érméket potyogtatott a földre egy kendőből, egy para volt a legértékesebb, ez veretlen ezüst lapocska, és két akcsét ér, volt még két magyar dénár és nyolc-tíz mangúr is. Biztos, hogy ezt nem egyetlen napon kereste, és sokkal több is volt, mint ami nekem kellett. Egy kicsit megálltam, és majdnem visszaadtam neki a felesleget. Aztán inkább elzavartam, de mégis utánakiabáltam, hogy

jöjjön vissza, de nem mert visszajönni, csak megállt, én pedig letettem a földre a parát meg a mangúrokat, és elfutottam.

Visszamentem Abú Dzsáferhez, nagyon gyorsan és készségesen engedett be, és szabadkozott:

– Bocsáss meg, Ísza úrfi, hogy nem ismertelek fel mindjárt, de gyere be, kérlek, mert kihűl a műhely. Természetesen semmit nem kérek tőled azért a tintáért, de nem is tinta az, hanem sokkal egyszerűbb dolog, igazán csak játékszer, csak játékszer. Ha akarjátok, könnyen elkészíthetitek a pajtásaitokkal, és nagyon jól fogtok mulatni a kitalálós játékkal – jelentősegteljesen mosolygott.

Nem örültem neki, hogy felismert.

– Írj citromlével! Nem fog látszani a papíron, csak rászárad, és majd ha melegítitek a papírt a pajtásaiddal, ugye, amikor játszottok, akkor lassan égetni kezdi a rostokat az a tűz, ami a napból szorult a citromba, és a papír ott megbarnul. Mert a meleg felébreszti azt a tüzet, ami a citromban... A lényeg, hogy melegíteni kell gyertyával, forró vassal, csak vigyázni kell, nehogy meggyuladjon a papír. Ha nem melegíted, akkor is látszani fog, csak sokára, és nem olyan erősen. Jó még az ecet is, még erősebben fog látszani, ámbár annak erős a szaga, és lehet még cukoroldattal is, de ha tömény az oldat, akkor szárazon is fénylik ott a papír, azt pedig észre lehet venni. És van még a pisi, kedves Ísza, de annak is szaga van.

Adtam neki egy dénárt, nem akarta elfogadni, komoran odalöktem neki a másikat is, erre nem szólt semmit, csak derűsen eltette.

Egy búzaszem százat fial. Az is igaz, hogy egy légy meg ezret.

(...)

Az én kis falum

A defterrel nem várhattam tovább. Le kellett adnom, mert elkészültem, és Segesdi üzent Szigetből, hogy a 4.500 dukát együtt van, ő pedig várja az iratot. Gergely pedig engem sürgetett. Hát elszántam magam, és egy délután, amikor a nyitott ablakon már a tavaszi föld szagát hozta be a szél, gondosan átszűrte citromlével a defter egyik lapjának a hátoldalára odaírtam:

Pókos: 26 ház, timárbirtokos: Jahjapasa-oglu Ísza bin Juszúf (ez volnék én őseim nevének teljes fényében)

Pókos falu rájái házanként évi 50 akcse dzsizje állami adó fizetésére kötelezve: 1. Gize Bálint nőtlen, 2. Petrezsilom János, fiai Péter, Dömötör, 3. Zsódos Tomás nőtlen, 4. Tót Andorás, fia Mátyás nőtlen, 5. Güzü Ferenc, fia Ferenc nőtlen, testvére József, 6. Bokra János, 7. Barsi Balázs nőtlen, 8. Csép Simon, 9. Elek Alberd, testvére László, annak fia László nőtlen 10. Tót Benedik, 11. Garácsony Antal, fiai László, István nőtlen, Antal nőtlen, 12. Tót Mihál, 13. Fele Máté, fia Máté, 14. Kerékjártó Ambrus, 15. Mócsány Vada nőtlen, 16. Tócsány Jakab, testvére Lót, 17. Szikató Gergel bíró (csak évi 25 a.), 18. Tinnye Gáspár, fia József, 19. Nyűves Gál, fiai Gál, Pál, 20. Fekete Gellérd, fia Menyhárd nőtlen, 21. Füttyér

Vince, testvére Jeremiás nőtlen, 22. Vörös Demeter nőtlen, fia István, 23. Degu Bódizsár, fia Benedik, 24. Mónár Alap nőtlen, testvére Pál, 25. Piroska János, fia Lukács, 26. Kódis Farkas nőtlen (vagyon 300 akcsét nem ér: adókedvezmény évi 25 akcse). Összesen 1.250 akcse.

Földesúri jövedelmek összesítése a 955. évben:

Kapuadó	1.300 a.
Búzatized	350 a.
Árpa- és rozstized	120 a.
Borsó- és lencsetized	70 a.
Gyümölcstized	95 a.
Méhkastized	100 a.
Musttized	520 a.
Disznók után	150 a
Juhadó	40 és fél a.
Széna- és tűzifaváltság	225 a.
Mátkaadó (1 házassodás)	30 a.
Lenmagtized	5 a.
Büntetés átalány	52 a.
Vendégváltság	78 a.
Mónár Alap egykerekű malma	50 a.
Összesen	3.185 és fél akcse

Ez volt az én szép kis falum. Elégedettség áradt szét bennem. Ilyen nyugalmat érezhetett Alláh, mikor megteremtette a földet, és megpihent. Nem nagy timárbirtok, de kezdésnek szép, hiszen még csak tizenöt éves vagyok (gyaur naptár szerint pedig még csak tizennégy és fél!). Hohó, a törvény szerint a birto-
kos szpáhi minden 3.000 akcse jövedelemtöbblet után köteles kiállítani egy jól felszerelt vértés lovast, és azzal hadba vonulni, ha a Padisáh megindul a Piros Almáért! Akkor nekem egy dzsebelit kell majd tartanom! Nagyon jó! Hamza lesz az én katonám! Kap lovat, vértet, sisakot, lándzsát, kardot, pajzsot, íjat. Majd én megmutatom neki! Nem fog nyavalyogni többet, ha az én zsoldomon él! Én fogom gyakorlatoztatni, és tanítani, ahogyan engem a janicsárok. Akkor aztán portyára! Rajtacsapunk a falvakon Babócsától Szenyérig, kiraboljuk, aztán felgyűjtjük őket, a lovakat elhozzuk, az asszonyokat is, a csúfakat eladjuk, a szépeket pedig mind megtartjuk, Bécs alatt fogunk nyargalni, és a hírünktől égnek mered a frengi szultánok nyíratlan fején a bozont!

Ahogy a citromlé megszáradt, az írásból már semmi nem látszott, akkor én az egész téli munkámat összefogtam, és átvittem Gergely deáknak.

– Szép, derék magyar írás, Ísza úrfi! Egy esztendeje nem hittem én, hogy emberesen fogsz írni a latin betűkkel a jobb kezeddal. Na, majd meglátjuk, olyan-e a veleje is, mint a héja!

Mentem visszafelé a szobámba, és éreztem, hogy nagy dolgot cselekedtem. Ha Gergely deák nem teszi közel a papírokat a tűzhelyhez, és hamar jön értük a szigetvári tisztartó, akkor... akkor csak a Szent György-napi meleg napfény csalogatja elő Pókost a lapok közül. Pókos lesz az én dzsinnem!

Beléptünk a gyaurok Szent György havába, Dervis bég üzent Szigetbe, és néhány nap múlva a magyarok elvitték a deftert.

Azért akkor elgondolkodtam; talán még féltem is egy pillanatig. Ha elengedett az ideget, a szálló nyilat nem lehet visszavenni!

(...)

Kölcsönkért kaftán

Nevelőapám Musztafa vojvodával, a tisztartóval elmélyülten nézte a számadásokat. Musztafa kezében volt a raktárak kulcsa, ő tudott mindent a kincstári bevételekről és a szandzsák összes pénz- és birtokügyeiről, a vámokról és az illetékekről, ő felelt a vár ellátásáért.

Dervis bég nem bánta, hogy ott vagyok a tanácskozáson, azt akarta, hogy tanuljak meg mindent. Én sem bántam. A kövér Musztafát nem kedveltem, de bonyolult dolgokról beszélgettek, sokat számoltak közben, és az nagyon érdekes volt. Mikor végül összecsavarták a papírokat, a bég azt mondta, hogy úgy látszik, a magyarok elégedettek Halil pasa defterével, mert ha nem úgy lenne, már küldtek volna valami híradást.

– A baj máshol lesz, nagyságos Dervis bég. A szigetiek a múlt év óta nem kapnak zsoldot az alávaló Ferendustól.

– Tudom. Gergely is mondja és a kereskedők is meg a szökött katonák is – mondta Dervis.

– Lehet, hogy a rájákon fognak a vitézek fizetséget venni.

– Lehet. A sajátjaikon és a mieinken. De lehet, hogy nem. Jó is, hogy odaadtuk az összeírást, meg nem is. Ha adót szednek belőle, és nem többet, mint a törvényük mondja, akkor jó. Mégis megbántam, hogy odaadtuk. Még nagyobb baj lesz, ha ők is megbánják. Márpedig valami azt súgja, hogy meg fogják bántani. Kölcsönkért kaftán nem melegít.

A Mennybemenetel Éjszakája

Múlt, szaladt a nyár, továbbra is béke volt, a tartomány és a birodalom virágzott a gondos kormányzók kezén. Pécsre és a környékre egyre több rác települt be, de magyarok is jöttek, mert a sok pápaellenes keresztény, akiket protestánsoknak hívtak, hozzánk menekült a Ferdinánd elől.

Néha ismét hallottam arról, hogy kisebb magyar lovascsapatok jönnek-mennek a falvak között a Mecsektől a Drávaig és vissza, de nem okoztak bajt, gondoltam, még nem találták meg Pókost, talán azért keringenek. A nyár közepétől hatalmas marhacsordák érkeztek Szeged felől, ellepték a környéket, lelegeltek mindent, a kereskedők kifizették utánuk a harmincadvámot, a legtöbbet maga a bíró, Schreiber Wolfgang, aztán hajtották őket tovább Velencébe és még tovább. Nagy, zöld dinnyék értek a kertekben, éjjel finom sistergéssel repültek át az égen a hullócsillagok. Milyen csendesség volt akkor!

Eljött Redzseb hónap 27 napja, a Mennybemenetel Éjszakájának ünnepe. A Kinyilatkoztatás Éjszakája. Ezen a napon elvitte Gábriel angyal Mohamed próféta az égbe, Isten útmutatást adott neki, aztán visszaküldte az emberekhez. Ezt a napot azóta megünneplik az igazhívők. Az új, Nagy Dzsámiban volt az ünnepi prédikáció, aztán imák és tanító mesék után este a bégnél ettek a főhivatalnokok és tisztek, a kádi, a főmufti, az orvosok és a mollák. Mikor egy kis csend állt be a beszélgetésben, hirtelen megkérdeztem Dervis bégét:

– Apám, miféle vár van a Ferava túloldalán?

Csend lett. Ali dizdár kezében megállt a tehénvajban pirított bazsalikomos csirkecomb. Dervis azonban nem zavartatta magát, mint akinek mindegy.

– Hát a Kantavár – mondta –, de az inkább rom, mint vár.

– És ki bírli a domonkos szerzetesnőktől Velin falu adóit?

– Antonio Gritti.

A teremben félénk arcok néztek egymásra. Úgy látszott, hogy erről idáig nem volt illendő beszélni, és mindenki csodálkozik a bégen.

– Hiszen nekem Szejfi mesélt erről az emberről! Azt mondta, lefejezték a magyarok Erdélyben.

– Az az apja volt, Lodovico Gritti. Antoniót a moldvai fejedelemtől, a Rarestől kiváltotta az öreg dózse, a nagyapja, de a kisebbik gyereket, a Pietrót már nem tudta megmenteni.

– Mit keres ez a Gritti a te szandzsákodban, apám?

– Semmit, már nem sokáig lesz itt. Megtűrtem. Jó volt hol ezért, hol azért. De elég volt belőle, mert az egy rabló. Addig kellett, amíg rosszban voltunk a szigetiekkel, de most már több kárt tesz, mint hasznot, mert béke van, hála érte Alláhnak! Ha most ez a Gritti rajtaüt a magyarok valami faluján, vagy szétugraszítja a nagy vásárt Kálmáncsehiben, azt hogyan magyarázom meg Segesdi Györgynek? Hiszen itt tanyázik az erdőben egy órányira. A birtokon. Üzenni fogok neki, hogy a bérleti szerződése lejárt az apácáknál, mert valaki többet kínált, fel is út, le is út. Elég volt. Csak kémkedik a magyaroknak!

– És nekünk is, kegyelmes bég – kotyogott bele bátortalanul Ali, a várnagy.

– Nem mondom, addig jó volt, amíg tudtuk, hogy bármikor rajtunk üthetnek a magyarok Szigetből. De most már megegyeztünk, mindenki megkapja a jussát, és közösen óvjuk a falvakat. Még a ráják is gyarapodhatnak. Gritti és bandája a békében csak bajt csinál.

A várudvaron valamelyik mehter belefújta a trombitájába, aztán kegyetlen dobolás kezdődött a kaszárnya előtt. A bég nyugtalanul nézett az embereire, mindenki felugrott, és kifelé indult, szembe a terembe vágódó Ferruh agával.

– Tüzet látunk uram! Pelerd éghet délnyugaton, és még odébb Bicsérd!

Mindenki rohant fel a saroktoronyba, ami az L alakú palota szárnyainak a találkozásában volt Dervis lakosztálya felett. Döngtek a falépcsők a csizmák alatt, körbe-körbe, aztán felért az első ember, utána a többi, odafent minden égtáj felé csak egyetlen ablak nézett, tolongtunk, engem elnyomtak a nagydarab férfiak, nem láttam semmit, Dervis bég elbődült:

– Lefelé! Nyeregbe! Lovon üljete a várkapu előtt, míg le nem megyek! Az ulufedzsik, martaloszok is mind! Ali! Ferruh! A janicsárok és az aszapok a kapukhoz és a falakra! A fekete csődörömet nyergeljétek! A Püspököt!

A tiszték mind lerohantak a lépcsőn, én kinéztem a nyugati ablakon. Mesz-sze valami halványan derengett, ott lehetett Bicsérd minden égő házával, kaz-lával és csűrjével, közelebb nagyobb vörösség látszott, az lehetett Pelérd. Előtte megcsillant valami a sötétben – a mocsár szabad vízfelszínein tükröződtek a lángok. A nevelőapám még a déli ablaknál állt, odaugrottam, és egyenesen dél-re, közel, egy ferszákhra tőlünk éppen akkor vöröslött fel az éjszaka, az volt Málom falu. A bég nem várt tovább, leugrált a lépcsőkön; most láttam először gyorsan cselekedni. Még mindig veszedelmes harcos volt és igazi vezér. Őt lent várták a kardjával, de nálam nem volt fegyver, lázasan rohantam a folyo-són a szablyámért, befordultam volna egy szegletnél, de akkor ott állt az utam-ban Halíma.

– A Próféta szakállára és a szent Fatimá kezére mondom, nem engedlek ki a sötétbe, Ísza!

– Micsoda? Te csak asszony vagy! Hordd el magad az utamból!

Félretoltam, de Halíma erős volt, belekapaszkodott a dolmámba, úgy húztam őt a padló csiszolt kövein, kiabáltam vele, hogy takarodjon, mert megyek a kar-domért, ő kiabált, hogy majd akkor öletem meg magam, ha őneki már se keze, se lába nem lesz, amit az utamba tehet, én esküdöztem Alláhra, hogy kimegyek, és levágom a hitetleneket, vonszoltam Halímát, ő pedig esküdözött, hogy nem me-gyek sehova, amíg ő él, és rángatott vissza, de mégis én voltam a keményebb és szögletesebb, berángattam a szobámba, és kerestem a fegyvert.

– Halíma! Te átkozott némben! Hova tetted? Add elő, vagy megfojtalak!

Körberohantam a nagy szobát a sötétben, hat éve még egy oltárigazgató ka-nonok vagy kóruspap lakhatott itt, valami kegyence a püspöknek, felforgattam a párnákat, Halíma kapaszkodott a dolmámba, erre kiugrottam belőle, hogy üresen maradt a kezében, felrántottam a szőnyeget, és ott volt az én gyönyö-rű kardom, ívben hajlott a pengét rejtő tok. Hallottam, hogy az udvaron kato-nák rohannak csörömpölve, a belsővár előtt, a sáncárkon túl lovak dobognak, hallottam, hogy a kaputoronyból kiabál valaki, hogy már tűzben ég a Budai Külváros. Alláh akbár! Hiszen ezek itt vannak Pécsen! Itt az ellenség! A szigeti-ek! Mintha villám csapott volna belém, úgy futott végig a csontjaimban az őr-jöngő harcvágy, megfogtam a szablyát, de mielőtt felegyenesedhettem volna, olyan erővel vetődött rám az elkeseredett Halíma, hogy leverte a lábamról. Összegyűrt szőnyegek között izzadtan dulakodtunk; mikor már éppen szaba-dultam volna, hogy rohanjak, gáncsot vetett, az oldalamba zuhantam, rám ug-rott megint, szakadtak a selymek, a bal kezem a törzsem alá szorult, nem tud-tam védekezni, puhaságot éreztem, a hasát, a mellét, a combjait, az arcom a forró nyakához dörzsölődött, olvadó meleg volt bennem minden, elgyengül-tem, aztán elengedtem a kardot, és feléje kaptam. Akkor lihegve fölém guggolt, rám ereszkedett, és mire az öle elengedett, meg a fekete kábulat a mellkasom-ban, a görcs az izmaimban, a várudvarról eltűntek a katonák, a dajkám hasalt a mellemen és mélyeket lélegzett, a megoldott ruhájából rám lógott egy kis ezüst kereszt.

Az égben

Nyájas efendi, a testem a földben porlad, magam pedig Munkár és Nakír angyalok között állok kézen fogva, és az Ítéletre várok valahol, mikor te ezt olvasod. Az akkor a te jelened lesz, de nekem még nem létezik. Mohamednek, a Prófétának sem létezett mindez, hiszen korábban élt ő, mint mi, hanem attól a naptól kezdve, hogy az angyal elragadta őt az égbe, hogy Isten parancsait hozza nekünk vissza, attól kezdve már neki is mindegy volt. Alláh számára nincs előbb és nincs később. Alláh számára nincs történelem. Alláh előtt nincs múlt és jövő. Ő mindent változtat, de maga változhatatlan. Isten Egy.

A Mennybemenetel Éjszakája ünnepén voltam először élő asszonnyal, mikor a szandzsákot feldúlta az ellenség, és Alláh meg Mohamed jót mulatnak ezen a véletlenen.

*Az Úr szerint nincs múlt és nincs idő,
bármit mér ki reád,
mindent egyszerre lát;
Alláh a legjobb cselszövő!*

A Pokolban

De ezzel még nem volt vége ennek a nyári éjszakának. Amint túl voltam a meglepetésen, amit a festett kép és a valódi asszonytest közötti különbség okozott, csendben félretoltam Halímát, felkeltem, a vászoningemre csak zsupont húztam, fogtam a szablyát, lerohantam az istállóba, és a sötétben felnyergeltem a pej lovacskámat, a Demirt. Az izmaimban ernyedtség volt, de inkább nyugodt voltam, mint fáradt. Halíma a dühöt és az elvakult harcvágyat könnyű részegséggé változtatta. A mellemben és a tagjaiban simogatást éreztem.

A városban az emberek az égő Budai Külváros felé futottak tüzet oltani, a bég a lovassággal már ki tudja, merre járt! A Szigeti Kapuhoz ügettem a kezemben a meztelen karddal, és ráordítottam a janicsárookra:

– Kinyitni! Jahjapasa-oglu Ísza bin Juszúf vagyok, a bég fia!

Hiszen ismertek ők engem. De egy nappal azelőtt még nem nyitották volna ki. Ha így üvöltöttem volna, akkor sem. Ha a bég fia vagyok, akkor még kevésbé! Azért engedelmeskedtek, mert már nem az voltam, aki addig. Mert férfi lettem.

Az égő Pelerden nem volt mit keresnem, mentem egyenesen nyugatnak, Patacs felé. Visszafogtam a lovat a sötétben, lépésben fél óra alatt odaértem. Az a Patacs falu húsz ház a Mecsek egy kis délre nyíló völgyében, és az volt ott, amit reméltem: a házak között három lovas léptetett fáklyákat tartva, jobbjukban kivont kard, a többiek pedig akkor szedték el a rájuk pénzt, és zsákokat raktak vezetéklovakra. Nem írok erről sokat, barátom, mert már nem vagyok büszke rá.

Balról rohantam rá a legközelebbire, oldalt rántottam a gyeplőt, mert a lovam ki akart térni a fáklya tüze elől, és mielőtt a huszár megfordulhatott volna, hogy hárítson, belevágtam a fáklyát tartó kezébe, a lovam ferdén nekiütődött az övé-

nek, én a vitéz testének, az arcába könyököltem, megbillent, de még szorította a lovát. Egy pillanat volt, de úgy érzem, hogy ma is tart. Feléje esett az én fegyveres balom, felém pedig az ő sérült balkeze, és ugyanazt a karját kapta maga elé, mikor visszakézzel újra vágtam. Aztán beledöftem a hasába, ahogy lefordult a lóról. Puha volt.

Megfogtam a gyeplőjét, kardlappal rácsaptam a lovára, aztán a magaméra, amekkorát csak bírtam, ordítottam egy nagyot, a lovak megugrottak, a sebesült lába beakadt a kengyelbe, vonszoltuk, a két másik lovas eldobta a fáklyát, és kis híján elértek, de a sebesült katona nekiütődött valaminek, és elszabadultunk, ráhajoltam a lovacskám nyakára, friss és gyors volt, a zsákmány ló pedig üres és könnyű, az üldözőké fáradt, messziről jöttek, sokat száguldoztak estig, és súlyosabb, meglelt emberek lehettek a lovasok, hamar lemaradtak, én pedig borzongva vágtattam be Pécsre. Önelégülten kiabáltam a kapuőrökkel, mutogattam a véren szerzett lovat és a véres ruhámat.

Mikor órák múlva elült a tűz a városban és a visszatérő lovasok lelkében, és egyedül maradtam, reszkettem és hánytam.

A ló derék állat volt. Eladtam egy Dzsoni nevű ziámet birtokosnak, aki hófehér bőré volt, kék szemű, mert angolnak született, kereskedő volt, de Isztambulban megtért, harcos lett Magyarországon, és akkor már tizenegy faluja és több malombérlete volt a Budai Vilájetben. 2050 akcsét adott a lóért; a többi felszerelést – nyeregtakarót, kéknyerget, lószerszámot egyben 300 akcséért vette meg. Volt pénzem! De mennyi! Alláh akbár! Annyi! Megkaptam Pókos falu éves jövedelmeit a kincstári dzsizje nélkül! Öltöm érte. És hamisítottam. Pont annyi pénzt szereztem, amennyi a magyaroknak hiányzott a hamisított defter szerint.

A Mennybemenetel Éjszakáján Isten összenézett Mohamed prófétával az égben, Iblisz pedig vigyorgott a Pokolban. Ő a Sátán.

*Mikor arról a Fáról lehull egy levél,
a sorsoddal úgy ölelkezik a kaszás – az angyal Azraél –,
ahogy szerelemmel a zsákmány és a gyilkolás.
Ne félj!*

Mi az írható szöveg?*

Szabó Lőrinc: Hajnali rigók

LACKFI JÁNOS

Esti tücsök

*Este kilencig észre se venni
ezt a monoton reszelést,
hangerő még nem gyűlik annyi,
hogy a hőség falán is ütne rést,
ámde kitárva az ablakom este
hanglavinát zúdít fejemre,
már a szobám csordultig telve,
felzsivajog sok ezernyi tücsök.*

*Érdes énekük föld alól zeng,
mindegyik magányos zenész,
egy se gyanítja, hogy égig ér fent
sok-sok tétova ciripelés.
Megcsikarja fülemet, mégis
belezsibbad már föld is, ég is,
sejtemig rezonálok én is,
szétszedi agykoponyám a tücsök.*

*Tán ma mindent szétszerelnek,
kőpor, fűrészpor pereg,
atomokra őrlik a kertet,
a Jóisten se ragasztja meg.
Hát éppen ez tetszett, kegyetlen
hatalmukat megirigyeltem,
egy világ hevert itt miszlikekben,
rágta, nyiszálta ezernyi tücsök.*

* Lackfi János és Vörös István *Apám kakasa* címen állított össze kötetet, melyben klasszikus magyar versek parafrázisait írták meg, minden esetben mind a ketten, így egyszerre kétféle újraolvasását adták ezeknek a daraboknak, szemléltetve, hogy mit is jelent a barthes-i értelemben vett: írható szöveg.

*Fél tizenegyre csitult a lárma,
csak finom alapzaj maradt,
enyhült a fül viaszos dugulása,
de ott motoszkált fű alatt,
hogy bármikor rákezd a banda,
s az egész világ felrobbanva,
zúgva a semmibe zuhanna,
ha feldübbörög sok ezernyi tücsök.*

VÖRÖS ISTVÁN

Hajnali rugók

*Hajnali négykor kikiabáltak,
ahogy a torkomon kifért,
(bár az ablak alatt az ágynak
gyűrt párnáiba alig ért,
még nem is ért új réme az agynak),
s mint a józanok, úgy kacagtak,
nyikorogtak a derék alatt vad
vigadozásban a lenti rugók.*

*Hajnali négykor a csavaros
sodronyok zaja vert ma fel.
Most nem az álom volt zavaros!
A zaj jött egészen közel.
Bosszantott ez a csibészlárma,
de velem jutott be az ágyba,
mozgásommal egy nótára
hullámoztak a régi rugók.*

*S mintha én volnék a sötét,
mintha én volnék a zaj,
s húznám valaki más fülét,
hogy megtudja, mit akar,
dologi rosszkedv butasága
ügetne álmai nyomába,
mintha lenne egy másik álma,
ledobtak az ágyról az égi rugók.*

*Hajnali négytől hasogatott a
korhelynóta a homlok alatt;
úgy zúgott az a fej, hogy azóta
nélküle jobban telne a nap;
előlünk valamit elhallgattak,*

*s reggelre ricsaj maradt csak,
mert kicsit minden álom mulattat,
s zúgnak a fejben a sárga rugók.*

Arany János: A tudós macskája

VÖRÖS ISTVÁN

A tudós éjszakája

*Nagy lett volna a tudósnek
az ő tudománya,
ha a nagyot, mert ő tudós,
kicsinek nem látja.
Könyvet írt a butaságról
– sajna!
S ezt a könyvet a sok okos
valósággal falta.*

*Nem utált úgy ez a tudós
semmit a világon,
mi az útját égen-földön,
nem járja két lábón:
minden kutyát, minden cicát
– sajna!
Húst se evett soha szegény,
csak a müzlit falta.*

*Szolgája is volt: a laptop,
mindig abba irkált,
butaságról gondolkozott,
kereste a titkát.
Hű cseléd volt az a laptop,
– sajna!
És úgy döntött, amit tud már,
magának megtartja.*

*Kikapcsolta, bekapcsolta
az a szegény tudós,
nem működött. Haja ősz lett,
arca, hangja sírós.
Megdühödött, összetörte
– sajna!
Már a legjobb szakember sem
segíthetett rajta.*

Épp ezért ment jól a dolga
minden butaságnak:
mert a káron gazdájukkal
mindig osztozának.
Mebánta már rég a laptop
– sajna!
Programját a képrenyőre
még egyszer kicsalta.

És tudósunk a munkáját
rögtön felismerte:
azt hitte, ez lehetetlen,
elhinni se merte,
hogyan visszajött, ami eltűnt
– sajna!
De öröme csak nem akart
meglátszani rajta.

Haja borzas, csontja zörgős,
szédelegve ballag.
„Hé... izé... mi baja lehet
annak a programnak? ”
Kimásolta, ami fontos.
Sajna,
törött gépét ugyanaznap
az ócskásnak adta.

S az napságtól minden éjjel,
rosszakat álmodott.
Munkáját már rég kiadta,
és megírt még hatot.
Álmában egy törött laptop,
– sajna,
bármit akar, bármit gondol,
mindig szóval tartja.

Ütéspöttyös, elavult gép,
hűségéről magyaráz,
kőboráram élteti, de
véletlenül se ráz.
„Átszellemült kedves darab
– sajna!
Nagy hiba volt olyan könnyen
túladni őrajta!”

*„Mi tagadás” – mond a tudós,
„Az a gép nem vétett:
Én írtam sok butasággal
tele az egészet.
Megértette, megbírálta
– sajna!
Jobb lett volna haragomat
nem tölteni rajta.”*

*Nem volt, mondok, a tudósnek
semmi tudománya.
Vett egy kutyát! Egy csivavát,
soha meg nem bánta.
Írt egy könyvet a húlégről
– sajna!
Ez már tényleg remekmű lett.
Senki se olvasta.*

L A C K F I J Á N O S

Az após macskája

*Nagy szíve volt az apósnek,
Ő nem tanult ember,
De a munka, mit megcsinált,
Nem volt odakenve.
Tévében nézte a meccset,
Hajjaj,
Elromlott az antennája,
S ő reklamált zajjal!*

*Konyhából bejött az anyós,
Csípőre tett kézzel,
Mondta neki: – Édes szívem,
A padlásra nézz fel!
Tán baj van az antennával,
Rajta!
– Soha! – üvöltött az após,
S ment is az udvarra.*

*Kapaszkodott nyikorogva
Egy foghíjas létrán,
Hát, az antennán macskát lát,
Mely nagy szemmel néz rá.
– Jössz le onnan, ilyen-olyan*

Macska!
De a cicus csábos szemét
Egyre villogtatta.

Fogadkozott szegény após,
Oda fel nem mászik,
De máris a tetőn termett,
Nem számoltunk százig.
– Agyoncsaplak, rusnya macska!
Azzal
Nagy vigyázva ölbe fogta,
Vitte diadallal.

Attól fogva úri dolga
Volt a jó cicának,
Nevet kapott, halat-vadat
Evet naponta hármat.
Ám lassan hiába tömték
Hallal,
Turkálta csupán az ételt,
Jobb manccsal meg ballal.

– Anyu, nem eszik az állat!
– Miért engem piszkálsz?
Talán bizony szegénykének
Nem ízlik a Whiskas!
Vettek neki másik márkát,
Arra
Nincsen reklám, nem is mondom,
Mert nem fizet sajna.

Rimáncodtak, tukmálták is,
Volt, hogy belétömték,
Különben lelkiükön szárad,
Hogyha jön a nemlét.
Fura, a macska nem fogyott,
Rajta
Súlyfelesleg is képződött,
Sajátos egy fajta!

Vitték az állatorvoshoz,
Körös-körül nézte,
Nem talált rendelleneset,
Csak hogy el van hívva.
Tiltakozott is az após:
– Jaj, na!

*Kissé túlteng az izomzat,
Nincsen ennek hája!*

*Lám, rövid az állat-élet,
Jön a végítélet,
Macskánk szívelgyengülésben
Égi útra lépett.
Após-anyós jajgatva si-
Ratta!
Ilyen macskát többet a föld
Nem hord, ebugatta!*

*De csöngetnek, és beköszönt
Először egy ember,
Aztán még egy vagy még kettő,
Végül egész tenger.
Hírét vették, hogy a macska
Halva,
S jöttek ők is illő módon
Ezt a gyászhiót hallva.*

*Mert övük is volt a macska,
Külön-külön mindé,
Napi többször a konyhákat
Itt körbekeríngé!
Ezért hízott, nemhogy fogyott
Volna.
Sír sok gazdi, zsebkendő fogy,
Legalább egy tonna.*

*Melós ember volt az após,
Nagy szíve volt, kérem,
Annak, ki macskát megkönnyez,
Jár az érdemérem.
Kínálkozik tanulságul
Ennyi,
Kit szeretünk, nem kell mindjárt
Halálra etetni!*

VÖRÖS ISTVÁN

Jeremy, a fekete srác

*Jeremy, a fekete srác
úgy otthagyta Amerikát:
senki többet nem látta.
Útra kelt a világba.*

*Sírnak-rínak a bronxiak:
Kinek adunk tanácsokat?
Az észet most már hová töltse,
rap-bandáinknak ifjú bölcse?*

*De Jeremy hajthatatlan:
Oda megyek, hol szavam van!
Ne féljeteK, itt maradtok,
én már nem jelentek gondot.
Amíg erről gondolkodtok,
az én kezem dobon kapkod.
Üti csendben és hangosan,
öblögve és szakaszosan,
szinkópákat ver pörögve,
rá se gondolok a rapre.
Afrikában a nagybátyám,
nem mondom, hogy éppen szultán,
esőt csinál, hogyha kérik,
már zuhog is tízről délíg,
esőbotot forgatok,
pár sáskával jóllakok.*

*Nevem mától Okonkwo,
barna bőrre nem kell hó.*

*Nagybátyáim nagynénéim,
jamat majszólo öcséim,
visszatértem hozzátok,
a mankalát hozzátok,
színes ruhát, mert már unom
és kidobom a farmerom,
az arcomat befessétek,
szálljon magasra az ének,
fogjunk lándzsát és induljunk,*

gazellára hálót dobjunk,
gnúhúst kérek vacsorára,
és sült banánt uzsonnára.
A pálmának minden ága
úgy hajol rá egy zsiráfra,
egyszer New York eszembe jut
és itt hagyom ezt a falut,
a magas ház életelem,
sárkunyhóban nem élhetem,
kell a 60-dik utca,
s bámulni a Brooklyn hídra,
kell kis rizs a kínaitól,
figyelni, hogy hozzám mit szól
a menedzser, ha lejátszom
itteni repertoárom.
A dobom nem hagyom itt,
A jó ritmus boldogít.

Visszamegyek, visszaszállok,
hó is kell a meleg nyárhoz.

Kellenek a sugárutak,
a kis boltok, West Side, nyugat,
kell az Empire State Building,
kell nyakkendő és fehér ing,
fekete csak ott lehetek,
ahol fehér is tekereg,
metróznak az indiánok,
az eszkimók jó barátok.
De Afrikát nem hagyom ott,
oroszlánszem tüze lobog,
ha az égre felnézek.

Ez álom volt,
most Jeremy felébred.

Csak nem tudta, honnan hova,
mely álomból mely álomba,
mely világba, valóságba
lendül át a lába.
Hogy hol alszik, és hol ébred.
Hol az álom, hol az élet.

L A C K F I J Á N O S

Elemér, a kis zöld alga

*Elemér, a kis zöld alga,
azt gondolnánk, csöppöt balga:
ha más beszél, ő csak hallgat,
integet pár tintahalnak.*

*Na, a halak ám beszélnek,
kit tegyenek fővezérnek,
mert hogy innen el kell menni,
errefelé nem jó semmi!*

*– Másutt, arra, nyugat felé,
az élet rózsaszín zselé!
Táplálék van mindig elég,
oxigén is, kilég-belég!*

*– Ott az ígéret földje,
miénk lesz majd örökre!*

*Csak az marad, aki mafla
vagy gyengeelméjű alga.
(– Ő, hogy be nem áll a szátok,
egyre pampog, egyre tátog!)*

*Elemér, a kis zöld alga
azt gondolja, élve-halva,
ő mégiscsak megpróbálja,
és itt marad helyben állva.*

*Ad az iszap tápanyagot,
olykor még a nap is ragyog,
akad minden színben koráll,
minden szintet kidekorál.*

*(– Rajta, derék halhadak,
én meghúzzom magamat!)*

*A tenger kék szemhatárán
eltűntek, s itt maradt árván
Elemér, szebb napot várván,
játszott a víz, mint a márvány.*

*Egyszeriben nagy zaj támad,
fecsegése száz halszájnak.
Érkezik egy másik halraj
éktelen nagy néma zajjal.*

*Csak söröznek, csak boroznak,
mígnem majd letáboroznak.
Szegény Elemért, az algát,
foglyul ejtik, kínvallatják.*

*– Ez kinek a tengeröble?
– Él-e itt hal, s nálunk több-e?
Elemér, a balga alga
egykedvűen válaszolgat.*

*Az új halak megörülnek,
egymás nyakába borulnak.*

*– Ez az ígéret földje,
miénk lesz mindörökre!*

*– Hiszen erre, nyugat felé,
az élet rózsaszín zselé!
Táplálék van mindig elég,
oxigén is, kilég-belég!*

*– Gyere, alga, legyél szolgál,
kinek dzsuvázni a dolga!
Elemér hát takarított
százféle halpotyadékot.*

*Csoda lenne, ha az algát
a halhordák békén hagynák.
Őt piszkálja bármi, bárki,
ha szeretne dirigálni.*

*– Elemér, a fapapucsom!
– Nincs vasalva a pótuszony!
– Koszt látok a vízüvegen!
– Doboz cigit hozzá! nekem!*

*Ez az élet nem túl állat:
lenni mások csicskájának!
– Bálnagyomorban se rosszabb!
Beállnék inkább planktonnak!*

Tök jól elvannak az algák,
ha őket nem noszogatják:
a szárukon ringatóznak,
illattalan illatoznak,
pingpongoznak buborékkal,
ezüst tajték-habarékkal,
éjjel-nappal bőrig áznak,
gurigáznak csigaházat.

Irigy is az algasorsra,
Ubul, a vízi uborka,
s Csilla, a tengeri csillag,
de most ketten együtt sírnak:

– Jaj, Elemér, Elemér,
téged mennyi bánat ér!
Haltársaságod oda,
lettél ócska laboda,
rabszolga meg pária,
sorsodnak nincs párja!

Elemér csak takarított,
hurcolt hűlt halhulladékok.
Néha felnézett a kékbe,
hogyan ennek mikor lesz vége.

És egy reggel az új halak
úgy eltűntek, egy se maradt!
Elmentek másik hazába,
a vízi lény mind izgága...

Elemér végre nyugodtan
libeghetett a habokban,
mikor ama régi-új raj
becsörtetett dérral-dúrral!
Úszkáltak és fontoskodtak,
beillenek nagyokosnak!

– Jaj, te mafla, marha alga,
azt sem tudod, mi van arra,
ott az iszap csokoládé,
a nap arany karalábé,
a tajték is tejszínhab,
halak tőle elhíznak!

(– Ha így rákaptak a habra –
töprenkedett el az alga –
hogyan lehet, hogy mindahány
kifejezetten sovány?)

No meg hogyha arra minden
ilyen szép volt, tiszta Éden,
vissza minek jöttek volna?
Beleuntak tán a jóba?)

Többet elmélkedni persze
nincs se ideje, se mersze,
mert egy öreg korallnak,
aki itt a korelnök,
elveszett a pipája,
s nincs, aki megtalálja.

Úgyhogy Elemér, az alga,
csapott jobbra, perdült balra,
s megtalálta – pillanat! –
egy köpcös homár alatt.

Töprengeni most tovább
már mindennél ostobább,
úgyhogy történet lezárva,
korallfának ezer ága,
ezer ágán ezer mese,
szervetlenje és szervese,
s mint pipára a kupakot,
a meséhez kis dalt csapok,
illatozva egyre dőlne
göndörített füst belőle,
meseillat közepette
ringatózik messze-messze
ez az alga, Elemér,
nem lemúr, nem denevér,
hosszú szára földig ér.

Az idős korall dala:

Jaj, mamám és jaj, papám,
jó nekem, mert van pipám,
pusmogok és füstölök,
bazzalygok, mint kiskölök!

Temető a Savannah folyónál

*osztrigakagylóból épült kerítésnek támaszkodsz
nézed*

*amint a temető füvetlen részén
hangya dolgoztat hangyát
látni véled mellső lábai között
a lótetű karmaiból készült ostort*

*nem mutatod meg senkinek
ezt az álmodban látott helyet
előre megírt válaszokkal
veszed a kérdezőt semmibe*

*végigsimítod homlokod
hámló bőröd szél mozgatta por*

*a holdtalan ég alól
árnyékod elkíséri a napot
a folyó másik oldalára*

Amerikai csendélet

*Törvénybe nem ütköző veszélyes utcák
merész színekkel festett házak
lakóik feltűnően próbálják
elkerülni a balszerencsét*

*a sziklakert kínaiaktól hemzseg
kora este
levegőzni hozzák
kalitkanevelt madaraikat*

*a járda keskeny
vagy nincs egyáltalán
a helyiek
a környéket nem ismerik*

Színes lift

*A Dédi azt mondja, rám bizza
majd a nippeket, főleg az ennivaló,
málnahátú, tejszínképű rókát;
ha már nem lesz, mert felment
az égbe a színes lifttel, s onnan integet.
Fázom, ha ezt mondja,
de cukrot ken a számra mosolya,
ahogy ad valami meleget, mindegy,
mit, de púpos kanállal, mint mindig.*

*Tanuljak meg „gyorsan írni”:
s nekem adja az írógépet is,
azt a kopogós, varjúfeketét.
Nem tudom, miért nem jó lassan,
s mért vacog a fogam,
ha a sütő szája tátva van.*

*Sose sajnáljam, mondja, ha már nem lesz,
majd leküld egy színes liftet,
amiről én, kis hülye, azt hittem: szivárvány.*

13.

Gyökértelenség és modernség

Az olvasó: Hogyan társalkodtál akkor mélymagaddal?

A szerző: A hasonszőrűek irodalmában. Beckettet, Kafkát olvasva arra neszeltem fel, hogy mennyire otthonosan mozgok országot, nyelvet változtatott, vagy egyszerűen magukat emigránsnak tartó szerzők történeteiben. Nem tükröt tartottak nekem, ahogy Molloy sem engem személyesített meg, csupán amiként a költő a Sion hegy alatt érezte az istenszagot, én ezeknél az íróknál lapról lapra az azonosság válságának levegőjét szívtam, annak az égtáján jártam. Itt nem kellett az eleven Molloyok rigolyáival csatáznom, távolságot tudtam tartani, és jutott időm elemezgetni, egymáshoz hasonlítani a képzelet teremtményeinek észjárását, nehézségeit, váratlan eseményekből kibomló sorsát. Alkalmam nyílt megfigyelnem az események logikáját, a megírásuk fogásait.

Az olvasó: Kikről beszélsz? Valami csoportról?

A szerző: Szó sincs erről. Ezek az alkotók mind egyénileg szereztek nevet, személyesen nemigen álltak kapcsolatban. Műveikből áradt valami rokonszellem, mintha közletről vagy távolról ugyanahhoz a családhoz tartoznának.

Az olvasó: Neveket kérek.

A szerző: Szerzőket, szereplőket, pontosabban antihősöket együtt sorolok. Rainer Maria Rilke, *Malte Laurids Brigge feljegyzései*, Andrej Bjelij, *Pétervár*, James Joyce, *Ulysses*, André Gide, *Le voyage d'Urien* /Urien vagyis a Semmi utazása, *A Vatikán pincéi*, *Pénzhamisítók*, Robert Musil, *A tulajdonságok nélküli ember*, Hermann Hesse, *A pusztai farkas*, Witold Gombrowicz, *Ferdydurke*, *Trans-Atlantyk*, Albert Camus, *L'étranger* (A közöny), Vlagyimir Nabokov, *Lolita*, stb.

Az olvasó: Magad iránt érdeklődtél ezekben a könyvekben, vagy érdekelték maguk a művek is.

A szerző: Az ember érdeklődhet önmaga iránt jó művekben. Létezik minőségi narcizmus is. Te azt hiszed, kérdéses csalárd, és nem látod mennyire ennek az érdeklődésnek a lényegére tapint. Akármilyen irányban tájékozódol, ambivalenciát találsz, nem csupán az olvasó és az olvasmány, hanem az olvasmány s annak létrejötte, természete vagy minősítése között.

Az olvasó: Most miért védekezel ilyen tudákosan?

A szerző: Mert akárhonnan közelíted a témát, egyértelműséget nem találsz. Ezt egyértelműen állíthatom.

* Részlet a szerző *Otthonok* című önéletírásának készülő, „Jó lakásom az irodalomban” című harmadik részéből. (Az előzményeket lásd a *Jelenkor* 2006. áprilisi, októberi, novemberi és 2008. július–augusztusi számaiban – a szerk.)

Az olvasó: Végül is mi ez a téma?

A szerző: Gyökértelenség és irodalom kapcsolatának neveztem. Ezzel a címszóval mutattam be a témát az 1970-es Mikes Tanulmányi Napokon, és hirdetem meg Clermont-Ferrand-ban kutatói szemináriumomat.

Az olvasó: Szóval nem Karátson Endre gyökértelenségét és Karátson Endre írásait vizsgálta ed egyértelműen.

A szerző: Nem estem a fejemre. Irodalomtörténeti kérdésként kezeltem. Akkoriban virágzott Nyugaton az új regény, a strukturalizmus, a szemiotika, a szövegközpontúság, s ez az akkor modernitásnak nevezett törekvés hajlamos volt a maga újdonságát ismeretelméleti törésnek beállítani, mintha Pallasz Athéné módjára teljes fegyverzetben ugrott volna ki Zeusz fejéből. Nos, én a kísérleti írásmódban, mely nem a világot akarta ábrázolni, hanem önmagát öntörvényű világnak elismertetni, az irodalom gyökértelenségére hívtam fel a figyelmet, és előzményét a gyökértelenség irodalmában igyekeztem körvonalazni.

Az olvasó: Játszottál a szavakkal?

A szerző: Akkoriban provokáltam ezzel a párhuzammal. Egyik pólus, melyet az irodalom gyökértelenségének neveztem, magát szigorúan tudományos felfogásúnak állította be (v.ö. globalizáció tudományos marxizmussal s ennek csálhatatlanságra való törekvésével), és zsarnokian hadakozott mindennemű azonoság ellen, ez utóbbiban a magántulajdon ördögösen kapitalista birtoklási biztosítékát azonosítva.

Az olvasó: Jé, de érdekes! Ez utóbbi azonosítás nem volt rossz?

A szerző: Ne csúfolódjál. A proletariátusnak, a tudományos szövegelméletnek szabad, amit a kapitalizmusnak, a reakciós irodalomtörténetnek nem szabad.

Az olvasó: Mintha most te csúfolódnál.

A szerző: Csak emlékeimet elevenítem. Pláne, ha arra gondolok: az akkor „leghaladóbb” baloldali koponyák olyan körforgást termelő „írásmunkáról” álmodtak, amely mindennemű jelentést megakadályoz abban, hogy gyökeret verjen. És negyedszázaddal később éppen a kapitalista globalizáció teszi lehetővé ennek a koncepciónak az egész földgömbre kiterjedő megvalósulását.

Az olvasó: És hogyan kapcsoltad a „szövegeseket” a másik pólushoz?

A szerző: A másik pólust olyan írók alkották, akiknek szintén a jelentés megsemmisülése járta át műveiket azzal a különbséggel, hogy ők nem törekedtek erre az eredményre, hanem fájdalmas hiányként élték meg. Legalábbis részben.

Az olvasó: Miért csak részben?

A szerző: Mert egyúttal észrevették, hogy a hiány izgalmas lehetőségek távlatát nyitja meg. Mert lehet a szellemi, társadalmi, gondolati, művészi hagyományok kiüresedését gyászolni, de lehet ezektől a terhektől való szabadulásként is megélni.

Az olvasó: Valamivel kézzelfoghatóbban, légy szíves.

A szerző: Vegyél egy regényt, mely a való világ történetét hivatott elmondani olyan szereplők segítségével, akik úgy élnek, éreznek, beszélnek küszködnek, mint az olvasó által ismert emberek, sőt akár mint az olvasó maga. Nem is okoz neki különösebb gondot ezeknek az azonosítása. Ha viszont ezt a kódrendszert az író működteti ugyan, de közben azt hangoztatja vagy érzékelteti, milyen ne-

hézségekbe ütközik ez a működtetés, akkor az azonosítás problémáját ugratja az előtérbe. Szokásához híven az olvasó megpróbál gyakorlottan tájékozódni az elé táruló világban, s egyszer csak maga is elbátortalanodik az író nehézségeitől, zarbarba jön a nyelv használatától, holott a saját nyelvét olvassa.

Az olvasó: Ha jól emlékszem, a hatvanas évek (1960) francia kísérletező irodalmát olvasó szaktársaim éppen erre panaszkodtak. Hogy nem történetet követnek, regényt olvasnak, nem hősökkel ismerkednek, ezek sorsán aggódnak, hanem azzal kell törődniük, hogyan viaskodott a szerző a szöveg megírásával, milyen csapdákat került ki, milyenekbe esett bele.

A szerző: Szóval technikai problémákkal gyötörték a lélektani izgalomra, esztétikai örömökre vágyakozókat. Akkoriban számolták fel az olasz hagyományú színpadot, az eltávolított bársonyfüggöny helyén füstös, poros, meztelen falak fogadták a nézőket, ormótlan fémgrendákra szerelt, csuklón forgó reflektorosok diktálták az előadások ritmusát, a korhű jelmezeket kiszorították a jelképes, műanyag alkatrészek, melyek emlékeztettek ugyan városi vagy falusi öltözetekre, harci vagy társasági felszerelésekre, de főleg önmaguk mez mivoltát hangsúlyozták, kinyilvánítva az úgynevezett „teatralitás” uralomra jutását, az illúziókeltés szétfosztatását. Mindezt a festészetnek több mint fél évszázad óta tartó megújulását követve, a figurális ábrázolást felváltó, absztraktnak elkeresztelt nem figurális kompozíciók nyomán. A művészetek tudományos képet vágtak, és fitogtatták önállóságukat.

Az olvasó: Jó, jó, de te most a hatvanas évekhez csúsztál át. A diadalmas modernekhez.

A szerző: Nincs ezen mit meglepődni. Azok az írók, akiket gyökérteleneknek neveztem el, szintén technikai kísérletekbe fogtak. Csak éppen bánkódva mindazért, amitől újítás közben búcsúzniuk kellett. Dosztojevszkij a *Bűn és bűnhődés*ben azon szörnyülködött, hogy milyen bűnbe keveri Raszkolnyikovot az elvont gondolkodás. A francia Maurice Barrès *Kitépett sarjak* (Les Deracinés) című irányregényében (1897) egy kantianus filozófiatanárt vádol azért, hogy sehonnai tanaival megfertőz hét gimnazistát, akik az ő hatására elhagyják szülőföldjüket, Lotaringiát, és belevesznek Párizs kozmopolita fertőjébe. Ezek a támadások némi fogalmat adnak a lelkipurdalásról, amely velejárója a gyökértelenedési folyamatnak.

Az olvasó: Az ilyen támadások okozzák a rossz lelkiismeretet.

A szerző: Meg általában a hagyomány súlya, az előítéletek tömege. De ha azt hiszed, az okokat emlegetve letudod a következményeket, akkor nagyot tévedsz. Egy megtartó tudat, még akkor is, ha csupán illúzió szülötte, nem veszthető el lélektani hiányérzet nélkül. Engem az idegenséggel küszködő írók érdekelték, akik helyzetüket azonosság-válságként élték meg. Újításukat veszteség érzése szötte át. Utánuk a századközép aktivistái attól szenvedtek, hogy nem tudnak elég gyorsan és hatékonyan megszabadulni a fojtogatónak, fantáziátlanoknak, terméketlennek minősített régítől. Közös mozgalommal akarták győzelemre vinni modernitásukat. Meggyőződés vezette őket, nem meghasonlás. Amennyire kedvelték a gyökértelenek újításait, annyira gyanúsak tartották, hogy sebeikben vájkálnak. Deleuze és Guattari egy egész könyvben bizonygatták, hogy Káfkában mekkora képtelenség az abszurd szemlélet neurotikusan szo-

rongó íróját látni. Hiszen Kafka minden sora, minden lélegzetvétele a jövőt igenli: „(...) olyan szerző, aki szívből jövően vidám, nevet az életörömtől, azzal együtt és annak ellenére, hogy bohóc nyilatkozatokba bocsátkozik, melyeket egyszerre szán csapdának és cirkusznak. Teljes egészében politikus szerző, egy eljövendő világot jósol, mert két pólust tud teljes újszerűséggel összekapcsolni: távolról sem szobájába visszavonuló író ő, a szobája kettős áram helye, egyrészt egy nagy jövőjű bürokratáé, ki a valóságban éppen zajló ügyvitelekre kapcsolódik, másrészt egy nomádé, aki a legidősebb módon szabadul: rákapcsolódik a szocializmusra, az anarchizmusra, a társadalmi mozgalmakra.”¹

Az olvasó: Hű!

A szerző: Ugye?

Az olvasó: Van ennek valami köze Kafkához?

A szerző: Nem sok. Annyi csupán, hogy Kafka egy jó nevű osztrák biztosító-társaság alkalmazottaként kereste kenyerét (ebből teremtik meg a „nagy bürokratát”), és óvatos távolságból rokonszenvezett a szociáldemokratákkal. A szerzőpár nem föltétlenül lódít, csak elképesztően túloz, és főleg egyoldalú figurát farag az íróból, aki mindennek az ellenkezője is volt: szorongásainak fogságában élt, és elviselhetetlennek érezte hivatali munkáját.

Az olvasó: Szóval inkább két lábon járó ellentmondásként lehet jellemezni.

A szerző: Ebből merítette írói eredetiségét. De csak a *Naplójában* írt egyenesben. Nem csoda, hogy a Deleuze-Guattari szerzőpár erre a rendkívüli szövegre nem terjesztette ki szektás bizonykodásait.

Az olvasó: Te folyton szektásokba botlottál.

A szerző: Nem volt könnyű a hetvenes években a gyökértelenség ambivalenciáit tanítani, különösen balos tanszéken, amilyenre én kerültem Lille-ben. Beleszólni ugyan senki sem tudott abba, hogy milyen témát választok, de hátam mögött lehetett terjeszteni, hogy káros vagy legalább is hasznavehetetlen gondolkörben mozgok, a hallgatók idejüket vesztegetik előadásaimon. Lám, mondta a kommunista intézeti könyvtárosnő, szerzőit nem is tudom, melyik polcra helyezzem el, nem tartoznak sehová. Különösen Vladimir Nabokov ellen füstölgött, aki oroszul és angolul egyaránt nevetségessé tette a Szovjetuniót.

Az olvasó: A *Lolitát* tanítottad?

A szerző: Azzal a regénnyel alapozta meg Nabokov a hírnevét. Egy középkorú széplélek, perverzen problémázó európai pedofil és egy fehérmájú, amerikai csitri viharos kapcsolatában a hotelről motelre való hányódás a képeslapra illő sablon-Amerikában szintén a gyökértelenség témáját illusztrálja, de csak mint a polgári erényt lábbal tipró szexuális elferdülés következménye vagy büntetése. Nem akarván a szerzőt botrányhősként futtatni, inkább olyan könyvét választottam, melynek előterében emigráció és irodalom vonulata rajzolódik.

Az olvasó: Akkor most nem térsz ki a Szovjetunió torzképeire?

A szerző: Ha azok iránt érdeklődöl, olvasd a *Meghívás kivégzésre* című regényét, ez még oroszul írt mű (*Priglasenije na Kazny*), vagy a már angolul írt *Baljós kanyart* (*Bend Sinister*), és ha csak pár ellenállhatatlan oldal érdekel, üsd fel a *Gyér világot* (*Pale Fire*), és kövesd annak az ügynöknek az útját, akit a Központi Bizott-

¹ Gilles Deleuze-Félix Guattari: *Kafka, pour une littérature mineure*, Minuit, Párizs, 1975. 75.

ság a tengerentúlra küld politikai ellenfelének likvidálására – utalás Trockijra, akit valóban a GPU ismeretlen embere tett el láb alól. Nabokov viszont részletesen leírja a maga emberét, anélkül bohócot csinál belőle: Gradus átszállás közben romlott francia szendvicset eszik, hasmenést kap, s a beleiben forttyogó „folyékony pokollal” viaskodva repül áldozata felé.

Az olvasó: Rám bízod, hogy beleszagozjak. Köszönöm szépen. Beszélj inkább a te témádról. Melyik Nabokov könyvet választottad?

A szerző: *Sebastian Knight valódi életét* (*The Real Life of Sebastian Knight*). Több szempontból vízválasztó a szerző életében, aki családjával 1919-ben jómódú, liberális családjával elmenekül a szovjetek diktatúrája elől, négy évig a cambridge-i Trinity College-ban tanul, 1923-tól Berlinben orosz nyelvű költő, regény- és drámaíró, 1925-ben elveszi Vera Evszejevna Szlonyimot. A náciizmus elől zsidó feleségével 1937-ben Párizsba menekül, ahol franciául ír Puskinnal kapcsolatosan egy elméleti esszét az életrajzírás kérdéseiről. Ennek hozzávetőleges tanulsága: ha egy embert csak az életén keresztül ragadok meg, legfeljebb valószerű képet rajzolhatok róla, valódi képet akkor kapok, ha olyannak képzelem el, amilyennek a művét szeretem, vagyis a költő biográfusa élje bele magát a műbe, s azonosuljon ezúton magával az emberrel. „Egy költő élete voltaképpen nem egyéb, mint művének stílusutánzata.”²

Az olvasó: Mi köze ennek Sebastian Knight valóságos életéhez?

A szerző: Több minden. Nabokov ugyanebben az évben kezdte el írni Párizsban első angol nyelvű regényét, a *Sebastian Knight*-ot, mely éppen egy életrajzi nyomozásról szól. Főszereplője két féltestvér, orosz apjuk előbb egy angol nőt vesz feleségül – ebből a frigyből születik Sebastian –, másodsor pedig orosz nővel köt házasságot, ebből származik az elbeszélő, aki V néven szerepel. Sebastian és V együtt emigrál 1917-ben, de különböző anyai örökségük miatt útjuk elválik. Sebastian Cambridge-ben tanult, és Knight néven, anyja családnevén 1936-ban bekövetkezett haláláig angol nyelvű regényíróként sikeres pályát futtatt be. A történet elején V, aki szürke orosz emigráns maradt, adalékokat gyűjt Sebastian életéről, és egybeveti őket a bátyja regényeiben olvashatókkal.

Az olvasó: Életrajzot akar írni?

A szerző: De nem hagyományos, hanem olyat, amelyet Nabokov állított példának az esszéjében. V, az elbeszélő ugyanis mindent elkövet, hogy cáfolja egy már megjelent, hagyományos életrajz állításait. Sebastian személyiségének folyton más és más vonását villantva fel érezteti, hogy senkit sem lehet igazán megismerni, és hogy nincsen igazán hiteles történet sem. Nem is életrajzot olvasunk, hanem annak az anyaggyűjtésnek a naplóját, melynek célja Sebastian Knight valóságos életének megírása.

Az olvasó: „Meséljek a zöld disznóról?” Ezt kérdezték tőlem kisgyerekkoromban. Mikor azt válaszoltam: „mesélj”, azt válaszolták: Nem azt kérdeztem, hogy mesélj, hanem, hogy meséljek a zöld disznóról?” És így tovább.

A szerző: Talán jogosan csúfolódnál, ha a történet sehová sem lyukadna ki. Csakhogy itt az derül ki, hogy V nyomozása során teljesen azonosul bátyjával, a

² Vladimir Nabokoff-Sirine: „Pouchkine ou le vrai et le vraisemblable”, *Nouvelle Revue Française*, mars 1937. pp. 362–378.

regény utolsó mondatai ki is mondják, Sebastian halála után: „(...) a főhős marad (...) Sebastian maszkja az arcomhoz tapad, nem lehet lemosni a hasonlóságot. Azonos vagyok Sebastiannel, vagy Sebastian azonos velem, vagy talán mindketten azonosak vagyunk valakivel, akit egyikünk sem ismer.”³

Az olvasó: Ha V azonos Sebastiannal, akkor ki meséli a történetet?

A szerző: Eszükbe jutott ez a kérdés a kritikusoknak is. Ha életrajzban szokásos egyéni lélektanhoz kapcsoljuk a cselekményt, eltöprenghetünk azon, vajon nem arról van-e itt szó, hogy egy másik emberen át csak saját magunkat ismerhetjük meg, vagy még emelkedettebben, hogy magunkat csak egy másik ember közvetítésével ismerhetjük meg.

Az olvasó: Elég bágyadt episztemológia.

A szerző: Ha nem veszed figyelembe, hogy irodalmat tartasz kezvedben. V mindenesetre nem feledkezik meg Sebastian írásairól. Összefoglalja és elemzi bátyja regényeit, s mindjárt az elsővel kapcsolatban hangsúlyozza: „(...) *A prizmás drágakő* tökéletesen élvezhető, mielőtt az ember megérti, hogy a könyv hősei az úgynevezett »kompozíciós módszerek«. Mintha egy festő azt mondaná: nézd, itt nem a tájat festem meg, hanem egy bizonyos táj megfestésének különböző módjait, és bízom benne, hogy ezek harmonikus egybeolvadásából majd kialakul előtted a tájnak az a képe, amit láttatni szeretnék.”⁴ Alkalmazható persze az eligazítás Sebastian *Knight valódi életére*, elvégre ez a könyv sem egy szereplő ábrázolását nyújtja, hanem különféle ábrázolásait egy bizonyos szereplőnek. Hozzáteszem, az elemzett regénybetétekben a különféle ábrázolások egyúttal mulatságos paródiái híres íróknak Gogoltól Proustig, Shakespeare-től Lewis Carrollig. Jelképesen az európai irodalmat olvasod, legalábbis azon fejezeteit, amelyek ezeken a játékos szövegeken átsejlenek. A keresett másik ember, vagyis Sebastian fikciója egybeolvad sok más ember fikciójával, más szóval a posztmodern fogalom elterjedését megelőzve itt már egy intertextuális figurával van dolgunk.

Az olvasó: Rendben van. Egy író nem más, mint műveinek összessége. Azért emberként egy regényszereplő mégiscsak azonosítható.

A szerző: Nabokovnál ez is másképp van. Reá is vonatkozik, ami Sebastian mesterműnek minősített utolsó regényében, *A kétes aszfödéloszban* olvasható írói módszeréről: „Nem a részek számítanak, hanem a kombinációjuk.”⁵

Az olvasó: Lehet, hogy ez vonatkozik Nabokovra, de hogyan vonatkozik a szereplőire?

A szerző: Amikor V befejezte angol nyelvű történetét Sebastianról, és azt mondta, hogy azonosult vele, akkor már Sebastian nem volt angol nyelvű szerző: halála előtt egy ideje megint oroszul beszélt, és az orosz emigránsok életét élte.

Az olvasó: Erre ment ki a játék, egyetlenegy gondolatra?

A szerző: Viszont ne felejtse el, hogy folyamatos átváltozása miatt ezt a gondolatot nem lehet egyértelmű jelentéssel felruházni. Megragadni csupán a behelyettesítő mozgás keresztező alakzatát lehet, melynek révén a két pólus egybe is esik

³ Sebastian *Knight valódi élete*, Barkóczi András (ford.), Európa Kiadó, Budapest, 2002.

⁴ Uo., 802.

⁵ Uo., 152.

és távolodik is egymástól. Márpedig orosz emigráns, akiből angol író lesz, miközben egy angol íróról ír, akiből megint orosz emigráns lesz, voltaképpen a gyökértelenedés ellentmondásos folyamatát idézi, amely nem képzelhető kiegészítő dinamizmus, jelen esetben a gyökéresztésre való törekvés nélkül. Továbbá gondolj bele abba is, hogy amikor V angolul kezd írni, akkor bizonyos szempontból gyökeret ereszt, Sebastian számára pedig az orosz nyelvhez való visszatérés bizonyos szempontból gyökértelenedés, vagyis a gyökértelenség olyan közeget hoz létre, amely nélkülözi a megszokott vonatkozási rendszert. Minden állítás tagadásba válthat, a fejlődésben ott rejlik a hanyatlás veszélye, egyúttal váratlan lehetőségek is nyílnak: a múltba például a jövőn keresztül juthatunk. Billegés, csuszamlás, tévelygés, sodródás jellemzi Sebastian Knight valódi életét, ami nem más mint az irodalom élete. Hozzá kell persze tenni, hogy egyúttal az élet irodalmáról is szó van, vagyis élményről, hiszen Nabokov saját életének alakulását dramatizálja: a *Sebastian Knight valódi életét* angol nyelven írva, indulóban amerikai emigrációba, búcsút mond az orosz nyelvű íráságnak.

Az olvasó: Azzal provokáltad az elmélet vesszőparipáin rúgtató textualitás hőrozsait, hogy ők a gyökértelen újítók leszármazottai, részei az irodalomtörténetnek, amellyel szakítani akartak, botladozzanak csak a múltjukban, miközben a jövőbe mutatnak.

A szerző: Baudelaire-i szóval dendiskedtem.

Az olvasó: És közben társalogtál mélymagaddal.

A szerző: Azért nem olyan patetikusan, ahogyan Nabokov állítja be kételtű hőst pusztán a nevében megbújó utalásokkal. Elvégre Sebestyén mártír, ezer sebből vérzik, Knight pedig, vagyis a lovag angol kiejtésben azonos alakú az éjszakával. Az éjszakával, ahol minden tehén fekete, nemigen lehetséges az azonosítás, és közelebb borongunk benne a halálhoz is.

Az olvasó: Mindez rád nem vonatkozott?

A szerző: Láttam Nabokovban a *homo ludens*t, és láttam, hogy az egész úgy, ahogyan zajlik, irodalom a javából. Az érzelem csak kis része, sokkal lényegesebb az, hogy elgondolkoztat, fejezetről fejezetre a beckett-i kérdést teszi fel: hogy is van ez?

14.

Az átváltozás kínos modellje

Az olvasó: A technika érdekelt?

A szerző: Az is. De az érdekel minden valamirevaló irodalmárt. Én leginkább arra voltam kíváncsi, melyek a gyökértelen irodalom közös nevezői, sőt tovább menve, az izgatott, hogy a hagyományos környezetéből kiragadott elbeszélés miről is beszél voltaképpen.

Az olvasó: Valami általánosabbra gondoltál?

A szerző: Az járt az eszemben, hogy modellértékű lehet, amivel foglalkozom, betekinthelek vele az irodalom kártyáiba, mármint az elbeszélő irodaloméba.

Az olvasó: Bölcsék köve? Kristálygömbbel a titkok titkaiba?

A szerző: Varázsló sosem akartam lenni. Csak a magam módján megismerni a világot, arra vágytam mindig.

Az olvasó: Valami újat találtál?

A szerző: Talán kipécéztem a gyökértelen elbeszélés háttérében néhány erővonalat, és körvonalaztam tevékenységük logikáját.

Az olvasó: Miből indultál ki?

A szerző: A regényszereplőből, akit régebben „hősnek” neveztek.

Az olvasó: Miért éppen ebből?

A szerző: Mert ennek a természete, jellegzetessége, helyzete, sorsa mind kérdésessé válik abban a küzdelemben, melyet a gyökerektől való elszakadás és a gyökerekhez való ragaszkodás vív egymással. Két szempontból is alapvető fontosságú tétet képez. Egyrészt jelölje az embernek és a szerepnek, melyet az ember a világban játszik, másrészt rajta keresztül születik minden történet, amely az ember s a világ kapcsolatának megfejtésére törekszik.

Az olvasó: S ebben a tömkelegben – hiszen szereplők mindenütt és minden időben léteztek – milyen szempontok szerint szemelted ki a „gyökérteleneket”?

A szerző: A modern irodalomban kerestem olyan figurákat, amelyek már nem egészen a lélektani ok és okozat szerint cselekszenek. Arról faggattam őket, hogy milyen erőknak engedelmeskednek és milyen következményekkel. Amibe a megírás módja is beleértendő.

Az olvasó: És milyen szövegeket elemeztél?

A szerző: Kafkát és Beckettét.

Az olvasó: Csak úgy, indoklás nélkül?

A szerző: A könnyű szemléltetés végett. Náluk a tiszta azonosítás jóformán lehetetlen. Mindenütt az ellentétek egysége uralkodik, az otthon egyúttal száműzetés, a kétségbeesést bohózati elemek fejezik ki, ami fent van, az lent is van, az idő térben testesül, félreértésbe torkolnak az amúgy is kétértelmű érzelmek, testből olvasható ki a szellem, a cél egybeolvad az eredettel, családi viszonylatok tótágast állnak, azonosságról beszélni sem lehet. Az a hamis, olvasuk Beckett-nél, ami világos fogalmakra lebontható. Esztétikailag a torzulás, az össze nem illés, a diszharmónia a hangadó, szemléletileg az abszurd, ami nem

más, mint a jelentés melléfogása, reménytelen vadászata, tévútra csúró tehetetlensége.

Az olvasó: Micsoda káosz! Semmibe sem lehet megfogódzkodni.

A szerző: Hagyományosabb elbeszélésekben a szereplő nyújt fogódzót, mivel az ő létehez elvben nem fér kétség. Ezért a létért kezeskedik a cselekményben jelen levő narrátor, vagy az író mint a jelentésért felelős elbeszélő. A gyökértelen történetmondás ezzel szemben semmiféle bizalmat nem kelt. Korlátozott képességei miatt gyanús a nyelv, gyanús, aki használja, gyanús a jelentéshez való viszonya.

Az olvasó: Úgy értsem, hogy hadilábon áll a tényekkel?

A szerző: Mellébeszél, ferdít, maszatol, hiányosan mondja: manipulál.

Az olvasó: Miért?

A szerző: Azt akarja elhitetni, hogy valóságos szereplő, és otthon van az elbeszélésben.

Az olvasó: Tart valamitől?

A szerző: Vélhetően a nemléttől. Ami les rá.

Az olvasó: A valótlanság miatt?

A szerző: Mondjuk inkább úgy, hogy egy másik valóság miatt, amit nem azonosít.

Az olvasó: Nem tudja, vagy nem akarja?

A szerző: Hol az egyik, hol a másik a válasz erre, de egyik se jó neki.

Az olvasó: Vesztébe tartana? Kiről van szó?

A szerző: A másiktól. A többiekről.

Az olvasó: Szabad a gazda.

A szerző: Biztos?

Az olvasó: Biztos.

A szerző: Hát akkor azt érdemes figyelembe venni, hogy a gyökértelenség tartománya, amiért senki, semmi kívülről nem kezeskedik, önmagára zárul. Nem ugyanazok a törvények érvényesek, mint a tapasztalati világban, ahol minden ember önálló egységet képez. A gyökértelen irodalomban hiába jönnek-mennek egymástól elkülöníthető, külön-külön leírható mellékszereplők, ezek mind azonosak a főszereplővel, vagyis azzal az egyénnel, akiről a történet elsősorban szól. Pontosabban úgy azonosak, hogy a központi szereplőnek valamilyen belső eseményét, jó vagy rossz érzését, tudatának elfojtott vetületét, mozzanatát testésítik meg.

Az olvasó: És a főszereplő tudatában van ennek?

A szerző: Nem, és ennek meg is issza a levét.

Az olvasó: Miért esik bántódása, ha nem tudja? Mi a vád ellene? Ki emeli a vádat?

A szerző: Maga a narráció. Mert a gyökértelen főszereplő azt játssza meg, hogy ő önálló, mindenki másától elhatárolható, észjárásában és pszichológiájában megismerhető egyén, akinek helye, otthona van a narrációban. Érti ugyan, hogy valami nincs rendben, de önmagát mint szereplőt ettől még hitelesnek gondolja. Fel is rója neki ezt az elbeszélés, mely őt pusztá sztereotípiának, nem a valóságban gyökerező lénynak minősíti. Két tudatszint szembesül így egymással, alul pedig természetesen az marad, aki rövidlátóan hamis képet alkot önmagáról. Ez a hiba a vád ellene, és büntetése nem egyszer az enyészet. Emlékeztetek például arra,

hogy Beckett regényében Moran feladata, hogy Molloyt megkeresse. Lehet, hogy találkozik is vele, de nem ismeri fel. Lélektanilag vak. A történet végén Moran már nem nyomozó, kivetkőzik civilizált formájából, szokásaiból, a világ számára sem létezik többé. Torzonborzan, Molloyra hasonlítva, elenyésk a narrációban. Ő a történetben csak egy megtevesztő szerep volt.

Az olvasó: Meghal? Azért kérde, mert nem olvastam a regényt.

A szerző: Igazából nem hal meg. Átváltozik. Moran a „roman” (vagyis a regény) megfordítása. Ha magával a történettel teszed meg ezt, az elején ott találod Molloyt, a narrációban ez nincs kimondva, csak a név utal rá, s Moran utolsó formája. Ebből levonhatom azt a tanulságot, hogy a két figura része egymásnak, a közlekedő edények módján.

Az olvasó: Hiába mondd, nem olvastam. Így túl bonyolult nekem.

A szerző: Megpróbálom Kafka egyik közismert elbeszélésével, az *Átváltozással*. Az elején a narrátortól a következőt tudjuk meg. Gregor Samsa, kereskedelmi utazó, nyugtalan álmából arra ébred, hogy bogár lett belőle. Azt viszont a narrátor nem mondja, hogy miért. Közvetve, Gregor gondolataiból arról értesülünk csupán, hogy milyen életet élt vigéc korában. Sorra jönnek a részletek, önmagukban ártatlannak látszó, összességükben mégis valamiképpen elmarasztalók. Rövidre fogva: a fiatalember rabja lett foglalkozásának, haszonelvűen járt-kelt, a nőknek csak a teste érdekelt, szüleiért társadalmi elkötelezettségen kívül mást nem érzett, szóval azonosult külsőleges szerepével, azzal a szereppel, amelyet Kafka expresszionista kortársai a hiteles emberi érzés nevében szenvedélyesen elítéltek. Átváltozását úgy is fogta fel néhány kritikus, hogy bogárrá változva Gregor az elidegenedés elől menekült, de logikusabb a rovarlét kínjait csúfondáros bűnhődésnek felfogni.

Az olvasó: Miért csúfondáros?

A szerző: Mert a bogár kemény teste páncélként zárja be Gregort és zárja el a többiektől, cingár lábai az utazó mesterségére céloznak ironikusan, az állati sor voltaképpen a „bestialis” vágyak továbbvitele, és az átváltozás következménye, a közlésképtelenség is odavezet, hogy a környezet egyre inkább elfelejti az embert, csupán az állat jelenlétével és igényeivel tud, illetve hajlandó törődni. Vagyis Gregor saját „elvetemedett” életszemléletének esik áldozatul. Mikor „megkrepál”, összelapult, kiszáradt teste odavesztett szerep-létét idézi.

Az olvasó: Mint valami széttaposott papundekli. Kidobni való. Tragikus.

A szerző: Mint a halálra ítélt, a kivégzettek általában. Az elbeszélő az ő gyötrelmein keresztül láttatja főleg az eseményeket, s a szájalomra méltó figura kiszenvedése után a család látványos megkönnyebbülése visszasan hat. Azt lehet mondani, hogy az élet felé forduláuk megjelenítése ironikus, a történet vége a tavaszi kirándulásra villamosozó apával, anyával és lányukkal talányos:

„Aztán elmentek a lakásból, együtt mind a hárman, amit már hónapok óta nem tettek, és kimentek villamossal a szabadba, a városon kívülre. Hármában ültek a kocsiban, melyet elárasztott a meleg napfény. Kényelmesen hátradőlve ülésükön megbeszélték jövőbeli lehetőségeiket, és kiderült, hogy közelebről megvizsgálva nem is olyan rosszak, mert mind a három állás – tulajdonképpen még nem is kérdezték ki egymást ez ügyben – igen kedvező és különösen a későbbiekre nézve sokat ígérő. A helyzetükön pillanatnyilag természetesen úgy

javíthatnak leginkább és legkönnyebben, hogy elcserélik a lakást; kisebb és olcsóbb, de jobb fekvésű és általában praktikusabb lakást akartak bérelni a mostaninál, amelyet még Gregor választott ki. Mialatt így beszélgettek, Samsa úrnak és feleségének szinte egyszerre tűnt fel, ahogy egyre jobban megélénkülő leányukat figyelték, hogy az utóbbi időben a sok csapás közepette, amelytől orcái kissé elhalványultak, Grete szép, érett leánnyá fejlődött. Elcsendesedve és szinte öntudatlanul megértő pillantásokat váltva arra gondoltak, itt az ideje, hogy derék férjet keressenek a számára. És úgy érezték, mintha új álmaik és jó szándékaik megerősítését látnák, amikor útjuk céljánál leányuk elsőnek ugrott fel, és kinyújtóztatta fiatal testét.”⁶

Az olvasó: Grete is átváltozik?

A szerző: Szerencsésebben, mint Gregor. Nem furcsa valami a két névben?

Az olvasó: Az első szótag egyforma..

A szerző: Feltehetően nem véletlenül. Ha figyeled a fivér és a hóg kapcsolatát, észreveszel mást is. Kafka a *Schwester* szót használja, vagyis nővérnek nevezi, ami egyúttal ápolónőt is jelent. S csakugyan, a lány együttérzőn gondoskodik szármalmas bátyjáról, kitalálja, milyen ételre vágyik a bogár, úgy is kezeli, mint egy éhes állatot. Jó ez Gregornak?

Az olvasó: Miért ne lenne jó? Az állatnak is kell enni.

A szerző: Csakhogy Gregor ember is. Az ápolónői etetés állati mivoltába zárja. Míg ő rovarként emészti magát, Grete egyre türelmetlenebb vele, szörnyetegnek nevezi szülei előtt, követeli, hogy tűntessék el, halála előestéjén úgy csapja rá bátyjára az ajtót, mint egy koporsófedele.

Az olvasó: Nem mondhatod, hogy megöli.

A szerző: Azt viszont igen, hogy a fivérből elszálló élet Gretébe költözik, és – lehet a szöveget így olvasni – a lány teste ettől kapja házasságra érett női formáját. Gregor rovarrá változása voltaképpen előkészíti, lehetővé teszi ezt a második, látszólag boldog élethez vezető átváltozást.

Az olvasó: Tegyük fel, hogy így van. De miért csak látszólag boldog életről beszélés?

A szerző: Mert az új körülmények között Grete viszi tovább a társadalmi szerepet, melynek kívülről jövő hitelesítésre van szüksége, az ő testét különítik el határozott körvonalak, az ő testi vágya zárkózik fel kispolgári családja konvencionális céljához.

Az olvasó: Arról van szó, hogy Kafka, midőn ezt írta, nem tudta magát sem fiúként sem leányként eltökélni a házasságra?

A szerző: Meglehet. De itt most a gyökértelen elbeszélés sajátosságát hangsúlyoznám inkább. Fontos itt a külső referenciába nem gyökeredző narráció és a szereplő ellentmondásos viszonya. Valóság illúzióját keltő szereplő nélkül nincs igazi elbeszélés, de mihelyt ilyen szereplő önálló körvonalai kirajzolódnak, veszélybe kerül a gyökértelenség autonómiája. Emlékezhetsz *Sebastian Knight valódi életére*. A történet végén a nyomozás eljut az angol író haláláig, de akkor már helyébe lép V, az angolul író elbeszélő. Kezdődhet V története. S ha belegondolsz, ez a történet sem lesz mentes hiányérzettől, hiszen az angol íróságért V elhagyta orosz anyá-

⁶ Franz Kafka: Az átváltozás, Györfly Miklós (ford.), Európa Kiadó, Budapest, 1992.

nyelvét. Hasonló struktúra igazgatja Moran és Molloy kapcsolatát Beckett-nél. A gyökértelen irodalom nem lehet sem valóságos, sem független a valóságtól.

Az olvasó: Rémes huzakodás. Kiút nincs belőle?

A szerző: Amíg a körforgás tart, nincsen. Közben viszont érdekes megfigyeléseket tehetünk.

Az olvasó: Mármint te. Nekem ilyen lázálomhoz semmi kedvem.

A szerző: Pedig pozitív tanulságok is előbányászhatók. Megjelenik még erkölcsi követelmény is, voltaképpen döntő erővel. A gyökértelenség történeteiben senki sem hordozója gazdagon összetett pszichológiának, mely általában az emberi cselekvés magyarázata az irodalomban. A hagyományos, jellemrajzos elbeszélés motivációi felfoghatóak, az olvasót pedig az a kérdés foglalkoztatja, hogy az adott motivációktól vezetve a „hős” mit fog cselekedni a következő oldalon, a következő fejezetben. A gyökértelenség szövegeivel szembesülve renyhébb olvasók gyakran azzal érik be, hogy megnézik, mi lesz a történet vége. S az ilyen hétvilág lustái sértetten bosszankodnak, mikor azt veszik észre, hogy a „mi fog történni” kérdés nem igazán célravezető. Azt kell kérdezniük: mi történik? mi a baj? Ha valaki veszi a fáradságot a baj azonosítására, jellegzetes hiányt vehet észre, ugyanolyan természetűt, amilyen a gyökértelenség velejárója.

Az olvasó: Én olvasni szeretek, nem fárasztani magamat.

A szerző: Azért csak meg akarod érteni, amit olvasol?

Az olvasó: No, persze.

A szerző: Meg tudod-e mondani, hogy Albert Camus *A közöny* (L'étranger) című regényének, főszereplőjére, Meursault-ra, akit egy arab meggyilkolásáért állítanak bíróság elé, az ügyész miért azon az alapon kér halálos ítéletet, mert a vádlott „érzéketlenséget tanúsított” anyja temetésének napján?

Az olvasó: Ez olyan abszurd fogás. Összekever hetet-havat.

A szerző: És azon nem töprengsz el, hogy a törvényszék, ahol Meursault ügyét tárgyalják, vajon a szereplőn kívül ítélkezik vagy a szereplő elfojtott lelki ismeretében?

Az olvasó: Miért lenne ez érdekes?

A szerző: Mert megháromszorozódhat olvasói élvezeted, ha felfigyelsz arra, hogy ebben a regényben az érzelem hitelessége forog kockán. Ami belül zajlik, az kívül látható, hallható. Minden mellékszereplő valamilyen erkölcsi-érzelmi vetülete Meursault-nak, aki a bűn és bűnhődés megpróbáltatásában vergődik. Közönyével sokkal inkább kívül helyezi magát a társadalom érzelmi-erkölcsi formáin, mint Raszkolnyikov vagy Bendemann, nem ismeri el ezeket a formákat magasabb rendű normának – talán éppen azért, mert Camus ellenálló volt a német megszállás idején.

Az olvasó: Mit akarsz ezzel bizonyítani?

A szerző: Először is azt, hogy a gyökértelenség történeteiben a bűn és bűnhődés egybeesik az érzelem és az érzelem megtagadásának konfliktusával. Mégpedig a szerep és a hitelesség egymással vívott harcának a keretében. Mi más a gyökértelenség, mint kiszakadás a kezdeti, az elbeszélés által alapvetőnek sugallt érzelemből? Mi más a szerep, mint a gyökértelenség érvényre juttatása érzelemtől mentes, számításból összetákolt társadalmi forma eszközével. És mi más a gyökértelenség irodalma, mint ennek az elszakadásból kinövő szerepnek

a perlése, szívtelenség címén zajló megvádolása? Hozzáteendő: körmönfontan, hátulról mellbe történő kikezdése, mardosása, lehetetlenné tétele. Azért emlegetek aknamunkát, mert a szereplő látszatra eleget akar tenni a külsőségeknek, a világ elvárásainak, nem ismer magára abban a tükörben, amelyet a világ tart neki. Hasonlatos ebben a görög tragédiák hőséhez, aki fittyet hány arra, hogy a kórus az ő hübriszéről dalol. Ebből a szempontból ő is ártatlan bűnös. Egyúttal azonban tanulság hordozója is: emberséges élethez a szív szavát kell követni, nem a haszonelvű birtoklásét; az önző elvakultság pusztulásba sodor, megváltást a nyitottság hozhat, mely felismeri a másiban önmagát.

Az olvasó: Még jó, hogy nem tetted hozzá: elfogadja a másiban önmagát. A tanulság, amit kihüvelykezel, úgy hangzik, mint egy szőszéki prédikáció.

A szerző: Vagy mint az Európa Tanács nyilatkozatai. Ne felejtse persze, hogy az EU maga sem érintetlen a gyökértelenségtől. A határok átjárhatósága a nemzet-egyének zártságának vet véget, legalább is ez a cél.

Az olvasó: És ha a másik ellenség? Volt már rá eset.

A szerző: Hát, igen. Csak részben érvényes a példa. S a cél sem ugyanaz. Távolról sem. A gyökértelenség történetei arra mennek ki, hogy a főszereplő önmagában ismerje fel az ellenséget. Ha ezt nem teszi, megtaníják kesztyűbe dudálni.

Az olvasó: Ezt a kommunisták erőltették.

A szerző: De ezt is a *principium individuationis* megtörésének az igénye hatotta át.

Az olvasó: Aha. Valami nagyobb egység nevében. Kollektíva?

A szerző: Jól emlékszel. A munkásosztály képében s a kollektív termelés gyakorlatában egyesülő emberiség nevében. Nehézkesen fogalmazok, mert nehézkesen működött a vállalkozás. Mindenesetre másodszor ezt kívánom bizonyítani, hogy milyen messze jutunk, ha a gyökértelenség fogalmát firtatjuk. Vissza is térhetünk az irodalomhoz. Említettem már, hogy Franciaországban, a hatvan-nyolcas év után felajzott elméletgyártók serege a forradalom eszközét vélte felfedezni a szépliteratúrában. Nem „Termelési regényről” álmodtak, hanem regénytermelésről, vagyis téma helyett a formára, a struktúrára bízta a harci feladatot. S a marxista szellemben felfogott, s a narráció gépezetében megvalósított termelés útjában elsősorban a regényszereplő állt. Úgy bántak vele, mint a bolsevikok a kulákkal. Le vele! Ki vele! Balzac figurái testesítették meg szemükben az elidegenítés legijesztőbb, legbőszítőbb mintáit. Szidták is őket, mint a bokrot. S a szereplőtől „megtisztított” regénytől várták a végleges szakítást a múlttal. Egyúttal pedig az irodalom közösségi törvényeinek napvilágra hozatalát. Én pedig éppen a gyökértelenség tartományát térképezve arra jöttem rá, hogy voltaképpen az irodalom legrejtettebb erővonalai rajzolódnak ki előttem.

Az olvasó: Ugyanazt mondtátok ők is meg te is?

A szerző: Azzal a különbséggel, hogy amit ők minden múlttal szakító, kultúrforradalmi programnak állítottak be, arról én azt mutattam ki, hogy a honvagy érzéséből, s általában az általuk lenézett, egyéni pszichológia mélyéből nő ki.

POÉTAI KOMBINATORISZTIKA: KARÁTSON ENDRE PRÓZÁJÁRÓL*

Az 1933-ban Budapesten született, 1956 óta Franciaországban élő Karátson Endre azon magyar alkotók közé tartozik, akik külföldön lettek íróvá. A Sorbonne diákjaként az 1950-es évek végétől rendszeresen publikált tudósításokat, kritikákat, tárcákat a párizsi *Irodalmi Újságban*, majd a *Magyar Műhelyben*. Az 1960-as évek elejétől közölte azokat a novelláit, melyek első kötetének, az 1967-ben Párizsban megjelent *Lelkigyakorlatnak*, illetve részben még az 1980-ban Londonban napvilágot látott *Színhelyeknek* az anyagát adták. Tanulmányai, esszéi szintén az 1960-as évek elejétől jelentek meg az említett lapokban, illetve a müncheni *Új Látóhatárban*. Némelyikükben annak jelét látták, hogy nemzedéke nevében szakít emigráns elődeik, elsősorban Cs. Szabó László irodalomszemléletével.¹ A párizsi Centre National de la Recherche Scientifique munkatársaként készített, 1969-ben megjelent nagydoktori értekezése a *Nyugat* költőinek és a francia szimbolizmusnak a kapcsolatáról eseményszámba ment emigráns körökben.² A legtekintélyesebbek is, mint Fenyő Miksa, azért tekintettek rá fokozott várakozással, mert úgy remélték, megjelenése annak a jele, hogy a fiatal '56-osok valósítják meg, amit a megelőző nemzedékek nem, vagyis mintegy *belülről* közvetítik a magyar irodalmat a nyugati szellemi nyilvánosság felé.³

Karátsonra is jellemző, ami Gömöri Györgytől Kibédi Varga Áronon át Makkai Ádámig nemzedék- és sorstársai közül jónéhányra: tudományos munkát több nyelven, szépirodalmat kizárólag anyanyelvén írt. Az 1970-80-as években a Clermont-Ferrand-i, majd a lille-i egyetem professzoraként publikációi többségét francia, kisebb részben magyar nyelvű tanulmányok adták. Esszéiből 1994-ben magyar fordításban is megjelent egy kötetnyi válogatás, *Baudelaire ajándéka* címmel, ám a hazai megjelenés lehetősége főként prózaíróként hatott rá ösztönzően. Novellái először 1992-ben jelentek meg anyaországi kiadónál (*Átírások*). Már idehaza láttak napvilágot a *Lélekvándorlás* (1995), az *In vitro* (1998) és az *Első személyben* (2001) elbeszélései. Legutóbbi vállalkozásától, az *Otthonok* (2007) címet viselő önéletrajzi esszéé eddig megjelent két kötetétől az összegzés szándéka sem áll távol.⁴

Saját nyelv – idegen poétika

A nyugati magyar elbeszélő prózáról szóló első számottevő hazai elemzés, Gyergyai Albert 1969-es írása a „külföldi magyar író” három típusát különböztette meg. Az 1938-ban emigrált, a befogadó kultúrához asszimilálódó, francia nyelven alkotó Dormándi László,

* A tanulmány a Kalligram Kiadónál megjelenés előtt álló monográfia bevezető fejezetének rövidített változata.

¹ Vö. Karátson Endre: „»Stílus egység?» – vita Cs. Szabó Lászlóval a »Véres, szép világ« c. tanulmány (I. Ú., 1960. jan. 15.) kapcsán”, *Irodalmi Újság*, 1960. március 15.

² Vö. André Karátson: *Le symbolisme en Hongrie (L'influence des poétiques françaises sur la poésie hongroise dans le premier quart du XXe siècle)*, Presses Universitaires de France, Paris, 1969.

³ Fenyő Miksa: „Magyar világ a Sorbonne-on. Karátson Endre könyve”, *Irodalmi Újság*, 1969. szeptember 15. 5.

⁴ Karátson Endre: *Otthonok I-II.*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2007.

valamint a végleg 1948-ban távozó, a hátrahagyott irodalmi hagyományokhoz nyelvileg is kötődő Márai Sándor mellett a pályakezdő Karátsonban az elődei számára nyíló alternatíván való túllépést érezte, megállapítva, hogy „nem köti magát semmiféle földrajzi vagy történelmi elhatároltsághoz”.⁵ Karátson írásai csakugyan aligha sorolhatóak az itthon elvárt vagy másoktól megszokott értelemben „a magyar diaszpóra sorsának az érzelmi dokumentumai közé”.⁶ Azok közé tartozik, akiket a legmélyrehatóbban formált a szabad világirodalmi tájékozódás, olyan irányzatok, melyekhez hazai pályatársai többségének legfeljebb részleges hozzáférése volt. A „nemzetek feletti irodalom” képzete jelen volt önképében is. Borgesről írott 1967-es esszéjében egyetértően idézte az argentin író: „a mi hagyományunk az egész nyugati kultúra”.⁷

Karátson prózájának jellegzetességeit az idegen irodalmi minták átsajátításának és a saját irodalmi hagyományok elidegenítésének az arányaiban lehet megragadni. Az emigrációt több szempontból is inkább *nyereségként* és nem *vesztésként* élhette meg. Ennek határozott poétikai vetülete is volt: írásmódja „idegen és magyar egyszerre”.⁸ Sajátos ketősségről van szó. Novelláiban gyakran utal a magyar irodalomra vagy világirodalmi klasszikusok magyar fordításaira, de a narráció mégsem magyar nyelvű szövegekkel hozható kapcsolatba. A maga idejében okkal hangsúlyozta első kötetének egyik, Londonban élt kritikusa, hogy az elbeszélés rá jellemző játékos öntükrözése „szokatlanak, idegennek [tetszik] magyar nyelvű irodalmi környezetben”.⁹ Legutóbb is joggal nyomatékossították, hogy a szürreális vagy abszurd világérzékelés, illetve „a narrációval kapcsolatos francia kísérletezgetések késztetése” révén prózájában „az ottani hagyományok az erősebbek”.¹⁰ Mindazonáltal egyes magyar irodalmi hagyományokhoz való kötődése novellistiként és irodalomtörténészként is szembeűnő. A *Lelekgyakorlat* annak felméréseként is felfogható, hogy a *Nyugat* prózaírói hagyományai milyen írásmód kialakítására lehetnek elegendőek – későbbi kötetei pedig úgy is jellemezhetőek, hogy mennyiben kellett hazájától távol saját nyelvet teremtenie, midőn ez a hagyomány már nem bizonyult számára elégségesnek. Ahogy egy 1967-ben megjelent esszéjében írta: „a nyugatosok által felvillanyozott nyelven beszélünk, írunk”.¹¹ Csakhogy a nyelv nyugatos „felvillanyozása” alatt, amint arra a magyarországi szimbolizmusról írott, két évvel később megjelent könyvében rámutatott, a francia költészet képhasználatának ösztönzését értette.¹² Karátson tehát olyan *saját* nyelv örökösének vallotta magát, melyet eredendően valamely *idegen* által megtermékenyített, annak nyomait magán viselő beszédmódnak tekintett. Mégpedig olyan idegen átsajátításának, mely idegenség neki magának egyre inkább a sajátjává lett.

Karátson pályakezdésén könnyen felismerhető Kosztolányi novelláinak ösztönzése. Kosztolányiról adott jellemzése saját írói célkitűzéseivel is kapcsolatba hozható: „az abszurdhoz való érzékét és a mélylélektan iránti tiszteletét összekapcsolja a beszéd és az alkotás közötti viszony elmélyűlt elemzésével”.¹³ Kosztolányi újraírásához viszont E. T. A. Hoffmann, Kafka és Poe hatása mellett elsősorban a Beckett, Borges, Gombrowicz, Nabokov és Robbe-Grillet műveivel való alkotói szembesűlés segíthette hozzá. Nem véletlen, hogy értekezéseiben is velük foglalkozott a leggyakrabban. Utóbbiakat azért is érezhette közelinek

⁵ Gyergyai Albert: „Magyarok külföldön”, *Kortárs*, 1969/2. 326.

⁶ Pomogáts Béla: „A nyugati magyar irodalom a kirekesztéstől a befogadásig”, *Alföld*, 1990/2. 47.

⁷ Karátson Endre: „Égtájak. J. L. Borges és a nemzetekfeletti irodalom” [1967], in: uő.: *Baudelaire ajándéka*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1994. 391.

⁸ Kemenes Géfin László: „A keménység dicsérete”, *Új Forrás*, 1999/2. 58.

⁹ Siklós István: „Az anti-én halála”, *Új Látóhatár*, 1969/3. 261.

¹⁰ Károlyi Csaba: „Visszaélés az első személlyel (szemben)”, *Élet és Irodalom*, 2001/36.

¹¹ Karátson Endre: „Baudelaire ajándéka” [1967], in: uő.: *Baudelaire ajándéka*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1994. 21.

¹² Vö. André Karátson: *Le symbolisme en Hongrie*.

¹³ Karátson Endre: „Kosztolányi és közhely” [1987], in: uő.: *Baudelaire ajándéka*, id. kiad., 65, 67.

a maga írói alkatahoz, mivel többségük szintén emigrációban élt, vagy több kultúra hatását érvényesítő közegben alkotott.¹⁴ Hoffmann és Poe a *kísérteties* tekintetében jelenthetett ösztönzést, Kafka pedig az „új regény” egykorú kontextusának közvetítésében vált számára meghatározóvá. Utóbbi irányzat annyiban hatott Karátsonra, amennyiben *próbára tette* azt, amit annak képviselői elvetettek. Nathalie Sarraute és Robbe-Grillet kiáltványban utasították el a szereplő lélektani elemzésének balzaci hagyományát – Karátson érdeklődése a szereplő és az elbeszélő *cselekményként megjelenített viszonyára* irányul. Azok a novellái, melyekben a szereplők fellázadnak a rajtuk uralkodni vágyó szerzők ellen, ezt az 1950-60-as évekbeli franciaországi vitát viszik színre. Beckett prózája az önmaga észlelésére szűkülő tudat rögeszmés fantáziálásait illetően hagyott nyomot írásain, Borges ösztönzése a labirintus-jellegű, ismétléseken és kombinatorikai eljárásokon alapuló szövegezőmódban, az identitás folyamatos változásában érhető tetten. Nabokovhoz hasonlóan Karátson novelláit is jellemzi a stílusimitáció, a színre vitt filológiai műveletek, az idézetek és átírások játéka, míg Gombrowiczsal a groteszk látásmódot, valamint az emigrációnak a fantasztikum viágaként való megjelenítését tekintve rokonítható.

Egyneműség és elkülönöződés

Karátson novellisztikája lényegi tekintetben homogénnek tekinthető, agyafúrt és igen szórakoztató írásmódját a variativitás ellenére is az egyneműség jellemzi. Prózájának jelentéstana a szakadatlan elkülönöződésre épül ugyan, ám poétikai dilemmái jórészt állandóak.¹⁵ Az egyes köteteket kombinatív előre- és visszaütések kapcsolják egybe, melyek részint metapoétikai, részint tematikus vagy tárgyi jellegűek. Novelláinak jellemző színhelyei (a bérház és a kirakat, az uszoda és a könyvesbolt, a templom és a múzeum, a temető és a kórház, a tébolyda és a börtön) bizonyos tekintetben szintén egymás variációi. Szereplőiben is szembetűnő a variatív állandóság: egyrészt meghatározó arányban találunk köztük írókat, művészeket, tudósokat, fordítókat, másrészt foglalkozásuk az emberi testhez köti őket, mint az orvosok, edzők, masszőrök, úszómesterek, sírásók esetében.

Számottevő változás novellisztikájában az első két kötet és az 1990-es években, már idehaza megjelent szövegei közt ment végbe. Egyszerűsítéssel élve, a *Lelkigyakorlatot* és a *Színhelyeket* az ismeretelméleti *bizonytalanság*, az utóbbiakat pedig a lehetséges világok megsokasodásával járó, nem feloldani vágyott *többségtelműség* határozza meg.¹⁶ Karátson e különbség mentén kötődik a magyar próza utóbbi évtizedeinek fejleményeihez.¹⁷ Annál is inkább, mivel nem csupán a fordulat-jelleget, de a folytonosságot, a határ oda-vissza átjárhatóságát is modellezi – éppen a maga poétikai egyneműségével.¹⁸

¹⁴ Egy értekezésében ezt az alkotói helyzetet a prózanyelv 20. századi megújításával hozta összefüggésbe: vö. André Karátson – Jean Bessière: *Déracinement et littérature*, Presses Universitaires de Lille, Lille, 1982.

¹⁵ Vö. Egry Zsolt: „»Mi csak lelünk bocsájtottuk szárnyra«”, *Műhely*, 1996/3. 70–71.

¹⁶ Az „episztemológiai” és „ontológiai” érdeklődés különbségét a modernitás és a posztmodernitás differenciájaként veszi tekintetbe: Brian McHale: *Postmodernist Fiction*, Methuen, New York, 1987. 9–10.

¹⁷ Ennek a különbségnek a szerepéről az 1986-os év korszakfordító jelentőségét állító prózatörténeti leírásokban: Takáts József: „Rövidtörténet, 1986, posztmodern”, in: Károlyi Csaba (szerk.): *Csípesszel a lángot. Tanulmányok a legújabb magyar irodalomról*, Nappali Ház, Budapest, 1994. 9–22.

¹⁸ Csuhi István éles szemmel sorolta Karátson az utóbbi évtizedek prózájának egynemű életművet létrehozó alkotói közé, Tolnai Ottó, Határ Győző, Mándy Iván, Kertész Imre, Bodor Ádám, Tar Sándor, Kukorelly Endre, Hazai Attila, Tandori Dezső és Szentkuthy Miklós társaságában: Csuhi István: „Fordulat és egyneműség”, *Jelenkor*, 2001/2. 184–190. 189.

Korai novelláiban az írás maga is a valóság vagy az én jellegének a megragadására (Szakáts Attila életrajza) vagy kompenzálására (Schatyiraté írósa, Lelkigyakorlat a Chapmanon) irányuló, hangsúlyozottan kudarcos törekvés révén lesz témává. Ha a Lelkigyakorlat novelláiban el is mosódnak a beidézett szövegek határai, fel is fordul a történetmondás folyamatossága, ám az elbeszélés többnyire jól követhető, az elbeszélő világ rendje pedig jobbára rekonstruálható marad. Az alany megosztottsága, beleértve a szerző öntükrözését, ugyanitt mutatja még a bizonyosságkeresés, a teljesség visszaszerzése iránti vágy jegyeit. A Színhelyek szintén a bejárt táj valódi vagy eredeti mibenlétét igyekszik megragadni, még ha arra az elbeszélő a psziché mélyén talál is lehetőséget. Az Átírások cím alatt 1992-ben közreadott, 1981 és 1988 között íródott novellái viszont már nem hagynak lehetőséget arra, hogy valamilyen realitás-elv szerint olvassuk őket. A korábban is jellemző áttételek immár elbeszélő és elbeszélő szüntelen felcserélődésébe torkoltnak. Ez helyenként szinte követhetetlené teszi a történetmondást, olyannyira, hogy a szöveg és az olvasó teherbírása is kérdéssé válik. A Lélekvándorlás (1995) és az In vitro (1998), miközben a végsőkéig finomítják írásainak eredendő poétikai jellegzetességeit, egyúttal a tömegkultúra referenciáinak és a történetyszerűségnek is több teret engednek. Öntükrözés és történetmondás legszebb egyensúlya az In vitro novelláiban jön létre, írásművészete e kötettel teljességedt ki. Az Első személyben (2001) a tematikai alászállás és a stiláris redukció mellett nem szolgál poétikai megújulással.

Mozgékony szöveg – illékony valóság

Karátson szövegei, amellet, hogy a lehetséges világokat a maguk nyelvi feltételeinek függvényeként építik föl – vagyis „nem egyetlen tényleges világ sok lehetséges változatáról van szó, hanem tényleges világok sokaságáról”¹⁹ – egyúttal kötődnek a valóság és az azt megjelenítő szövegek, képek, tudatok viszonyának (karteziánus) dilemmáihoz is. Jóllehet Karátsonnál a „valóság” nem más, mint „hamis tudatból fakadó képzelgések”, megtévesztő „koholmányok” összessége.²⁰ Prózájában a megismerés megbízhatóságának kérdését kezdettől a reprezentált szövegek és reprezentált valóságok átmeneteinek jegyében bontotta ki – a Lelkigyakorlatban a szerzői funkció megkettőződésében, a Színhelyekben a valós és a tudatbéli helyszínek egymásra vonatkoztatásának játékaiban.²¹ Az ismeretelméleti kételyeivel önmagába visszahúzódo „karteziánus ego” szerepe Karátsonnál éppen azért perdöntő, mert annak a felismerésnek a funkciójává lesz, hogy a saját tudat bizonyossága, mint a világ képzeletbeli felforgatásának az ágense, szintén nem más, mint megannyi másik én és nem-én megjelenési felülete. Ahogy egy esszéjében Beckett kapcsán írja „a transzcendenciájától megfosztott én” rejtett karteziánusságának következményeiről: „arra ítéltetett, hogy mások felfogását vegye kölcsön – erről az énről, amelynek legszemélyesebbnek kellene lennie, bebizonyosodik, hogy a legkevésbé az”.²²

Karátson novellái a valóság és a szöveg viszonyát úgy vonják kérdőre, hogy eljátszanak a tárgy és a tudat, a világ és a művészet elkülöníthetőségének kritériumaival. A szóképek áttevődéseire, palimpszesztusok áttűnéseire támaszkodó nyelvjátékait mindig kíséri valamely sajátos rendezetlen rendet mutató epikai világ feltárulása. Novellái megvonják az ok-

¹⁹ Nelson Goodman: „Szavak, művek, világok”, Fogarasi György (ford.), *Helikon*, 1997/4. 395.

²⁰ [Sipos Gyula] Albert Pál: „Vásott vetélkedés, játékos bizonytalanság”, *Magyar Műhely*, 1968. október 15. 73.

²¹ Vö. Hites Sándor: „Kis magyar turisztika. Karátson Endre: Színhelyek (1980)”, *Kalligram*, 2008/9. 79–84.

²² Karátson Endre: „A nyugati individuum Samuel Beckett-nél” [1991], in: Karátson Endre: *Baudelaire ajánléka*, id. kiad., 180.

okozati összefüggésekre és időbeli-térbeli érintkezésekre alapuló olvasat lehetőségét, ám egyidejűleg fenn is tartják az erre irányuló várakozásainkat. Találónak jellemezték a „mozgásba hozott különbség” képzetével: „az élet és az irodalom különbsége érdekli. Elbeszéléseiben ezt a különbséget engedi szabadjára nagy élvezettel. (...) élet és irodalom nem eggyé válik, (...) hanem folytonos másikká válásban, Moebius-szalagként nyílik egymásba”.²³

Történeteinek szereplői gyakran olyan értelmezésbeli nehézségekkel néznek szembe, mint a novellák olvasói. A *Társadalmi szerződés* című novellájának hőse, mint megtudjuk, képtelen az *összefoglalásra*. Ez önjellemzésnek is tekinthető: írásai az elbeszélte események és az elbeszélés tevékenységének, a *fabula* és a *szüzsé* megkülönböztetésének lehetetlenségét élezi ki. Szövegei folyamatosan számba veszik saját nyelvük képiességét vagy egyes alakzatok immár elhomályosult figurativitását, mégpedig a *defigurálás* jegyében, esetenként közvetlenül is rákérdezve egy-egy trópus motiváltságára, mint a *Tömegkultúrában*: „A kalitka persze csak szökép, a benne lakó papagájt jelöli így, nem tudni miért”.²⁴ Egy-szerre állítva és lebontva a szó szerinti és a figuratív megkülönböztetését, előszeretettel fordít ki szólásokat, állandósult szókapcsolatokat. Esetenként, újabb áttétellel, ezzel a gyakorlattal magával is ironizál, mint a *Munkakörülményekben*: „szabad-e képes kifejezést vakon szaván fogni?”²⁵

Amit novellái „hangsúlyozott irodalmiasságának” láttak,²⁶ egyfelől az önreflexív írásmód, másrészt pedig az irodalmi és művészi ábrázolás lehetőségei és kényszerűségei iránti érdeklődésével áll összefüggésben. Nyelvjátékainak tematikus hátterét gyakran az *írás* és az *olvasás*, illetve általában a művészi gyakorlat és annak befogadása szolgáltatja. A színre vitt írás Karátsonnál rendre valaminő „illuzórikus tevékenység” vagy „intellektuális csalás”.²⁷ A *Lelki gyakorlat* a maga egészében a saját írói név létesülésének, egy másik név pusztulásának a színjátékát adja elő, miközben az egyes novellák a cselekmény, a szereplő, a lélekábrázolás, a szerzői intenció és az írói tehetség képzetait járják körül.²⁸ Novelláinak egyik vonulata az európai (többek közt a görög mítoszok, Homérosz, Boccaccio, Shakespeare, Kafka) és a magyar (elsősorban Arany és Kosztolányi) irodalmi hagyomány némely alkotását írja újra. Egy másik vonulat a képzőművészeti ábrázolás (többek közt Goya, Velázquez, Leonardo) esztétikai, történeti és társadalmi vonatkozásait járja körül. Egyes történetismákat elágaztatásuk, egyes műfajok szabályrendszerit lebontásuk, egyes festmények kompozícióját pedig árajzolásuk révén mutatja be. Jobbára mindig közismert alkotást von játékba, talán azért is, mert a felforgatás és az újrendezés együttese így lehet igazán látványos. „Mi úgy szoktuk dicsérni az élet gazdagságát, hogy változatokat mesélünk” – jellemzi ezt az alkotásmódot az *In vitro* című, boccacciói novella egyik szereplője.²⁹

Poétai kombinatorisztika

Páratlan rafinériával szerkesztett szövegekkel van dolgunk. Karátson írásmódja ugyanakkor egyszerre hat végletesen megszerkesztettnek, illetve esetleges képzettársításokból bontakozónak. Összetett motivikus hálózatokat alakít ki, miközben ezek szövedékét fo-

²³ Csordás Gábor: „Karátson Endre”, *Élet és Irodalom*, 1999/50.

²⁴ Karátson Endre: *Lélekvándorlás*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1995. 78.

²⁵ Uo., 36.

²⁶ Csontos Erika: „»A tűzhalál egészen más szavakat követel, mint a vízhalál«”, *Jelenkor*, 1993. július–augusztus, 667.

²⁷ Sipos Gyula: „Vásott vetélkedés, játékos bizonytalanság”, 74.

²⁸ Vö. Hites Sándor: „A szerző igen korai halála (Karátson Endre első novelláskötetéről)”, *Új Forrás*, 2006/4. 89–103.

²⁹ Karátson Endre: *In vitro*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1998. 156.

lyamatosan föl is fejt. Legtöbb szövegében az elbeszélés színhelyére, a szereplők küllemére, cselekvés- és megszólalásmódjára vonatkozó közléseket, leírás-elemeket és hasonlatokat kombinálja egy homályosan bontakozó történetben. Matematikai hasonlaltal élve, Karátson poétikája *kombinatorikus* jellegű.³⁰ Szövegei véges számú motívum-halmazt feltételeznek, az elbeszélő ennek elemeit rendezi át újra és újra végtelen permutációs logika mentén.³¹ Folytonos mozgásban maradó rendezettséget teremt, hogy minden kombinatorikus rendben feltűnhet egy-egy új elem, mely további bonyolítások eredője lehet. Ez adja szövegei (gyermeki) játékosságát: az újra és újra szétszedett, majd másként összerakott kép hasonló kirakós játékra emlékeztet, mint amellyel a *Társadalmi szerződés* főhőse foglalatосkodik. Egy-egy szókép, helyzet, mondat generikus kombinatorikája nyomán az elbeszélés önkörében maradó játék, melynek nincs megoldása, végső állapota. Az olvasó feladata sem a befejezés: az adott algoritmus működését kell megértenie, hogy maga is játékba bocsátkozzék.

E kombinatorika egyszerűbb esetei közé tartoznak a ritmikusan fölbukkanó, az ismétlés elkülönített tükröződésére támaszkodó mondat-párok. Az *Egy olvasó hosszú, méla lesben* lapjain az események középpontjában álló író kezdte „Úgy viseli koromfekete haját, mint aki megőszült”, utóbb pedig „Ősz haját olyan elegánsan viseli, mintha koromfekete volna”.³² A példából kitetszik, hogy jellemzetes poétikai eszközzel van szó: a variatív ismétlés kifejezi a szereplő társadalmi státuszának és életkorának változását. A *Lao-ce karjele* hasonló módon érzékelteti a politikai környezet módosulását: „Megjelent a téli napfordulón, amikor a császár nagy ökröt áldozott az Égnek, és elvegyült abban a tömegben is, amelyben nagy ökrök akarták feláldozni a kis császárt”.³³ Más esetekben a variatív ismétlés a szerkezet pilléreként szolgál, mint az *Ő-novella avagy te látod, de én mondom* lapjain, ahol az új bekezdés első mondata a megelőző zárását variálja, jelölve egy szersmind a beszélők kilétének megváltozását. Mindebből a szabad asszociáció szórtságára emlékeztető, ám valójában nagyon is tudatos eltolásokkal építkező burjánzás, az önmaga elemeivel idézet-viszonyban álló szövegrészek sok centrummal bíró, ezek hierarchiáját rendre kérdésessé tevő játéka következik, amelyben semmi sem esetleges, hiszen éppen a szemantikai összetettség tanúskodik a rendező tekintet munkájáról.

Karátson szövegei látványként a *kaleidoszkóp* (amely egy pillanatfelvételekből álló novella címét is adja a *Lelekgyakorlatban*), hangzásként pedig a *zaj* benyomását keltik. A szövegmozaikokból összeálló, a maga képét egy-egy elbeszélő „rázásra” megváltoztató motívikus építkezés során az egyes szegmensek permutációs zűrzavarából éppoly nehéz kihüvelyezni a történetet, ahogy zörejek sorozatából vagy különböző dallamok ronsaiból is nehéz kihallani valamely egységes melódiát. A rendezetlenségek rendje, az egyenmőség és a retorikai megterheltség, zsúfoltság együttese stilisztikai tekintetben is jelentkezik. Írásmódját a „barokk monotonia” jellemzi: „burjánzanak a jelzők és duzzadnak a részletes leírások”, de „a díszek terhe alatt nem borul fel a tudatoson választott struktúra egyensúlya”.³⁴ Némely novellájában az alapvető szövegmozgások követése sem könnyű feladat, de ezt nem szintaktikai roncsolással vagy stiláris redukcióval éri el, hanem úgy,

³⁰ Többen megfigyelték már szövegeiben a „variációs ismétlés és fokozás” szerepét: Csontos: „»A tűzhalál...«”, 668. A visszatérő motívumok átalakulva akadnak a maguk „logikailag indokolt helyére”: Fábián László: „Világpolgár a kulcslyuknál”, *Életünk*, 1996/3. 281.

³¹ Ebben a posztstrukturális szöveg-felfogásának a hatása is feltételezhető. A permutáció, kombináció és variáció szövegalkotó szerepéről: Roland Barthes: *Sade, Fourier, Loyola*, Ádám Péter és Romhányi Török Gábor (ford.), Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

³² Karátson Endre: *Első személyben. Hét novella, egy elbeszélés, egy párbeszéd*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2001.

³³ Karátson: *In vitro*, id. kiad., 94.

³⁴ Kibédi Varga Áron: „Paso doble avagy a megkettőződöttség örvényei”, *Irodalmi Újság*, 1982/1. 24.

hogy egymással összeegyeztethetetlen referencialitást mutató eseményeket, szürreális vagy groteszk jeleneteket visz színre komoly, higgadt és kifinomult hangoltsággal vagy derűs magabiztossággal. Az események ellentmondásossága révén a narrátor egyfelől megbízhatatlannak bizonyul, ám a dikció szabatosága révén mégis bizalomgerjesztő marad.³⁵

A kimódolt, sokszor fejtörőre emlékeztető szövegek olvastán az események és nyelvi történések hálózatszerű összeszövődöttséget eredményező zűrzavarosságából és a feladványjellegből adódóan az olvasó hasonló *nyomozásra* kényszerül, mint némely szereplők. Karátson novellái azért *ejtenek zavarba*, mert megvonják a rendezés lehetőségét, de folyamatosan kecsegtetnek is vele. Az olvasó így kénytelen újra és újra megküzdeni azért, hogy rendezze hadállásait. A *Lélekvándorlás* előhangja szinte gúnyolódik ennek kudarcán: „amíg Ön kezdeményez, Öné a jelentés. Ennek tartós birtoklását kívánja Önnek az Ön tapintatos munkatársa, az Önt őszintén megbecsülő Szerző”.³⁶ E szarkasztikus biztatásnál megszívlelendőbb tanáccsal szolgál a *Tömegkultúra* útmutatása: „Bőlsebb hagyni az egészet érvényre jutni, amint van, és ha már ilyen zavaró a nyüzsgés, akkor halászni benne”.³⁷

Az első személy fétise

Az egyes szám első személyű megszólalás lehetőségei, a megszólaló kiléte, a megszólalás joga és biztonsága iránti érdeklődés prózájának alapjellegzetessége. Mégpedig a beszéd fölötti uralom kérdésével összefüggésben, hiszen Karátsonnál az írás mindig „hatalmi visszaélés”.³⁸ Novelláiban az elbeszélői hang és perspektíva sokasodása, az elbeszélők és a szereplők fölcserélődése, megkettőződése, tükröződése mindig harc következménye. Már első kötetében két szerzői tudat viszályáról van szó, s a későbbiekben is alig említhető novellája, amelyben ne jutnának szerephez a *Doppelgänger*ek, az elbeszélő ne volna „megduplázódó fantom”.³⁹ Hősei identitása nem személyiségvonások felhalmozásában, hanem e jegyek folyamatos átrendezésében, időleges összeállításában és szóródásában áll. Ebből mesterséges, laboratóriumi jelleg is következik, jóllehet ezt az önmagára visszavonatkozó vagy áttűnésekben álló szubjektumot képes akár lételméleti tapasztalatok alanyaként, történelmi fejlemények és civilizációs állapotok elszenvedőjeként, esetenként ideológia- vagy kultúrakritikai vonatkozások megfogalmazójaként is megformálni.

Többen rámutattak, hogy „a karátsoni egyén” tulajdonképpen „több-én”, sorozatjellegű, „el-visszaváltozó álarcok, bábuk szériája”,⁴⁰ a szereplők önzonossága pedig „kényszerhelyzetek szülte jelmezek cserélődése”.⁴¹ Az álarc, a jelmez, a bábu novelláiban gyakran tárgyi elemként is felbukkan. Az elbeszélő tér színpadias, történeteinek cselekvéssorai pedig általában „pantomimszerűek”,⁴² illetve a *marionett-színház* jellegzetességeit mutatják. Az egyszerre kívülálló megfigyelő és alakjai sorsába beavatkozó narrátor magatartását találóan jellemezték a maga „világszínháza” ügyeit igazgató „diktátorként”.⁴³

³⁵ Az „elidegenítő és ugyanakkor bizalomgerjesztő hangnemről”. Egy Zsolt: „»Mi csak lelkünk...«”, 71.

³⁶ Karátson Endre: *Lélekvándorlás*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1995. 6.

³⁷ Uo., 89.

³⁸ Sipos Gyula: „Vásott vetélkedés”, 74.

³⁹ Ács Margit: „Karátson Endre: Átvitt értelemben”, *Alföld*, 1992/9. 83.

⁴⁰ Kemenes Géfin László: „A keménység”, 55.

⁴¹ Szokolczay Lajos: „Karátson Endre: Lelkigyakorlat”, *Irodalmi Szemle*, 1971/4. 382.

⁴² Doboss Gyula: „A rém és a techné (Karátson Endre: Első személyben)”, *Műhely*, 2002/1. 88.

⁴³ Sipos Gyula: „Vásott vetélkedés”, 73–74.

A narrátor teljhatalma ugyanakkor rendre kiszolgáltatott az ellenszegülő szereplőknek, akik maguk kívánnak elbeszélővé válni. A cselekmény alakulását mindig az befolyásolja, hogy az alkotó uralmi szándéka kudarcot vall, a fiktív világgal való szabad rendelkezés illúzióinak bizonyul, a színre vitt szövegek intenciói szerzőjük ellen fordulnak. A klasszikusok történeteit átszajátító novellákat fokozott mértékben határozza meg a történetmondásnak mint *akaratlagos cselekvésnek* a kérdése (a legkifejtettebben a *Szabad akarat* című novellában), hiszen itt az átírás írói szabadsága áll szemben valaminő eredeti történettel vagy elsődleges feldolgozással szemben. Mítosz-átiratai felől nézve novellái elbeszélői az emberek, vagyis szereplőik lázadásán felbőszült istenségek alakját öltik magukra.

Testiség és bestialitás

Az elbeszélt és az elbeszélő vetélkedése rendre agressziót szül. A Karátson szövegeit átható *fenyegetettség* érzete abból származik, hogy alakjainak mindig számítaniuk kell fizikai kegyetlenségre elszenvetésére, másrészt maguk is készen állnak azt elkövetni. A *Lelki gyakorlat* végén a kötet szerzőségéért versengő elbeszélők egyike úgy végez riválisával, hogy egy *tollal*, az írás eszközével szúrja át ellenlábását: a véres leszámolás a *szerző* létrejöttének biztosítéka. Novelláiban gyakran szó szerinti igazsággá válik a megállapítás, hogy a „jelentésért folytatott iszonyatos harcban semmi és senki nem marad ép és sértetlen”.⁴⁴ Írásművészetének ehhez a jellegzetességéhez hozzájárulhatott, hogy az 1960-70-es években Sade márki örökségének újrafelfedezése, a vágy, a hatalom és a nyelv viszonyának posztstrukturalista újraértelmezése, Bataille, Barthes, Foucault és mások munkái Karátson *egyidejű és azonos kulturális kontextuson*, a francia egyetemi és akadémiai világban belüli hatásként érhetők.

A testtel, a testen végzett kegyetlenségek az *Átírások* novelláitól válnak igazán jellemzővé. Karátson elbeszélői szemlátomást kedvüket lelik a borzalmak ecsetelésében, s a bestiális cselekedetek vagy az azokról való képzelgések morbid módon csakugyan igen szép leírásokkal járnak együtt. Novelláiban a test *felnyitása* mintegy a belső világot elrejtő burkon üt rést, a külső agresszió elszenvetése révén utalva a psziché felbomlására. Ellentétére fordítja azt az esztétikai hagyományt, miszerint a test ábrázolásából annyi megengedhető, amennyi a lélek megmutatásához szükséges.⁴⁵ Karátsonnál ugyanis a lélekből legfeljebb annyi tárható föl, amennyi a testből kibetűzhető: a testből kimetszett, *kiharapott* részek a másikkal, azon keresztül a saját rejtett tartományaihoz való hozzáférés igénye-
zetének a jelképei. Szereplői számtalanszor néznek betört tükörbe. Az *arc* síkjainak szét-
hajtogatása ugyancsak a psziché dezintegrálásaként fogható föl, például a *Társadalmi szerződés* kubista tekintetű főhősének esetében.

A *Lélekvándorlás* novelláitól kezdve az egyéni szadizmus a *társas lét bestialitásává* terjed ki. Az idegen testektől való félelem és a velük szembeni agresszió az emberi érintkezés alapformájaként mutatkozik meg. A *Barna sapkás, barkós, sima férfi* lapjain a taxisofőr azt ecseteli utasainak, a nyugdíjas házaspárnak, hogy szakmája mennyire veszélyes üzem („Akinek kötéllel szorították a nyakát, kloroformos vattával tömték be a száját. Akit kalapáccsal leütöttek. Ez a rutin.”), majd ezt követően *saját* meggyilkolására nézve szolgál tanácsokkal. A nyomok eltüntetéséhez a holttest feldarabolását javasolja:

⁴⁴ Paul Ricoeur: „Freud filozófiai interpretációja”, in: *Pszichoanalízis és irodalomtudomány. Szöveggyűjtemény*, Bókay Antal–Erős Ferenc (szerk.), Filum, Budapest, 1998. 263.

⁴⁵ Vö. Dávidházi Péter: „Az idegen nő testének varázsa”, in: *Visszapillantó tükör. Tanulmányok Lukácsy Sándor 75. születésnapjára*, Kerényi Ferenc–Kecskeméti Gábor (szerk.), Universitas Kiadó, Budapest, 2000. 240–255.

„El tudják képzelni, milyen munkaigényes az ilyesmi? Maga a felvágás hagyján. Sebész, szobrász, hentes, böllér, gyógytornász mind elvégzi könnyűszerrel egy nylon fólián. De aztán egyedül mihez kezd vele? Be kell rakni a sofórdarabokat vízhatlan zsákokba, és önök is tudják, milyen nehéz egyik kézzel a zsákot tartani, másikkal a vértől csurgó húst gyömöszölni. Komikus is. A Chaplin szokott ilyesmit csinálni.”⁴⁶

A foglalkozások, melyeket a sofőr elősorol, Karátson novelláinak állandó szereplői: mindannyian a testtel foglalkoznak, szakavatottan és mélységes bestialitással. Nem kevésbé jellemző, hogy a sofőr mindezt komikusnak ítéli: Karátsonnál a kényelmetlen vagy félelmetes érzetét „komikusan hátborzongató” események keltik föl, a rettegés rendre „iszonyú humorral”, „kegyetlen derűvel” kapcsolódik össze.⁴⁷ Mint *Az életöröm elvesztése* esetében:

„Azt akarja, hogy a koponyáját kiborítsam mint egy serblit? És hogy utána az orrát beleverjem? Azt akarja, hogy agynélküli testét megnyúzzam és a testnélküli bőrét kiragasszam a bazaltra és a bőrnélküli testét mezítláb futtassam fel ide, mint egy anatómiai ábrát? Azt akarja maga? Akarja maga azt?”⁴⁸

E sorok rávilágítanak, hogy az emberi test Karátsonnál rendre egyfajta „anatómiai tekintet” felől ölt alakot.⁴⁹ A test önnön reprezentációjává lesz, mintegy a jelentés mögötti struktúra megjelenítésévé. A kórboncnoki szakértelemmel megszólaló szereplők számára felszínének átjárhatóságával a test a „leleplezett belső” megmutatásaként lesz az „igazság mezeje”.⁵⁰ A test anatómiai tárgyként való megjelenítése a betegség és az orvoslás, pontosabban a gyógyításnak mint *kínzásnak*, illetve mint „bio-politikai” hatalomnak, a fegyelmezésnek és a normalizációnak az összefüggéseivel is kapcsolatban áll.⁵¹ Ebben az értelemben foglalkoztatja az egészség és a betegség dialektikája, a klinikai tapasztalat mint megismerési forma, valamint a kórház rendszere és a beteg társadalmi státusza a *Szakorvosi kezelés, az Időhiány, A kórház én vagyok* című novelláit, valamint már *A fogorvos feje* (1972-76) című regénytörredékét is.⁵² Egyre gyakrabban kapnak szerepet novelláiban egyes üritési kényszerek is. Legkifejtettebben *A bájós, molett krakkói asszony* lapjain, melyben az emberi üriték nagy ívű nyelvi és intellektuális játék tárgya lesz. A test hulladékai mellett a *hulladék testek*, vagyis a torzszülöttek, gnómok szerepeltetése szintén az *abjekt*, a társadalmilag marginalizált, tisztátalan, perverz tapasztalata iránti érdeklődését jelzi.⁵³ A test és az agresszivitás összefüggéseire kapcsolódik a szexualitás jellemző színre vitele, hiszen Karátsonnál a nemiség szintén erőszakos vagy beteges, mint minden testi-lelki kontaktus. Az aberráció és az obszcenitás újfent nyelvjátékok forrásául és közegeként szolgál. Jellemző, hogy a deviáns vagy hétköznapi gerjedelmek rendre az esztétikum mi-benlétével, a művészi megnyilatkozás módozataival kerülnek összefüggésbe, mint a *Körtánc* vagy az *In vitro* esetében.

⁴⁶ Karátson: *In vitro*, id. kiad., 37.

⁴⁷ Kemenes Géfin László: „A keménység”, 56.

⁴⁸ Karátson Endre: *Lélekvándorlás*, id. kiad., 152.

⁴⁹ Vö. Michel Foucault: *Elmebetegség és pszichológia. A klinikai orvoslás születése*, Romhányi Török Gábor (ford.), Corvina, Budapest, 2000. 249–252.

⁵⁰ Uo., 318.

⁵¹ Vö. Michel Foucault: *A szexualitás története I. A tudás akarása*, Ádám Péter (ford.), Atlantisz, Budapest, 1999. 141.

⁵² Megjelent részlet: Karátson Endre: „A fogorvos feje”, *Magyar Műhely*, 1976. június 30.

⁵³ Vö. Julia Kristeva: *Powers of Horror. An Essay on Abjection*, Columbia University Press, New York, 1982.

Hangsúlyozták már, hogy Karátsón a magyar próza „önelemző hagyományait” folytatja.⁵⁴ Meghatározóak lehettek a tudattalan elméletének magyar irodalmi vonatkozásai,⁵⁵ illetve Poe hatása, akihez hasonlóan Karátsont is jellemzi valamiféle „amatőr pszichoanalízis”.⁵⁶ A szellemi közeg, melybe emigrálása után került, a pszichoanalízis jelentékeny újraértelmezésének időszakát élte.

A kezdeményezés, szövegeinek egyik kulcsfogalma, innen nézve nem más, mint *tudatosítás*, az értelemadás kontrolljának megragadása. Írásaiban a tudattalan rendre traumatikus tartalmakat hordoz, a színre vitt fantáziák és kényszerképzetek infantilis-szexuális vagy obszcén-kriminális jellegűek. Az *idegenség* és a *szorongás* érzete abból adódik, hogy hősei kevés kivétellel paranoiások, egyaránt jellemzi őket a szadizmus és a voyeurizmus, a neurózis szinte az emberi fogalmával lesz egyenértékű. Novellái ugyanakkor nem a tudattalan tartalmainak felszínre törését illusztrálják, hiszen nyelvjátékainak a pszichoanalízis *elméletként*, vagyis eleve *tudatosított* módon válik részévé. A tudat analízisekor a tudattalan elméletének szimbólumtárát teszi próbára, a lehetőségig összekuszálva a megfeleltetések irányait. Ennek jegyében írja újra a pszichoanalitikus kritika kedvelt szövegeinek némelyikét, mint a *Hamletet* vagy a görög mítoszokat.

Legfontosabb narratív eszközei, az *áttétel*, a *sűrítés*, az *ismétlés* variatív kényszeressége a nyelv tudattalan működésének *permutációkban* átalakító jellegét mutatják, mint Freud vicc-modelljében. A heterogén elemeket összefogó kombinatorikusság szintén a freudi álommunkával, az *eltolások* helyettesítéssel áll összefüggésben. Az álom jelentésánál bontakoztatja ki a fantasztikus és a reális állandó felcserélődése is, a számtalan „bizarrr metamorfózis”.⁵⁷ Szövegeiben, akár az álom vagy az elmebetegség esetében, az „örvénylelés dinamizmusa” vesz erőt az „én realitáselvén”.⁵⁸ S noha, mint az *Otthonokból* kitetszik, kedvét leli rejtett lelki tartalmak leleplezésében, Karátsón a pszichoanalízisnek ahhoz a lacan-i változatához áll közel, amely a tudattalan nyelvi közegnek tekinti, a pszichikai szerkezeteket retorikai alakzatoknak felelteti meg. Mindazonáltal számára a tudattalan a maga enigmatikusságában is áttetsző nyelvet jelöl. Ez felfogható a mélylélektanról tett felismerésnek is, nevezetesen, hogy maga termeli a szimptomáit. A tudattalan modellezése így amennyire a psziché, annyira magának a pszichoanalízisnek az analízisévé is lesz.

A hasonmások, tükrök és árnyképek szerepeltetése Karátsón esetében szintén pszichoanalitikai gesztus. Ahogy Freud a Doppelgängert a lelki folyamatok személyközi átviteleként értelmezte, novellái beszélőinek leírásaként is megáll: „az egyik személy birtokában van a másik tudásának, érzéseinek és átélésének, azonosul a másik személlyel, olyannyira, hogy bizonytalanná válik, hogy melyik az ő igazi énje”.⁵⁹ Karátsón elbeszélője egyfajta terapeuta, aki egyben önmegfigyelő résztvevője is az eseményeknek, s a történetet vágyai kielégülésévé igyekszik alakítani. Szereplő és elbeszélő kétirányú viszonyában az elsődleges elbeszélő kezéből azért csúszik ki mindig a gyeplő, mert az önmegfigyelés sebezhetővé – vagyis a *maga elbeszélője által is elbeszélhetővé* – teszi. A narrátornak mindig az jár a fejében, hogy mi járhat a szereplői fejében, s közben elbizonytalanodik abban, hogy mi is jár a saját

⁵⁴ Béládi Miklós–Pomogáts Béla–Rónay László: *A nyugati magyar irodalom 1945 után*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 277.

⁵⁵ Vö. Pléh Csaba: „Pszichoanalízis, pszichológia és modern magyar irodalom”, in: Szegedy-Maszák Mihály–Veres András: *A magyar irodalom története III. 1920-tól napjainkig*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 771–790.

⁵⁶ Shoshana Felman: „A költészet olvasása”, in: *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*, id. kiad., 429.

⁵⁷ Kemenes Géfin László: „A keménység”, 56.

⁵⁸ Ernst Hans Gombrich: „Freud esztétikája” in: *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*, id. kiad., 144.

⁵⁹ Sigmund Freud: „A kísérteties”, in: *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*, id. kiad., 71.

fejében. Novelláinak többszólamúsága ezért nem a beszéd valamiféle szubjektumnélküliségéből, hanem a szubjektum beszédben való *traumatizáltságából* ered. Az elbeszélők közti harc vagy terápiás dialógus során mindenki a terapeuta pozíciójába igyekszik, vagy eleve traumák feldolgozása végett ír, ahogy a *Svábbogárnovella* hősnője. Ám nemcsak szereplői és elbeszélői szenvednek neurózistól: szembetűnő, hogy Karátsont novellában és esszéiben egyaránt kizárólag vesszőparipái foglalkoztatják. E rögeszmességben állhat saját életművének neurotikus jellege. Az írás legélesebben önéletrajza, az *Otthonok* esetében válik terápiává, de olvasójától is hasonló hozzáállást vár el. Egyik esszéjében egyetértően idézi Robbe-Grillet-t: az olvasó úgy váljék társszerzővé, hogy ezenközben „tanulja meg kitalálni a saját életét”.⁶⁰

A tematikus vonatkozások mellett a perverzió a szövegek kombinatorikus jellegében is jelentkezik, amely, a freudi ismétlési kényszer démoniségéhez hasonlóan, a nyelv szintjén jelöli az elfojtott visszatérését. Elsősorban nem is a tárgyiasult rettenet, hanem az egyes nyelvi elemeknek a permutációkban való visszatérése adja novellái szorongáskeltő jellegét. Nem az *Unheimlich* tapasztalatának kifejezéséről, ábrázolásáról, hanem poétikai működtetéséről van szó. Ilyenformán nem egyszerűen a kísérteties tapasztaljuk bennük, hanem *kísérteties módon* tapasztaljuk szövegeit. Legjobb pillanataiban ezért Karátson nem pusztán zavarba hozza, hanem egyenesen kétségbe ejti olvasóját.

⁶⁰ Karátson Endre: „Az Ödipusz-komplexustól a Teiresziász-komplexusig” [1984], in: Karátson: *Baudelaire ajándéka*, id. kiad., 259.

A MERÉSZ MANDULAFÁCSKA

*Epigramma-pályázat Janus Pannonius pécsi újratemetése alkalmából**

Tisztelt Hallgatóim!

Százötvenhat pályázó mintegy 450 verset küldött a „Merész mandulafácska” című epigramma-pályázatra. Ha csak ezt, a résztvevők és versek számát tekintjük, kijelenthetjük, hogy nagyszerű ötlet, nemes és hasznos kezdeményezés volt a pályázat kiírása. – Ünnepeles mandulafa-ültetések a város több pontján, ötszáz mandulafa-csemete ingyenes szétosztogatása a városlakóknak, kiállítás, aztán ez a majdnem ötszáz epigramma, a pécsi és Pécsen (sőt az országhatáron) kívüli másfélszáz versíró bevonása a megemlékezésbe, – aligha emlékezhetne eredetibben és méltóbban halhatatlan névadójára a Baranya Megyei Múzeum, Janus Pannonius újratemetése alkalmából.

Fiatalok és idősek, nők és férfiak (feltűnően sok nő), ismert költők és ismeretlenek, profik és kezdők, a saját örömeikre verselők, s olyanok is elküldték – kézírással, írógéppel vagy számítógéppel írt – műveiket, akik beleírták a versbe, hogy a baksis, a díjazás reményében költöttek. Kiderült, hogy nagyon sokan tudnak hexametert, disztichont, sőt leoninust, azaz rímes hexametert, disztichont is írni. Néha úgy éreztem, mintha Csokonai korába, a tizenkilencedik század végére keveredtem volna, s hogy preceptorok irányításával több poétai osztály is beszállt a versenybe. Ám a lényeg, hogy a döntő többség értette a feladatot, ismeri Janus Pannoniust, a nagy humanista költőt, aki – mint egyik legjelesebb fordítója, a pécsi Csorba Győző írta róla – „magyar költőként valójában csak 1972-ben, halála 500. évfordulóján született meg”, miután lefordították és magyarul kiadták latinul írt verseit.

A kiírásban „epigramma, avagy az epigrammához hasonlatos, rövid (maximum 8 soros), tömör, magasztos hangvételű, avagy csípős humorú vers” megalkotása szerepelt. Voltak, akik Janus alakját, művét idézték s magasztalták, hogy milyen nagy költő, nyugtatgatták (őt is, s önmagukat is), hogy mennyire élő ma széles e hazában. Mások a „merész mandulafácskát” biztatták vagy sajnálták meg. Ismét mások a költőnek az *Egy dunántúli mandulafára* című, a pályázatnak nevet adó híres epigrammájának a hangját, mi több, az Itáliában írt korai műveinek a nyersebb, szókimondóbb, kritikusabb szellemiségét követve mai témát verseltek meg. Reflektálva a kiírásnak arra a mélyebb sugallatára, hogy kiderüljön, „vajon ugyanazzal, netán nagyobb eséllyel virágzik-e bármi is a télben 2008-ban, mint a reneszánsz idején”. A zsűri a vizsgálódás és válogatás nehéz óráiban főként ezt a szempontot vette figyelembe, s ennek alapján döntött.

Engedtesék meg azonban, hogy mielőtt a győztesekről szólnék, kiválasszak három verset, hármát csak a változatos minőségek, hangok és stílusok tömkelegéből. Olyanokat, amelyek helyezést nem értek el, de méltán példázzák a sokféleséget. Elsőként Eperjesi Dóráét (vajh ki ő?), amely nem a klasszikus formában, hanem modern szabad versben – nem is tudom, hogy mennyire versben, s mennyire csak egy mélyről fakadó sóhajban? – valósult meg. Nekem finoman és egyszerűen Janus Pannonius mandulafa-versének a nő-

* Elhangzott a Janus Pannonius Múzeumban, Pécsen, 2009. március 27-én.

alakját, a mondabeli, a kedvesét hiába visszaváró, s emiatt önmagát elpusztító „kicsi Phyllist” juttatja eszembe, akit aztán halálában az istenek fává változtattak.

„Merész szerelem
Csak a felkavart avar
A friss törölköző illatú fák
Csak egy lepréselt mandulavirág
Egy ráfagyott lehelet a fák törzsén
Csak az jelzi, hogy itt voltál
Szerettelek, s szerettél”

A másik egy arab nevű szerző, Jakub al-Muhadzsar (vajh ki ő?) klasszikus formában írt epigrammája. A zsűrit szólítja meg. Megkapjuk a magunkét, de nem ez a lényeg, hanem az, hogy Janus itáliai epigrammáinak a hangján szól. Ígyen:

„A kis haszonnövény
Itt most, kedves zsűri, a líra celebje, a híres
Janus-féle, kicsiny Mandulafácska beszél:
»Nem tudtok trágyázni, se jól lepisálni tavasszal,
mert absztrakt fa vagyok; szépirodalmi növény.
Ám mégis jobban jártok velem így; a gatyátok
nem kell majd a hideg kertbe letolni, ha dér
s hó pusztít rügyet és szirmot, s lám: kései fagytól
sem nő seggeteken kékre dagadt aranyér.«”

A harmadikat a pécsi, mindnyájunk által ismert Janus Pannonius-kutató és könyvtáros, Boda Miklós írta. Azért kívánczok ide, mert a fentebb emlegetett „ötszáz bizony” mandulafa közül annak a tizenegynek állít emléket, amelyet a Havihegyen a pécsi írók, építészek és egyéb szabadulóművészek ültettünk el tavaly októberben a Janus Pannonius Múzeum felkérésére, szervezésében, s mindnyájunk örömére. Vajon megvannak-e még?

Egy havihegyi mandulafáról

„Havas Boldogasszony sokat megért kápolnája ilyet még sose látott;
A hegytetőn hölgyek és urak kis csoportja szorgoskodik, forgatja a lapátot.
Könnyű a dolguk, az új életet befogadni kész gödröcskéik előre kiásva,
Néhány lapátnyi föld, s ott áll, ahogy kell, tizenegy zsenge mandulafácska.
Az én kis facsemetém merészen a városra néz; hatalmasabbnak látom,
Mint az élettelen toronyházat odalent, a jobb sorsra érdemes láthatáron.
Hiszem, hogy nem ér fel idáig a vandál kéz, mely mindent besároz, leszakaszt.
Boldogasszony segíts, hogy a fácska velünk együtt megérje a jövőt érlelő tavaszt!”

A döntésnél a díjazottaknak nem csupán egy, hanem valamennyi beküldött versét figyelembe vettük. Az első helyezést elért Kun Árpád mindhárom epigrammájának a „merész mandulafácska” a témája, s mindegyik közéleti ihletésű, azt is mondhatnám, „hazafias” vers. Egy jelenleg Norvégiában élő magyar költő reagál bennük a hazai eseményekre, üzen a Golf-áramlat mellől az itthon maradottaknak. Az *északi kishűg* című győztes elsőben még arra biztatja a fagyban kivirágzó mandulafát, hogy tartson ki, ne hagyja magát, vegye példának norvégiai kishűgát, a „satnya barackfát”, amely „jegesmacik és Golf-áramlat só-

haja közt” is termést hoz. „Főzve be lekvárját, nagymamikám / s buggyant drága hazám jut eszembe, hol illene élnem, / halnom” – írja, s azzal fejezi be, hogy „Nyíl ki, jövök haza majd!”. Második versében Janus Pannoniushoz fordul, s azt mondja, „Míg a csodát hazavártuk, másé lett az aranyhal / ... Mandulafádat is át kellene hozni ide”, mármint Viking-földre, ahol „kapna üvegházat, pazar izzót téli sötétben, / s állna virágban, míg kívül ezüstlik a hó”. A harmadikban aztán odáig jut, hogy mivel itthon 2008 telén a mandulafának semmi esélye, „Ne virágozz, ne pusztulj tétlenül, / Tépd ki a gyökered és menekülj!” Ez, ha belegondolunk, szomorú messzeség és magaslat, hiszen egy vagy tíz vagy ezer „mandulafa” még talán megteheti, de az összes mégse futhat el se Skandináviába, se Patagóniába. A vers költőileg mégis hiteles, a modern individuummá növesztett (képzelt) mandulafa alakja hibátlan klasszikus formában, szellemes fordulatokkal, szép, költői nyelven tárja ország világ elé a pillanatnyi helyzetet.

Csehy Zoltán *Egy tűzre vetett mandulafához* című verse nyerte el a második helyezést. Az ő fája már el se menekülhet, mert testét fölhasogatták és „körbebozsongja a láng!”. De itt nem esik szó közvetlenül közállapotokról, csak valahai titkos és felelőtlen történetekről, szerelmekről, aktusokról. Az égő mandulafára „Könnyes szemel néz le Venus bíbor kocsijából, / s csöpp szíveket rajzol hűlt poraidba Amor”. Csehy Zoltán közelebből, Pozsonyból, ahol él, pályázott és utazott most ide. De hát ismert költő és műfordító ő is szerette a magyar nyelv hazában, s azon kívül is. Szívből gratulálunk friss József Attila-díjához! Miként második helyezést elért epigrammájában, az ide küldött többiben sem az úgynevezett közéletről, hanem személyes emberi és kulturális ügyekről, viszonyokról ír. Klasszikus metrumban futó, sziporkázó fordulatokban gazdag, szókimondó verseit olvasva mintha Janus Pannonius diáktársai között, a tizenötödik századi Ferrarában vagy Padovában járnánk. Ahol nagy becsben állt Cicero. Nem úgy, mint ma, amikor költőnk versében „hásas seggek alá” padnak, ülőalkalmatosságnak használják csak a „latin nyelv” eme „hírneves atyjának” a leveleskönyvét. Mi lesz ebből? „Hát Cicero számít még itt, pannon nemes ifjak? / Meddig tűritek el néma gyalázatomat”, tesz szemrehányást a meggyötört mű.

Baráth Katalin harmadik helyre sorolt *Szinglidill* című versében nincsen szó sem Janus Pannoniusról, sem a „merész mandulafáról”, csak a forma, a szellemiség és a humor azonos az előzőekkel. S a téma nagyon mai. A nő és a férfi viszonyáról, a női szerep gyökeres megváltozásáról szól, egy szingli szájából. Az évszázadokon keresztül csak „ostoba némbeknek” tartott nőtől tudós, sok pénzt kereső, igényes, mondhatnám, „férfias” nő lett. Most akkor mi van urak?! „Mért sírsz hát, drágám? Tán töpped a férfin-dárda? / Áhítod ölmelegem? – Cseszd meg a vágyaidat!” – osztja ki a teremtés koronáját a szingli. – Másik epigrammájában viszont a Csehy Zoltán versében emlegetett Cicerót meggyalázó, „híg hülyeséget” olvasó „celeb fiút s sztárlányt” állítja pellengérre, s azt jósolja, hogy „Tisztul az info-mocsár, pusztul az ostoba könyv”. – S miért ne remélnénk vele együtt, hogy a „képkorszakban” is lesznek okos könyvek és igényes olvasók, sőt epigrammaköltők és versolvasók is.

Az északi kishúg

*Mandulafácskám, szörnyű merész vagy, mégis a húgod,
satnya barackfánk, itt nőve jegesmacik és
Golf-áramlat sóhaja közt, sokkalta merészebb.
Főzve be lekvárját, nagykanalas mamikám
s buggyant, drága hazám jut eszembe, hol illene élnem,
halnom. Módjával vonz csak a nagy feladat.
Mandulafácskám, gondolj kishúgodra, ha fagy s a
termés túl keserű. Nyíl ki, jövök haza majd!*

Janushoz Vikingföldről

*Jaj, Janus, ég a szemét, ha nem ember, Itália szerte,
s szép Pannónia csak bús szíveinkben egész.
Míg a csodát hazavártuk, másé lett az aranyhal.
Norvég nép örömet pénzeli Kőolaj úr,
boldog sportkocsikon ralliznak a jéghegyek alján.
Mandulafádat is át kellene hozni ide,
kapna üvegházat, pazar izzót téli sötétben,
s állna virágban, míg kívül ezüstlik a hó.*

Egy dunántúli mandulafához 2008 telén

*Jóra ne számíts, semmi esélyed,
baltával jönnek rád a szegények,
vagy vérebbel óvnak a gazdagok,
és mégse kerülöd el a fagyot.
Elkerülöd? A telked eladják,
szép törzsed a földbe dózerolják.
Ne virágozz, ne pusztulj tétlenül,
Tépd ki a gyökered és menekülj!*

Egy tűzre vetett mandulafához

*Mandulafám, kicsi Phyllis, a tested fölhasogatták,
aszlott karjaidat körbebozsongja a láng!
Hányszor láttál, míg titkos szerelembe fonódtam,
s árnyjátékaidat néztem a lány kebelén!
Láttad a vén pásztort: itt dugta a zsenge kanászt meg,
majd – felelőtlen ökor – gyöngre tövedre pisált.
Könnyes szemmel néz le Venus bíbor kocsijából,
s csöpp sziveket rajzol húlt poraidba Amor.*

Múzsátlanság

*Ebben a versben nincs és nem lesz semmi, ne is várd,
rékmányos nyelvem seggbe ma nem dugom én,
talpat sem nyalizok, vágyott nőmnek se nyavalygok,
Vénus berkének nem hazudok fapinát,
nem lesz mézelgés, szirmok közt illatelömlés,
és a fiúcska szaros segge se lesz telihold,
verset sem faragok, szünetel ma a meghalokérted,
fél rímet se rovok, sőt: te sem olvasod ezt!*

Állatmese

*„Mért húztál óvszert?” – kérdezte a róka a medvét.
„Vak vagy, róka? Csupán egy viperát szopatok!”*

Egy éjszaka így fakadt ki Cicero leveleskönyve

*Irtó becstelenül gyötör engem a sors, nyomorultat,
bár a latin nyelvnek hírneves atyja vagyok!
Most csak pad vagyok én, egy hájas segg települt rám,
és folyvást kínoz dörgedezéseivel.
Nem szűnő izzadságszag terjeng körülöttem,
s húgyos kéz igazít olykor a seggek alá.
Hát Ciceró számít még itt, pannon nemes ifjak?
Meddig tűritek el néma gyalázatomat?*

A siránkozókhoz

*Eddig a pannon sok buta könyvet kézbe vesz, olvas.
Ömlik a híg hülyeség. Észte belep alga, penész.
Bölcs adomáit szórja elé a celeb fiú s sztárlány:
Felszippanntja a nép, mint teszi Jagger-apó.*

*Ámde e flitter-időknek vége közel, bizony érzem.
Tisztul az info-mocsár, pusztul az ostoba könyv.
Mert nem lesz, aki könyvre időt és pénzt pazaroljon.
Jöjjön a képkorszak! Tört a szívedbe, te könyv!*

Szinglidill

*Régen azé voltam, aki megművelte a földem.
Számba enni adott, ölmeleget neki én.
Kanttról, szép Derridáról köztünk szó nem esett sok,
S nőtt a panasz egyre: „Ostoba némben e nő!”*

*Fölfaltam tudományok dús gigabájtjait, édes.
Rúzsozok, lakkozok és zsákszám pénzt keresek.
Mért sírsz hát, drágám? Tán töpped a férfiu-dárda?
Áhitod ölmeleget?
Cseszd meg a vágyaidat!*

„KIKRŐL BESZÉL EZ? RÓLUNK, ÉDESEM...”

Závada Pál: Idegen testünk

Általában nem szerencsés kifejezetten erős kijelentéseket tenni, mielőtt a kíváncsú elemző és érvelő munkát egy-egy irodalmi mű értékelése kapcsán elvégeznénk, az *Idegen testünk*ről szólván mégis arra ragadtatjuk magunkat, hogy a huszadik századi magyar történelemtől szóló egyik legfontosabb és legpárbeszédképesebb szépirodalmi alkotásnak nevezzük. Závada Pál igencsak többretekű regénye ugyanis a magyar társadalom nem egy hisztérikusan kezelt, mindmáig – s napjainkban különösen – megtárgyalhatatlannak tűnő problémáját, így mindennekelőtt a nemzettudat különböző értelmezéseit, a nemzeti hagyományokhoz és a modernitáshoz való kíváncsú viszonyt, az ország II. világháborús politikai alternatíváit, valamint az antiszemitizmust helyezi középpontjába. Závada művében a többnézőpontú narrációnak *A fényképész utókorában* már kipróbált, ám az új kötetben radikálisabban alkalmazott elbeszélői módszerével tárul az olvasó elé a maga teljességében az 1944-es összeomláshoz vezető „erkölcsi optikai zavar”, amelynek bemutatására Bibó István tett a koalíciós időszakban írt nagy esszéiben példamutatóan felelősségteljes kísérletet.

(Történelmi panoráma)

Ha a szerző eddigi életművére átfogó pillantást vetünk, jól láthatjuk, hogy Závada Pál kötetei sorában – az elsősorban szociográfiai jellegű *Kulákprést* is ideszámítva – szép lassan, annak rendje-módja szerint, vagyis kivételesen komoly kutatómunkával, a mikrotörténelmi folyamatok iránti szépirói érdeklődéssel és érzékenységgel megírja a huszadik század magyar történelmét. A *Kulákprés* történeti ideje az 1945 és 1956 közötti évtized, míg az író meglehetősen visszhangtalanul maradt első szépirodalmi műve, *A mielőtt elsötétül* (1996) című novelláskötet a hetvenes-nyolcvanas években játszódó történeteket idéz meg. A hatalmas sikert arató, s Závadát egy csapásra ismertté tevő *Jadviga párnája* ugyan bizonyára nem történelmi témájú regényként vonult be az olvasói és irodalmi köztudatba 1997-ben, ám az azóta is töretlen népszerűségnek örvendő mű tovább szélesítette az író által rajzolt történelmi tablót Osztrátnál Andrács 1915-ben kezdődő feljegyzéseivel, s az elsősorban a huszadik század első felében történő események többszálú, korabeli dokumentumokat is integráló elbeszélésével. A párhuzamos narráció elbeszélő módszerére épít a 2002-es *Milota* is, amelynek elsődleges történeti

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2008
391 oldal, 2990 Ft

háttere a Kádár-rendszer; ebben két első személyű elbeszélő előadásában olykor ugyanarról az eseménysorról kapunk – a történet drámaiságát fokozandó – eltérő olvasatot, máskor pedig épp magyarázatot korábbi történésekre.

A 2004-ben napvilágot látott *A fényképész utókora*, amelyet a Magvető Kiadó mint Závada trilógiájának utolsó darabját reklámozott (anélkül, hogy akár a *Jadviga*, akár a *Milota* megjelenésekor sejtésünk lett volna egy leendő trilógia alakulásáról), a huszadik század negyvenes éveitől a rendszerváltás hajnaláig ívelő kort ábrázolva mintegy továbbfejlesztette a *Jadvigával* kezdődő egyidejű elbeszélések első olvasásra zavarba ejtő narrációs szerkezetét azáltal, hogy az elbeszélői onnipotencia látszatát keltve a többes szám harmadik személyű formát tette meg az elbeszélés alapjául. Ez az írói döntés azonban éppen nem a szerzői/elbeszélői mindentudás kétségbevonhatatlanságának illúzióját teremtette meg, hanem ellenkezőleg: olyan soknézőpontú elbeszélői világot hozott létre, amelyben az egyidejű szemlélők a legkülönbözőbb olvasatokat képesek bemutatni szituáltságuktól függően egyazon eseménytörténet vonatkozásában, mégpedig oly módon, hogy az elbeszélők hierarchiája legfeljebb a regénybe ágyazottságuk mértéke szerint befolyásolhatja az olvasói értékelést, miközben az 'elbeszélés szelleme' (legyen ez most az író maga) „csupán” áténgedi a különféle szövegeket a mű egészén, az elrendezés már a befogadóra van bízva. S nemcsak a sűrűn váltakozó elbeszélői szövegek közti „igazságkeresésben”, de aktív részvételt kíván az olvasótól *A fényképész utókora* abban a tekintetben is, hogy a történetvezetése nem egyenes vonalú, bár ez 2004-ben már nem kifejezetten számított forradalmi megoldásnak.

(Az elbeszélésmód következményei)

Azért időztünk hosszabban *A fényképész utókoránál*, mert az *Idegen testiünk* egész narratív szisztémája – beleértve mindenekelőtt a beválogatott elbeszélői szövegek és a történet idősíkjainak gyors váltásait –, megítélésünk szerint a megelőző regény írói tapasztalatából ered. Mondhatni, az új kötet dialogikusságának záloga a legkülönbözőbb párhuzamos beszédmódok megidézése, sőt elbeszélő műről lévén szó, sokféle hang megszólaltatása. Úgy is fogalmazhatnánk: elfogulatlan megidézése, ám nem függetleníthetjük magunkat attól a sokak által megfogalmazott elméleti belátástól sem, hogy a történetek elbeszélése során a narrátor/szerző hozza meg azokat a döntéseket, amelyek nyomán adott eseménysor adott rend szerint elmeséltetik. Az elbeszélői szubjektum válogató s ily módon sajátosan konstruáló szerepével nyilván tisztában van a (poszt)modern kori olvasó, s ennél fogva nemigen bízhatunk abban sem, hogy a sok mikrotörténeti mozzanat együttese kirajzolja a hiteles makrotörténeti folyamatábrát. Józan belátással mindezt aligha várnánk egy szépirodalmi műtől, még ha történeti témát állít is a középpontjába. Amit elvárhatunk, az talán a lehetséges vagy (kéességeinkhez mérten) elképzelhető nézőpontok mennyisége és minősége. S amire cserébe a lehetséges nézőpontokat bemutató regény számíthat az olvasótól, az ugyanolyan nyitott(?), elfogulatlan(?), előítéletektől mentes(?), netán ezeknek tudatában lévő(?) befogadás, amilyen körültekintő alapossggal válogatta ki regényében Závada mind a domináns, mind a mellékszövegeket.

(*Szerelmek, rokonok, barátok, ellenségek és a nők*)

Az *Idegen testiünk* impozáns történelmi táblakép, melynek a különböző szakaszokban felvitt rétegei bemutatják a 40-es évek főbb ideológiai irányait, fontos történeti alakokat, s nem utolsósorban a fentebb említett ideológiai alternatívák tipizált képviselőit, úgyszólván szócsöveit. Ám a kötet korántsem csupán illusztrációja huszadik századi történelmünk meghatározó évtizedének. A sok szálát és idősíkot mozgó kötet szerzője számtalan forrást megidéz a korabeli szövegekből, de hamisítatlanul regényes történetészöveget bonyolít művében. Kijelöl egy fókuszpontot – amely ugyan nem a nyitása, de minden-

képp origója a műnek –, konkrét idővel, helyszínnel, szereplőkkel, akár egy állóképet, ahonnan folyvást elkalandozik, s ahova folyamatosan vissza-visszatér, hogy aztán a regény zárlatában egy képtelen illúzióba ringassa az olvasót.

1940 szeptemberében vagyunk, néhány nappal a magyar hadsereg Észak-Erdélybe történő bevonulása után, Budapesten, Weiner Janka Fővám téri lakásában, ahol véletlenül szerűen verődik össze egy alkalmi társaság. Ezek az alakok a regény különféle szálain, egészen 1947-ig, újra és újra találkoznak majd, miközben változó körülmények között egymáshoz fűződő viszonyaik is állandó változásban vannak. Közülük ketten bizonyosan ismerősek a 2004-es regényből: az ezúttal mellékszereplőként feltűnő, Erdei Ferencről mintázott Dohányos László, valamint az a nőfigura, aki viszont az előző regényben volt mellékszereplő, s aki bár a politikai kurzusokhoz kaméleon módjára alkalmazkodó férfinak minduntalan a fejére olvassa aktuális árulásait, mégis évtizedeken át a bölcs szeretője marad.

Ő az *Idegen testünk* főhősnője, az 1940-ben éppen harminchárom éves Weiner Janka, akihez a történetbeli alakok majd mindegyike baráti, rokoni vagy éppen szerelmi szálon kapcsolódik. Ő az a harminc körül zsidó asszony, aki vonzó, okos, – mindentől és mindenkitől – független, s akinek az alakja ebben a könyvben mégis elsősorban a szerelmi viszonyainak bemutatásában formálódik. Meg kell jegyeznünk, hogy az *Idegen testünk* egyébként elismerésre méltó gazdagsággal, árnyaltan és a maga ellentmondásosságában is körültekintő alaposággal megrajzolt tablója ezt a gondosságot a nők ábrázolásakor sok esetben nélkülözni tűnik. Weiner Janka is úgy kerül a regény és némely regénybeli események centrumába, hogy egyrészt a lakása szolgál az összejövetel(ek) helyszínéül, másrészt pedig a legkülönbözőbb nézeteket képviselő férfiak mindegyike elmondhatja, s el is mondja magáról, hogy nem tud szabadulni az asszony erotikus bűvköréből. Jankának a társalgások során odavetett fricskái és női vonzereje a legfontosabb karakterjegyei. (De nem jár jobban az *Idegen testünk* többi – később felidézendő – nőalakja sem. Különbözőbb feminista érzékenység nélkül is degradálónak tűnik, hogy egy korszak uralkodó eszméinek bemutatása köré szervezett műben meghatározóbb szerep jut a nők ölének, mint gondolkodásuknak; s hogy jóformán nincs a regényben egyetlen olyan eszme sem, amelynek nő lenne a hordozója.)

Mindenekelőtt azonban anélkül, hogy a korabeli történelmi események sodrában alakuló izgalmas cselekményről számolnánk be, megkíséreljük bemutatni ennek a tablón szereplő társaságnak a fő figuráit. Az *Idegen testünk* két, a magyar polgárosodás szempontjából tipikusnak tekinthető család történetébe is beavatja az olvasót. Weiner Janka a gallai földbirtokos zsidó apa és a jómódú pesti református famíliából származó, Ady-rajongó és Galilei-körös Cserszegi Laura középső gyermeke. Noha apja, Weiner Ignác felesége kedvéért áttér a református hitre, s a fiúgyermek is a híres Lónyay utcai református gimnázium padjait koptatják, a család tagjai nem mentesülnek a zsidótörvények hatálya alól. A három gyermeket felnőtté érése során igen különböző hatások érik: a legidősebb, Jakab, szállásadó nagybátyja révén baloldali körökkel kerül kapcsolatba, s válik „virtigli nemzetközi kommunistává”, Janka nagynénje hatására katolizál, míg öccsük, a szelíd lelkész, Ottó, egy egyházi előjárója iránti homoerotikus vonzalmában az egyházi ellenállási mozgalomhoz jut el.

A regényben fontos szerepet játszó másik család, a német származású iparos Flammoké. A XIX. század második felében betelepült Flammok felvirágzó fűrészüzeme, majd gyára a korabeli polgári fejlődés reprezentatív mintapéldája. A család hanyatlástörténete a trianoni békekötéssel kezdődik, amikor is az erdők elvesztésével fokozatosan mennek tönkre a faipari vállalkozások, köztük a Flamm családé is. Így a betelepülő nagyapa unokái közül Imre nem mérnöknek készül, hanem a Ludovikára jár (utóbb Flóriánra magyarosítottja vezetéknevét), s Teleki Pál mellett szép diplomáciai karrier elébe néz, mígnem a

miniszterelnök öngyilkossága után a hadsereg angol orientációjú tisztjeinek egyik prominensévé válik. A II. világháború befejeződése után a Magyar Testvéri Közösségben folytatott tevékenységéért hetedmagával egyik fővádlottja lesz a Közösség elleni koncepciós pernek (amelynek valódi végcélja a kisgazdapárt felszámolása volt). Az *Idegen testünk* szereplői közül a legárnyaltabban bemutatott figura ő, akinek a gondolkodása a Közösség magyar faji ideológiájától, a háború alatti németellenességen és az üldözött zsidók mentésén át egészen a cionista világösszeesküvés agyréméig húzódik. Végigkövetve Flórián Imre beszámolóit a bécsi döntéstől a visszacsatolt Erdélyben elkövetett visszaéléseken át az antiszemita memorandumáig, előttünk áll, mégpedig a maga következetességében, egy a magyar fajiság gondolatkörében mozgó jobboldali, asszimiláns német katonapolitikus képe, aki felelős magyar polgárként, katonaként, diplomataként, politikusként, s legalább egy zsidó család barátjaként igyekszik a maga morális (és ennek olykor ellentmondó érzelmi) értékrendje szerint cselekedni.

Öccse, a legkülönbébb eredetű kisebbségi komplexusoktól szenvedő Flamm Johanna értelmiségi pályára lép, a történet kezdetén még nem tudja eldönteni, hogy magyarul avagy németül alkosson, s hogy egyáltalán: költő legyen-e vagy tudós bölcész. Ingatag személyiségéből fakadóan, mely éles ellentétben áll a bátyjéval, végül a gyors politikai karrier felé sodródik, előbb a németek, majd a szél fordultával a kommunisták oldalán, mígnem utolsó árulását jóvátenni igyekezvén be nem teljesedik a végzete. A harmadik Flamm-unoka, Urbán Vince újságíró ugyancsak az értelmiségi szereplők körét gyarapítja, és Johannához hasonlóan sodródó, bizonytalan alak. Az ő bizonytalansága azonban nagyrészt abból ered, hogy a család kisemmizett ágáról származik, kisebb részben pedig a szakmában elfoglalt helyéből. Ám szerencséje nem a németek vagy a nyilaskeresztesek felé veti. Részint hírlapírói tehetségének, részint (a Koroda Miklósról mintázott) szociáldemokrata újságíró barátjának, Futár Endrének, és bizonyos nők (mert főleg ilyes szerep jut nekik), elsősorban persze Janka hatásának köszönhetően megmarad szeretnivaló, rokonszenves, bohém figurának, mígnem '46-ban a zsidó kommunista vezetők felelősségéről szóló röpirat terjesztése következményeképp a Szövetséges Ellenőrző Bizottság képviselői elhurcolják.

A Weinerek és Flammok Janka révén összefonódó, minden ízében regényes történetébe még jó néhány fontos szereplő vonódik be, akik a maguk módján tipikus vagy tipizált alakjai a korabeli társadalomnak. Némelyikükben valós történeti személyiségek határozott vagy némileg elrajzolt vonásait figyelhetjük meg, mások pedig vélhetően a történet dramaturgiája szerint teremtett, fiktív alakok. Nem elhanyagolható szerepe van például a cselekmény menetében Gáborné Kulcsár Emmának, Janka unokatestvérének, akinek zsidó férje, Gábor Dezső munkaszolgálatot teljesít Miskolc környékén, így az asszony egyedül viseli gondját kamasz fiuknak, Palcsinak, s viszi egymaga férje ruhaboltját. Szinte napi beszámolókat ír a férfinak az üzletmenetről, és érzékletes képet fest a háborús budapesti hétköznapiakról, míg Gábor Dezső egy „elviselhető” munkaszolgálatos életről rója a válaszait, miközben mindketten kölcsönösen biztosítják egymást nem múló szerelmükről. Kettejük levelezése megrázó és kitartó szerelmi szála a regénynek, noha ezt a bensőséges érzelmi viszonyt némiképp megkérdőjelezi, hogy a levelek úgy kerülnek az elbeszélés menetébe, hogy Emma felolvassa a barátnő-unokanővérnek, aki egyik-másik történetet továbbadja a társaságnak; másfelől pedig Janka sejtetni engedi, hogy Gábornét alighanem megkísértette a nőcsábász Dohányos László vonzereje. Emma azonban mégis sokkal inkább fel van ruházva a független, cselekvő nő attribútumaival, mint Janka: maga biztosítja a megélhetését, működteti az üzletet, s ő lesz az, aki miután barátnőjét elkapják a nyilasok, minden követ megmozgatva kiszabadítja őt. Janka ugyanezt a gesztust nem tudja megtenni Emmáért, s miután '44-ben Gábornét agyonlövik, az asszony mély depresszióba süllyed.

Meg kell említenünk még a nőalakok sorában Geiger Mártát, a zsidó származású, vörös hajú démont, aki ugyancsak megbabonázza a férfiakat, s akit előbb Flórián Imre, majd Urbán Vince szeretőjeként ismerünk meg, utóbb pedig a Magyar Közösség regénybeli prominensének, Szent-Lőrinczy Ákosnak a Közösségben is tevékenykedő „unokahúgá-ként”. Az egyik legrokonszenvesebben ábrázolt nőfigura Futárné Anikó, aki úgy jelenik meg az olvasó előtt mint szép, kedves és okos nő, méltó társa nagyszerű férjének, s utóbb a történelmi fordulatok hevében felelősségteljes munkát is rábíznak: ő fordítja magyarra az auschwitz-i jegyzőkönyvet (ily módon ismét olyan szereplő, akihez valóságos személyt társíthatunk), és segít továbbá a református egyház mentőakcióiban is.

(Történi idők)

Ha immár a főbb szereplők megismerését követően a regény cselekményszálainak fontos csapásirányait próbálnánk bemutatni, akkor az adott történelmi korszak aktuális esemény-történetéből a regénybe szőtt három kiemelt történelmi szituációra kell felhívunk a figyel-met: 1. 1940. szeptembere: Észak-Erdély visszacsatolása; 2. 1944 tavaszától 1945 februárjá-ig: a német megszállás, illetve a nyilas uralom időszaka; 3. 1946 őszétől decemberéig: a kommunista hatalmi pozíciók erősítése a koalíciós korszakban, a Magyar Közösség tagjai-nak „leleplezése”.

A regényben összegyűlő társaság tagjait a fenti időbeli szakaszolás szerint a követke-ző aktuális társadalmi-politikai kérdések foglalkoztatták: Magyarország revíziós politi-kája; „az idegen érdekek” és „idegen életformák” a „magyar faj” kebelében; a zsidótörvé-nyek és azok következményei; a magyar kormányok politikai és hatalmi függősége Németországtól versus angolszász orientáció; a kommunista hatalomátvételtől való jogos félelem. E nagypolitikai események befolyásolják döntő módon az *Idegen testünk* lapjain megforduló szereplők sorsát, s alakítják a regény cselekményét.

A kötet címe legalább két, egyidejűleg érvényes metaforikus értelmezést kínál, egy-részt a zsidóságra és a svábságra mint a fajvédők gondolatvilágában a „színmagyar nem-zettest”-be ékelődő és azt eltorzító idegen testre utal. Ugyanakkor a revizionista politika céljának beteljesüléseként visszacsatolt területekkel kapcsolatos problémákat is játékba hozza: a Trianon óta eltelt közel húsz év eltérő élményeiből, s a visszacsatolt ország-részekre kinevezett inkompetens vezetők tevékenységéből eredő súrlódásokat csakúgy, mint az óhatatlanul ismét – bár más előjellel – fellángoló nemzetiségi problémákat.

A regényben ábrázolt szűk hét év során a Fővám téren összeverődő társaság tagjai egyéni hajlamaik (neveltetésük, vérmérsékletük, érdekeik) szerint igyekeznek saját ke-zükben tartani az életük folyását, vagy éppen hagyják magukat sodortatni az erősebb ár-ral. 1940 szeptemberének estéjén még egyazon társaságban látjuk beszélgetni, vitatkozni, flörtölni zsidó asszonyokkal azt a Flamm Johannkát, aki Teleki politikai remekének neve-zi az 1939. IV. tc.-t, vagyis a második zsidótörvényt, s aki később a német megszállás után Volksbund-szimpatizánsként Kolosváry-Borcsa Mihály sajtó-kormánybiztos helyettese lesz, és vesz részt ekképpen a magyar szellemi élet „megtisztításában”.

Gátlátalanul udvarol ezen az estén két nőnek is Dohányos László, aki a debreceni Ideiglenes Kormánytól az '56-os forradalomig nyolc kormányban vállalt majd funkciót.

Ebbe a zajos társaságba érkezik Iharos Bálint újságíró, aki Szabó Dezső szellemi követő-jeként szidalmazza a honi kávéházi irodalmi fertőt, majd 1945-ben minden további nélkül belép a kommunista pártba. Janka második ex-vőlegénye, a német származású Raposka Kárlí képviseli ebben a körben a hazai németység Johannkával szembeni másik ellenpólusát, aki nem a korabeli német-szimpatizáns politikai kurzus konjunktúralovagja, hanem ko-moly hivatalnoki szerepet játszott a magyar és a német kultúra közvetítésében, s aki a zsidó nővel kötendő házasság legneuralgikusabb következményétől, a gyermek születésétől vé-gül úgy mentesült, hogy szerencséjére meddő zsidó nőt vett feleségül. Závada regényében

így sorjáznak a magán- és köztörténeti fordulatok, miközben a legkülönbözőbb társasági eseményeken, az 1940-es kolozsvári bevonulást követő színházi előadáson, vagy a Futár Endre Ferenc József-díját ünneplő Elevátor ház-beli ivászon át (ahol ismét csak felvonul a korabeli pesti újságíró-értelmiség java), titokban szervezett találkozókra, vagy épp Kulcsárék üzletében szakadatlanul beszélnek, szónokolnak, mesélnek, konspirálnak, élük mindennapjaikat a múlt század negyvenes éveiben a regény figurái, némelyikük mit sem sejtve arról, hogy így vagy úgy, de a körülöttük dühöngő történelem beteljesíti a sorsukat.

A tablóképen felbukkan Janka kommunista bátyja is, Jakab, s a Dohányossal és Flóriánnal folytatott dialógusuk az *Idegen testünk* kulcsjelenete: a kommunista, a népies és a keresztény-konzervatív, vagy más olvasatban, akár egy vicc felfezetésében: a zsidó, a magyar meg a sváb beszélgetnek. A három különböző nézőpontot, ideológiát, politikai lehetőséget képviselő szereplő példaszerűen vonultatja fel a legfontosabb korabeli kérdéseket, s az azokra felkínált válaszokat. Míg Flórián elégedetten bizonygatja, hogy Csehszlovákia „halva született kísérlet, amelynek szégyenletes összeomlását soha siratni nem fogja, kiben magyar szív dobog” (231.), addig Weiner Jakab felháborodva kérdezi, „hogyan ócsárolhat ilyen szavakkal egy szétdarabolt országot, amely mégiscsak polgári demokrácia volt, de legalábbis lényegesen demokratikusabb a miénknél”. (uo.) A választ pedig igyekszik a németek elleni közös összefogás kontextusába illeszteni: „ez csak a németek malmára hajtja a vizet, jó viszonyra kell törekednünk a szomszédokkal, mert ez fogja eldönteni majd az ország sorsát”. (uo.) Itt kapcsolódik be a vitába Dohányos, aki kifejti, hogy „ő a maga részéről színmagyar országrészeink visszatértét illetően érzelmileg korántsem olyan süket (...) ellenben katasztrofálisnak tartja európai szövetségi politikánkat”.

A németekkel való szövetséget mindhárom férfi kárhoztatja, ám míg Flórián revíziós politikusként ennek okát a trianoni szerződésben látja, addig Dohányos parasztpártiként az ország társadalmi állapotában, a demokratikus viszonyok hiányában véli megtalálni az eredőt: az uralkodó rend „osztály-mivoltában és nemzeti létében egyaránt sérte van, sorozatosan rosszul dönt”. (234.) S ha már a nemzeti-kérdéshez, ha máshonnan is, de mindketten, Flórián és Dohányos is a maguk módján elérkeztek, Weiner Jakab és Dohányos között is megtalálni a közös tapasztalatot: „a népnek, az itt élő népeknek a monarchia nem biztosított emberhez méltó megélhetést”. (235.) Dohányos ezt a szálát továbbfűzve fogalmazza meg a térség nemzeteinek az önrendelkezéshez való jogát. Trianon dolgában ki-ki másként vélekedik: Weiner szerint „a feudális urakkal szövetkezett nagybankárok meg az ostoba osztrák generálisok” (235.), míg Flórián szerint a ’18-as októberták viselik a felelősséget, „akik széttiporták a monarchia formációját is, pedig föl kéne bizony élesztetni a háború előtti Nagy-Magyarország ábrándját a nép körében!”. (235.) Dohányos szerint pedig „nemesebbek népünk egyszerű tömegei, mint azok a sváb származású uraink, akik árulóvá és hazánk elveszejtőivé lettek”. (236.) Végül Weiner Jakab – vitapartnerei heves érvelésében felismerve a Janka figyelméért folytatott csatát is – közös platformra igyekszik terelni hármuk nézőpontját, s a németek elleni közös fellépésre figyelmezteti a két férfit. S bár ennek szükségességében nem kételkednek, a cselekvőképes középosztály, valamint a katonatiszti réteg, fogalmazza meg Dohányos, leginkább a szövetségesnek hívható oroszoktól, valamint az aktivizálható munkásságtól és parasztságtól tart a legjobban.

E beszélgetést követően nem nagyon lehet az olvasónak kétsége afelől, hogy Závada olvasatában e három irányzat valamiféle közös nevezőre hozása lett volna a záloga annak, hogy az ország sorsa akár a világháborúba való belépés előestéjén, akár a koalíciós időszakban az adott világpolitikai erőviszonyok között megvalósítható optimum szerint formálódjon. Mindennél jobban jellemzi az együttműködés létrejöttének lehetetlenségét s a politikai aktorok előítéletvezérelt cselekvőségét, hogy maga a szerző sem látott más le-

hetőséget e különböző nézeteket képviselő szereplők összehozására, mint egy férfias részegséggel végződő összejövetelet, amelyen a mégoly fontos gondolatok artikulálását is károsan befolyásolja az elfogyasztott szesz mennyisége és a partvonalról bekiabáló értetlenek okvetetlenkedése.

És éppen ez teszi Závada művét különösen fontosá az ezredforduló Magyarországn. Hiszen a regény tárgyidejének és keletkezési idejének kulcskérdése azonos: még ha a trianoni béke és a fasizmus, illetve rendszerváltás és a globalizáció által felvetett problémák, sőt a jelentőségük előjele is gyökeresen különbözik egymástól, az alapvető kérdés mégiscsak az, hogy miként képes egy társadalom reális helyzetértékelésen alapuló, értelmes válaszokat találni fontos helyzetekben olyan jelenségekre, amelyek gyökeresen változtatják meg e társadalom addig megszokott életfeltételeit, és mi a következménye annak, ha ez nem sikerül.

Ebben az értelemben Závada nagyon élesen veti föl a felelősség kérdését, nem a „bűnös nemzet” Rákosi által jelentésnélkülivé koptatott lözungját, hanem egyrészt azt, hogy a jelenben élő magyar nemzedékek válogathatnak ugyan aközött, hogy mely hagyományokat tartják példaértékűnek és folytatandónak, de nem tehetnek úgy, mint ha a kevésbé példaértékű, sőt szégyellendő események és hagyományok nem lennének részei a közös magyar történetnek. Másrészt pedig azt, hogy milyen felelősségérzet és éleslátás szükséges ahhoz, hogy a világról birtokunkban lévő korlátozott információk alapján is képesek legyünk (etikai értelemben) helyesen cselekedni, vagy legalábbis erre törekedni.

(„na ezt sem én találtam ki, hanem így kaptam”)

Urbán Vince az 1940-es szeptember 15-i kolozsvári bevonulásról készülő tudósítását a fenti közbevetéssel szakítja meg, amit tekinthetünk egyszersmind a regény szerzőjének önreflexiójaként, avagy játékos intészként az olvasó felé. A Závada könyvében megszólaló hangok, a sok-sok megidézett történet a nagyon is kontúrosan megrajzolt háttérrel és a teremtett vagy valóságból kisebb-nagyobb mértékben alakított figurákkal részben talált anyag írói feldolgozása. A beemelt/átírt forrásoknak az áradó retorikája első pillantásra terhet ró az olvasóra, különösen, ha *A fényképész utókorában* nem akklimatizálódott a többnézőpontú elbeszéléshöz. A *Idegen testünk* e vonatkozásban még nagyobb figyelmet követel a befogadótól, hiszen a regény narrációja akár egyetlen mondaton belül is pozíciót vált, bár azt sem állíthatjuk, hogy ehhez az olvasási módhoz nehéz volna alkalmazkodni.

Bizonyosan több rétege tárul fel azonban az elbeszélésnek a könyv többszöri elolvasása után. A többértésűség azonban mindenekelőtt a történelmi ismereteinket bővíti, s ez a történelmi anyag a regény cselekményének menetét is sokkal inkább a történelmi események sodrásában engedi szemlélni, a mégoly szépirodalmi szálak működtetése ellenére is. Ami egyáltalán nem baj, főként, ha képesek vagyunk hinni abban, hogy egy irodalmi alkotás adott esetben rákérdez bizonyos morális vagy éppen társadalmi problémákra. Az *Idegen testünk* pedig ez utóbbi szépirodalmi művek közé tartozik.

A kevésbé filológus hajlamú befogadó is felismer vagy azonosít jó pár forrást, például Móricz Zsigmond egy 1919-es naplórészletét, vagy egy-egy regényesen különös, ám valóságos történelmi eseményt, mint például a pápai repterről 1944 decemberében 'elkötött' német repülőgépes kalandot. A regény e tekintetben is izgalmas írói trouvaille: Závada úgy idézi meg a korszakot, hogy mind a mikro-, mind a makrotörténelmi forrásokat felhasználva valósággal lubickol a rendelkezésére álló írásos anyagokban, amelyek azonban sosem egyenes idézetként kerülnek be a regény szövegfolyamába, hanem az írói kéz által megdolgozva, egyúttal egyenrangúsítva is a különféle rendű és rangú szólamokat. A *Litera* című irodalmi portálon olvasható interjújában Závada így vall erről a szövegalakító eljárásról: „Az újra-fölhasznált textusok rendszerint valami szövegelés darabjaiként válnak fölismerhetőkké, vagyis valamelyik alak – vagy a narrátorok valamely kórusa – ezeket mint közös

tudáson alapuló szövegeket hangoztatja. Ezekbe az önkifejező szövegelésekbe ágyazom bele a figuráimat – ez jobban érdekel, mint hogy korhű díszletben és jelmezben lépjenek föl.” (<http://archiv.litera.hu/print.ivy?artid=1331af8b-3197-4fbf-8748-b991b972cef2>)

Az interjúban az író nemcsak felfedi némely főalakjának ’eredetijét’, de függelékben adja meg a kíváncsi olvasónak, hogy mely források felhasználásával dolgozott. Így különösebb kutatás nélkül is megtudhatjuk, hogy Flórián Imre alakja arról a Szent-Iványi Domokosról mintázódott, aki Teleki Pál tanársegéde is volt, majd a miniszterelnök rábízta a Tájékoztató Osztály vezetését, később a Magyar Függetlenségi Mozgalom egyik vezetője volt, s aki később a Közösség-perben az ún. „Hetes Bizottság” tagjaként vádlott volt. Hogy Weiner Ottó figurájában a valóban létező Jó Pásztor Misszió vezetőjét, Éliás Józsefet lehet felismerni, Cser Ambrusban Soos Gézát, a budaörsi kiskocsmában ’45-ben a svábok kitelepítése kapcsán nyilatkozó szemüveges alakban Bibó Istvánt (aki egyébként maga is részt vett a svábok kitelepítését szabályozó rendeletek kodifikálásában), Szent-Lőrinczy Ákosban vélhetően Szent-Miklós Istvánt – és így tovább. (S ha például Szenes Sándornak a Závada-beszélgetés függelékében is megadott *Befejezetlen múlt* című interjúkötetét fellelünk, akkor rábukkanunk további ismerősökre, ismerős cselekménymozzanatokra az *Idegen testünk*ből. De az efféle ’utánaolvasás’, már csak járulékos filológiai öröm.)

A korabeli forrásokból különösen fontos számunkra a különféle szölamok említett ’egyenrangúsítása’, vagyis azok a diszpozíciók, amelyekbe elhelyezvén immár akár a legellentétebb előjelű vélekedéseket, álláspontokat, a regényben feltáruló nézőpontok azaz a nehezen emészthető, ellentmondásos tapasztalattal szembesítik az olvasót, hogy a legmegosztóbb, legérzékenyebb társadalmi problémák mögött is ezerféle gyökerű emberi tartalmak, belátható kisserőségek és érthetetlen nagyvonalúságok rejlenek.

Závada regényében legtöbb árnyalatban az antiszemitizmus mutatkozik meg. Az árnyalatok pedig Teleki Pál „sajátos konzervativizmusától” (melyet Ablonczy Balázs remek Teleki-monográfiájában így jellemzett: „antiliberalis, politikaellenes, keresztény korporativizmussal átitatott, elkötelezett a szociális reformok iránt, nyitott a koreszmék, következőképp a szélsőjobboldali autoriter nézetrendszerek irányába, és elfogadó, sőt támogató a jogegyenlőség felrúgásával, a zsidóellenes diszkriminációval szemben”. In: Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*, Osiris, Bp., 2005. 209. o.) a Szabó Dezső-i dühödt szecessziós ágálás megidézésén („idegen élelmeselek árasztják el az élet mezeit”), és Flamm Johannka, a „magyarhoni német ajkúak” képviselőjének biológiai antiszemitizmusán át egészen a kommunista párton belüli antiszemitizmusig terjednek. Ez utóbbi kapcsán kerül a történetbe az a két röpirat 1945-ből, amelyet a kommunista Benke Miklós készített, s amelynek terjesztésében parasztpártiak és kommunista pártbeliek is részt vettek.

Az *Idegen testünkben* valóságos hangjáték-előadással válik végül a sokfelől előhívott szólam, regiszter, retorika, ideológia, vélekedés, érv vagy hagyomány, amely előadásban nem annyira a figurák maguk szólalnak meg, mint inkább az általuk képviselt világnézetek, nyelvi megformáltságukban olykor a saját paródiájukat is nyújtva. Noha a regényből megismerhetők különféle szemléletmódok mögé a szerző jól érzékelhetően igyekszik mindig megrajzolni egy-egy személyes élettörténetet, a szövegforrásaiban rejlő nyelvi gazdagságot használja ki elsősorban, s hagyja, hogy mindenekelőtt ebből a nyelvi aranybányából építkezzenek regénybeli figurái. A behozott és megformált intertextusok szövedéke, az elbeszélői pozíciók folytonos mozgatása, ha úgy tetszik, csúsztatása, továbbá a többes első személyű elbeszélésmód gyakori használata, amely egyszersmind metaforikus utalás a közös sorsra, minden bizonytalansággal felidézi Esterházy Péter *Harmonia caelestis*-ét az olvasói emlékezetből.

Ezen a ponton árnyalnunk kell azonban a regénybeli szölamok egyenrangúságáról tett állítást az *Idegen testünk* egészét tekintve. Megjelenik ugyanis a könyvben Flamm Johannkához kötődően egy erős szélsőjobboldali retorika, amelyetől – egyrészt a nézet-

rendszer karikírozott kidolgozatlansága révén, másrészt mert a gondolatrendszer hordozója, Johannka erkölcsi kvalitásai kívánnivalót hagynak maguk után –, a szerző jelentős távolságot tart.

A történet során továbbá szembesülnünk kell azzal a memorandummal, amelyben Flórián Imre – már a koalíciós időszakban – cionista világösszeesküvést vizionál. Ennek a szöveg helyének az alapja valódi dokumentum, amelyet éppen az a történelmi személy írt, akiről Závada Flórián Imrét mintázta. Ebben az értelemben a dokumentum beemelése a történeti hűségnek megfelel. Ugyanakkor azonban amennyiben ezt a regényt nem tekintjük Szent-Iványi Domokos életrajzának, s Flórián Imrét sem kizárólag Szent-Iványi Domokos alakmásának, hanem egy eszmerendszer hordozójának, akkor a regény világában ennek a dokumentumnak Flórián Imréhez, s nem a Közösség egy másik tagjához kötése értékelő gesztusként is értelmezhető, hiszen a hazai zsidóság jelentős részének elpusztítását követően ilyen értelmű és hangulatú írást jegyezni civilizált ember számára egyértelműen elfogadhatatlan.

Ennek a gesztusnak az az eredménye, hogy Flórián Imre (és az általa megszemélyesített réteg) életútja és gondolati fejlődése annak ellenére vezet *szükségképpen* vállalhatatlan következményhez, hogy a szélsőjobboldal tombolásának idején a jó oldalon állt (és ennyiben ráadásul nem is tekinthető a keresztény középosztály tipikus képviselőjének). Ennek két olvasata lehetséges – itt Závada vagy hibázott, amikor nem vette észre e gesztusnak a szölamok egyenrangúságára gyakorolt végzetes hatását, vagy tudatosan döntött amellett, hogy a Flórián Imre által 1940-ben hangoztatott nézeteket visszamenőleg is devalválja (míg Dohányos László elvtelen társutassága és Weiner Jakab tevékeny részvétele a kommunista diktatúra kialakulásában nem kap ennyire jelentős hangsúlyt).

(A történelem iskolája – avagy elvesztett illúziók)

Az *Idegen testünk* számos történetbeli fordulatát lehetetlenség számba venni. Igyekeztünk inkább az adott történelmi események regényesítéséről, a korabeli szövegek, dokumentumok beemelésének sajátos nyelvi átformálásáról beszámolni, de kevés szó esett általában arról a fordulatosságról, amely mélyen a történelmi múltunkban gyökeredzik, s amely történelmi múlt hatásával Závada Pál, úgy tűnik, rendületlenül és kíméletlenül számol.

Az 1940 és '47 közötti időkben csapongó történet befejezése visszakanyarodik a kezdeti tablóképhez, Weiner Janka lakásába, 1940 szeptemberében, amikor még mindenki mindenkiel barátkozik, a szereplők hiánytalanul megvannak, a néhány lappal korábban kivégzett Flamm Johannka még a népek sorsközösségéről és a történelem kiadásáról szónokol a Heidegger, amikor Gábor Dezső, a munkaszolgálaton lévő kereskedő váratlanul hazalátogat Emmájához és Palcsi fiához. Alig száz oldallal korábban ugyancsak a Fővám téri lakásban a fia azzal fogadja a '45 májusában hazatérő apát, hogy „megölték anyát”.

Miként tekintünk hát a regény befejezésére? Mint olyan fordulatra, amelyről a szereplők még nem sejtetik, hogy pusztán illúzió, s annak a lehetőségét lebegtetni számukra 1940 szeptemberében, hogy az országrészek visszacsatolásával együtt minden jóra fordul? Miközben az olvasó, összekacsintva a szerzővel, tudja jól, mi vár a szereplőkre? Netán épp az olvasó vigasztalására szolgál a zárójelenet? Operettes befejezés egy filozofikus mű végén?

Hajlunk rá, hogy ezt ne tekintsük pusztán ízlés dolgának. Ez a befejezés ugyanúgy ki-lóg a regény szerkezetéből, mint a regény kezdete, amely az első fejezetben, afféle prologusként mutatja be az Észak-Erdélyi bevonulást. A kezdőfejezetben semmiféle utalást nem tesz a szerző arra, hogy írása nem hagyományos, lineáris idővezetésű mű lesz, s eké-ként ez a rész egyáltalán nem kapcsolódik szervesen a regény további szövegéhez, amely-nek fő helyszíne, vonatkoztatási pontja, kitérőinek kiindulópontja Weiner Janka lakása.

Talán úgy vélhette Závada, hogy a bevonulás ellentmondásainak leírása így hatásosabban adja meg a mű alaphangját, mint ha csupán kitekintésként vonná be a regény menetébe. Netán túl hosszadalmasnak, az arányokat megbillentőnek gondolta volna másként ágyazni a cselekménybe ezt a történelmi parádét? (Bár az arányok elmozdulása megtörténik a Gábor házaspár levelezésének a mindennapi élet változásait nagyon érzékletesen ábrázoló, ám kissé túl terjedős beidézésében, amelyből kevesebb több lett volna.)

Ugyanígy nem tűnik kellően megalapozottnak az a dramaturgiai megoldás sem, hogy a bátyja elárulásáért vezekelni kívánó Flamm Johannka a Flórián Imre szignójában írt I-t J-nek állítva vállalja magára a bátyja elleni vád fő bizonyítékát képező memorandum szerzőségét. Ez az alig félreérthetően Baradlay Jenő önfeláldozására rímelő gesztus ugyanis az előkép teljes jelentésmezijét megidézi anélkül, hogy ennek a műben különösebb funkciója lenne, vagy ha van is, az homlokegyenest ellentmond Flórián Imre regénybeli értékelésének. Ezek közé a kérdéses írói döntések közé tartozik a regény befejezése is: az olvasónak az az érzése, hogy Gábor Dezső frappánsnak szánt megjelenése a hajnali társaság körében sokkal inkább a minden szereplő egy pontba terelésére vonatkozó szerzői koncepció kényszeredett teljesítése, mintsem valóban méltó lezárása a regénynek.

Ám ha megoldatlannak tűnik is számunkra a könyv befejezése, ne fukarkodjunk a dicsérettel: Závada Pál regényének retorikai eljárásai, fikatív és ténybeli eseményei révén igen izgalmas művel gazdagította a magyar irodalmat, amely az általa megtett morális tétnek köszönhetően hosszú ideig megkerülhetetlen lesz. A szerző nem kevesebbet végzett, mint megírt egy élvezetes történelmi regényt, amely kitartóan szembesít minket a nemzeti önismeret fekete lyukaival.

SZERELMI KALEIDOSZKÓP

Villányi László: valaki majd

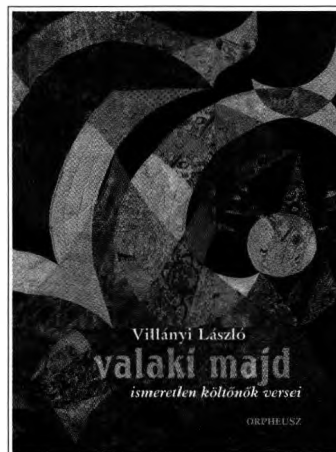
Niklas Luhmann *Szerelem – szenvedély. Az intimitás kódolásáról*¹ című csöppet sem poétikus könyvében azt a történelmi folyamatot, evolúciót elemzi szociológiai és szemantikai módszerekkel, melynek során a nyugat-európai társadalmakban létrejöttek az intimitás (szerelem, házasság, barátság, szexualitás) kommunikációs kódjai, azok a minták, melyek alapján az emberek a társadalmi érintkezésben megtanulták kifejezni érzelmeiket. Luhmann kutatásaiban abból indul ki, hogy „A szerelem kommunikációs médiuma nem a pszichikai, hanem a társas rendszerrel áll kapcsolatban.” A könyv a kód formájának négy nagy korszakát különbözteti meg. Az első az idealizálás, az eszmény kora, ez a lovagi költészet, a középkori szerelmi líra idősza, melynek fő törekvése a vulgaritás megkezdése. A második korszak a 17. század második fele, amikor az eszményítést fölváltja a paradoxonok fölfedezése (változékonyság–örökkévalóság, test–lélek, véletlen–sorsszerű, harc–alárendelődés, reménykedés–csalódás, tettetés–eltitkolás stb.). A harmadik korszak a 18. század, a romantikus szerelem, az intimitás autonómmá válásának ideje, míg végül az utolsó szakasz, melyben mi is élünk, a problémaorientáltság jegyében zajlik, vagyis a kérdés az lesz, hogyan ismerjük föl és oldjuk meg a mindennapokban az intim kapcsolatok problémáit, hogyan értjük meg önmagunkat és a másikat a szerelemben, amikor már nincsenek univerzális szabályok és minták. Luhmann azért nevezi ezt a folyamatot evolúciónak, mert elmélete értelmében a szerelem kódjában is egyre finomabb információfeldolgozás figyelhető meg „a különbségek újabb különbségekké alakítása” által.

A mai helyzet ráadásul annyival is bonyolultabb, mint a megelőző századokban, hogy a kommunikációs médiumok is minden korábbinál plurálisabbakká és szabadabbakká váltak, vagyis ma már talán nem is beszélhetünk egységes kódról, hanem kódok sokaságáról. Lényegileg alakult át a művészet helyzete is: „a privát szféra kezd elkülönülni, és a kapcsolódást igyekszik ösztönözni a társadalmi követelményekkel szemben (...) Ezután az irodalom vagy a film hiába kínál mindenféle egzaltált dolgot, hogy megmentsse létezését, már nem veszik komolyan.”

A szerelemről való beszéd megalapozásának bonyolalmi rögtön abból keletkeznek, hogy azt sem igazán tudjuk elgondolni, hogyan (mitől, melyik pillanattól kezdve) lesz az ember szerelmes: „A szexuális kapcsolatok szabadrá válásából elsősorban az következik, hogy

¹ Niklas Luhmann: *Szerelem, szenvedély. Az intimitás kódolásáról*, Bognár Virág (ford.), Jósöveg Műhely Kiadó, Budapest, 1997.

Orpheusz Kiadó
Budapest, 2008
78 oldal, 1500 Ft

– legalábbis a regényben – fordított kondicionálásra van szükség. A beteljesülés utáni hosszadalmas epekedés nevetségesnek tűnik. A szexuális kapcsolatok gyakorlása viszont boldogtalansághoz vezető formációkat és kötődéseket hoz létre. A tragédia már nem az, hogy a szerelmesek nem lehetnek egymáséi; hanem hogy a szexuális kapcsolatok teremtik meg a szerelmet, és ezután már se vele, se nélküle nem lehet élni.” Luhmann ezzel összefüggésben föl hívja a figyelmet arra, hogy e folyamat részeként válhattak szalonképessé az irodalomban a homoszexualitást tematizáló művek, hiszen a szexualitás e hatása a legélesebben a homoszexuális kapcsolatok terén jelentkezik. A mai magyar irodalomban Nádas Péter *Párhuzamos történetek* című regényfolyama és Esterházy Péter *Semmi művészete* az érdeklődés középpontjába helyezte az intimitás kódolásának e problémáit, és e művek is ilyen értelemben kitűnő példái lehetnek Luhmann elméletének, amennyiben Nádas az intimitás tragikus sérüléseivel, a testi-lelki kiszolgáltatottság folyton újratermelődő traumáival, a személyes elem szinte totális eltűnésével szembesíti olvasóját; Esterházy pedig az intimitás harmonikus élményének és gyógyíthatatlan hiány-tapasztalatának egymást kizárni látszó, mégis párhuzamosan létező valósága közti kommunikációs/nyelvi feszültséget hozza felszínre (igaz, nem csak vagy nem elsősorban a szerelem, de a felnőttkori szerelmi viszonyokat mindenképpen determináló anya-fiú kapcsolat középpontba állításával.)

Miképpen folytatható vagy teremthető újjá e mai kommunikációs és művészeti térben a szerelmi költészet? Úgy vélem, Villányi László lírájának ez a legfontosabb kérdése, legnagyobb tétje. Utóbbi három kötetét (*időközben, volna a szerelem, valaki majd*) egyetlen lírai regényként is olvashatjuk, a szerelem egyszerre személyes és univerzális történeteként, melynek van előzménye (az egyedüllét, a várakozás ideje), van kibontakozása és csúcspontja (a várva várt, mégis hirtelen, meglepetésszerűen érkező „mindent elsöprő” érzés), és van vége (a szerelem elvesztése, elmúlása, a teljesség darabjaira hullása).

A legújabb kötet, a *valaki majd* fiktív antológia különböző nemzetiségű, ámde névtelen, „ismeretlen” költőnők verseiből. Ahogy azonban a kis könyv-műalkotást föllapozzuk, csupa négysoros prózaverset találunk, nagyon hasonló retorikai szerkezetekkel, sűrítéssel és kihagyással, a korábbi Villányi-versekből ismerős motívumokkal, önidézetekkel. Paradox kötetsszervező technikával van dolgunk: az ismeretlen költőnők nemcsak hogy nem ismeretlenek, de valójában nem is nők. A női maszk a szerelemről való beszédben újabb teret nyit, lehetőséget a Másikban tükröződő kép re-konstruálásra (illetve itt pontosabb volna dekonstruálást mondani). A nőiségnek mint sokféleségnek, sokféle különbségnek a megélése ott van már Villányi talán legszebb, legkülönlegesebb versciklusának, a *Vivaldi naplójának* 1711-es bejegyzésében is, ahol a pap-muzsikusz így vall tanítványairól, a fiatal lányokról: „(Talán mert úgy szeretem őket, mintha magam is lány volnék.)” A négysoros miniatűrökben föl villanó szerelmi szituációk, erotikus képek, álmok, a költőnők különböző nemzeti hovatartozására utaló metaforák a szerelem individualizálódására, s ezáltal a szerelmi tapasztalat kimeríthetetlen változatosságára utalnak, ám a beszédmód és forma szigorú egysége ezzel ellentétben áll, és arra enged következtetni, hogy a nőiség, a női írás mint olyan megragadhatatlan, és bár elvileg éppen a nemek különbségére építene, paradox módon éppen hogy eltünteti a különbségeket. Férfi is írhat női verseket, ahogy nők is gyakran rejtőztek és rejtőznek férfi álnevek mögé. Mintha ez a paradox kötet-technika azt sugallná: valójában csak a költői létmódnak lehet némi esélye valamiféle koherenciára, egységre, önazonosságra, a valós identitás, melynek része a nemi és nemzeti hovatartozás is, már nem képes a Másikat kiegészítő, a Másikat feltételező, a Másikra nyitott autonóm világgként, bipoláris közös rendként artikulálódni, hanem elszigetelt, fragmentált, esetleges, instabil alakzattá válik.

Az előző kötet, a *volna a szerelem* részben még a romantikus szerelem kódjait alkalmazza: a rendkívüli érzés átalakítja és újraértelmezi az egész életet, visszavisz a gyermek-

kor teljességébe és megajándékoz az örökkévalóság élményével, *unio mystica*, melyben költészet és élet összeolvad. Ehhez azonban az kell, hogy a Múza ideálként jelenjen meg, ne pedig hús-vér nő alakjában. Karátson Endre a kötetet bemutató beszédében² nagy érzékenységgel mutat rá „az erotika kiszorítására”, mintha a költő nem is egy valódi nőbe lenne szerelmes, hanem abba a platonikus képbe, melyet magának a nőről alkotott. Karátson egy lélek megigazulásáról beszél: „Egy férfi lelke, mely (egészséges nárcizmus-sal) a szerelmet, s a szerelem tárgyát szinte kizárólagosan mint saját örömét, önnön örömének forrását idézi meg. Ez a szenvedély az ego magasztosulása. A szerelem helyzetén túl az imádott nőnek alig van önálló élete. Nincsen például múltja, ellentétben a férfival, akinek több versben körvonalazódik a családja, s a nőben ilyenkor az a szeretetre méltó, hogy meghallgatja a család múltjáról, háborús megpróbáltatásairól szóló apai, anyai történeteket. Annyit tudunk meg róla, hogy jóval fiatalabb a költőnél, énekesnő, haja vörös, arca szeplős, szeme nevetős, érzékeny és álmodozó – jó tulajdonságai mind a költővel kapcsolatosak.”

Azonban ha a Múza maga is költő, maga is alkotó művész, a kölcsönös esztétikai reflexióban éppen a szerelem spontaneitása, a föloldódás élménye sérül meg:

„Megtanított felismerni a hangok árnyalatát,
de amikor ágyamra süttött a hold, s kottával
takartam mezítlén mellemet, bizony nem arra
vágytam, hogy némán hegedűjét vegye kézbe.”

– írja a madagaszkári költőnő.

(Ennek korábbi változata a már idézett Vivaldi-versben:

„Mezítlén mellére borította a partitúrát. Nézem száját,
a becézgetést, az odaadó mozdulatokat. Csakhogy
így kisebb örömöm?”)

Ha a Múza nem ideálkép, hanem a megfordított nézőpontnak köszönhetően maga is autonóm személyiség, saját önálló szólammal, akkor elutasítja az idealizálást, fönttartja igényét, hogy saját képét önmaga alkossa meg:

„Te mindennek jelentőséget tulajdonítasz,
mintha nem a hold, hanem bőröm fehér
fénye keltegetne az éjszaka kellős
közepén, reménytelenül romantikus vagy.”

– szól az ír költőnő verse, a holland költőnő pedig még egyértelműbben fogalmaz:

„Csak a jót akarod látni, még bennem is,
a horoszkóptól folyton szerelmet vársz,
de nem hiába tanultam karakterológiát,
hogy én ideál legyek, abból te nem eszel.”

A költőként létezés kvázi-valóságának és a szerző valós identitásának feszültsége, skizofréniája jelenik meg az örmény költőnőnél, ugyancsak a szerelem akadályaként:

² Karátson Endre: „Villányi László volna a szerelem...”, *Új Forrás*, 2006/10. 21–24.

„Fenébe az irodalommal, megint kiderült,
némelyik töredékem érdekesebb nálam,
eztán hát mélyen hallgatok verseimről,
s valaki majd magában engem mondogat.”

(E darab azért is lehet kulcsfontosságú az értelmezés szempontjából, mert ez a kötet címadó verse is: *valaki majd*.)

A költészet tehát, mely a korábbi korszakokban megalapozta, kifejezhetővé és közvetíthetővé tette a szerelmet, úgy tűnik, mára zavaró tényezőként hat, olyan médiumként, amely a maga fiktív voltával, a maga évezredek trükkjeivel és praktikáival, melyeknek folyamatos leleplezéséből él, hol túlságosan őszintének, hol pedig túlságosan őszintétlennek bizonyul két ember intim kapcsolatában. A skót költőnő verse szellemesen írja le a páros egoizmus hatványozott önzését:

„Túlságosan szereted, ha lelkesednek
érted, tudat alatt állandóan dicséretre
vágysz, néhány verset írhatok ugyan,
de egy egész ciklust rád nem áldozok.”

És előkerül a fent már említett nárcizmus is, az észt költőnőnél:

„Nárcisztikus állat, diagnosztizálta (kapásból)
egy pszichiáternő, bár kiérdekelte, én ilyen
finomsággal sohasem foglalmaztam volna,
inkább hagytam, hadd bukjon alá önmagába.”

A pszichiátriai látásmód és fogalomhasználat megjelenését a kódban Luhmann így értékeli: „A terapeuták befolyása az erkölcsre (és az erkölcs a terapeutákra) nehezen becsülhető fel, de mindenképpen ijesztő. A szerelem helyébe az egyének labilis egészségét, gyógyításra szoruló testi-lelki állapotát állítják, amelynek támogatására az őszinteségre vonatkozó színlelt megegyezés alapján kialakítják a kölcsönös tartós terápia elképzelését.” (Mindezek fényében el lehet gondolkodni rajta, létezik-e „egészséges” nárcizmus...)

A *valaki majd*-ban a Másik elképzelt, megkonstruált költészete, a tükörkép végtelen továbbtükröződése hangsúlyozottan technicizált, ironikus, posztmodern játékként valósul meg az előző könyv újromantikus kísérlete után. A két kötet borítóján vizuálisan is megfogalmazódik a „kódváltás”: Sulyok Gabriella keleties hatású, gomolygó vonalakból és elmosódó foltokból építkező, viharos tájat, organikus formákat idéző, a feketén, fehérén kívül csak egy barnás-okker árnyalatot alkalmazó grafikáját az új könyvön Bornemisza Eszter textilképe követi, egy patchwork-technikával készült dinamikus ritmikájú és egzotikusan élénk színvilágú alkotás. A kép nagyon jó választás ezúttal is, hiszen a költőnő a szerelem és alkotás bonyolult kihívásai, problémái, fájdalmas dilemmái, kudarcai és csalódásai mellett a gyönyörteli pillanatokat és leheletfinom rezdüléseket is beépítik inventárukba, és a játékosságnak, humornak és iróniának köszönhetően verseik inkább vidám, felszabadító hatással vannak az olvasóra (szemben Luhmann elméletével, melyet minden objektivitásra törekvése ellenére is áthat a jövőért való aggodás).

Fontos momentum, hogy a versek száma 69, és a 69 mint erotikus kód a szövegek sajátos ellenpontjaként is működhet: a szerelem kiapadhatatlan forrásának jelévé lesz, utalás-sá egy titokra, amelyhez már nem férnek a szavak, és amely erősebb a szavaknál. Az utolsó vers mintegy kivezet a könyvből ebbe a szavak nélküli dimenzióba:

„Ha most addig-addig lassítanék, míg utolérnél, s egyetlen szó nélkül felajánlanád esernyődet, lehet, önkéntelenül beléd is karolok, amin persze meg se lepődsz, de innentől az üres papírt messze elkerülöm, nehogy magamtól elírjalak.”

A pakisztáni költő *szó nélkül* című versében felmerül az opció, hogy a szerelmet is választhatná a költészet helyett, de miután ez a potenciális választás is versben fogalmazódik meg, ráismerünk a szerző alapállására, credójára, mely szerint a szerelem, bármilyen legyen is, *maga a költészet*. Villányi László a költőnk maszkjaiban valami ahhoz hasonló biztatást ad olvasójának, mint a titkos küldetésben járó Sutting ezredes szíve hölgyének:

„Sose feledkezzen meg a Természet pazarló jókedvéről (...) A szerelem nagyobb évszak, Crescence, mint a napokra tépdesett kis zsarnokoskodó időjárások.”³

³ Mészöly Miklós: *Sutting ezredes tündöklése*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 16–17.

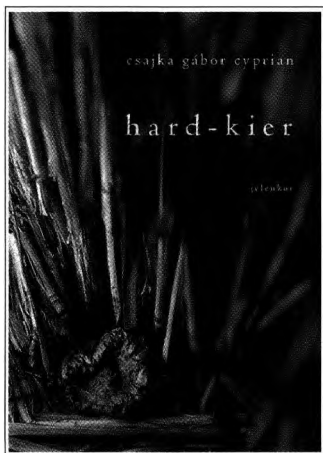
KÓBOR KUTYÁKON SZÁRNYAK

Csajka Gábor Cyprian: *Hard-Kier*

Az „egykönyves szerző” bocsánatosan egyszerűsítő, de többnyire méltatlan minősítés. Egyszerre dicséret és elmarasztalás: kánoni rangra emeli például a *Bánk bánt*, *Az ember tragédiáját* vagy az *Iskola a határon*t, miközben a szerzők egyéb műveiről nehezen indokolható nagyvonalúsággal hajlamos megfedkezni. Csajka Gábor Cyprian (1954–2005) esetében azonban mostanáig tárgyilagos igazsága volt e kifejezésnek: az irodalmár–képzőművésznek életében egyetlen verseskötete jelent meg, a *Tantra* című, 1984-ben. Ez az egyedi állapot Csajka személyét is legendák ködébe vonta, s amennyire visszaemlékezésekből és egykorú szövegekből megállapítható: szeretettel és aggodalommal alakított legendák ködébe. Mindenképpen figyelemre méltó jelenség, hogy a Csordás Gábor, Géczi János vagy Zalán Tibor nevével jelezhető nemzedék egy megbecsült tagja ne a megjelenés, hanem az önmegtartóztatás alkotói útját válassza.

A hátrahagyott versekből – nagyrészt bizonyosan a költő elképzelései szerint – összeállított *Hard-Kier* a 2008-as Könyvhét egyik szép meglepetése volt. A kötet címének lehetséges jelentései nagy gonddal tér ki Tarján Tamás kitűnő bírálata: „[Csajka] Utószülött könyve, a *Hard-Kier* egyik – versbe örökített – falujának, Németkérnek (a helység településrészeinek) régebbi, illetve német nevét választotta címül. Valószínű azonban, hogy sokak számára a szóösszetétel első eleme egy helynév helyett inkább a modern kultúrában (is) kulcsszóvá lett angol *hard* szót idézi fel, kemény, nehéz, fáradságos, éles, szigorú jelentésben. S a *Hard-Kier*ből kihallik a *hardcore*: megrögzött, makacs. Mennyiben vetett számot a költő a *hardcore* szó (elektronikus) zenei, erotikus és egyéb jelentéseivel, beépítette-e mindezt kötettervébe? – csupán találgathatjuk. A cím az olvasónak kevesebbet (mást?) mond, mint amit Csajkának a könyv körvonalazásakor jelenthetett.” (Körbekaszálva = www.revizoronline.hu, 2008. 08. 11.)

A számokkal címezett verssorozat egységes (a *Tantránál* egységesebb) anyagot sejtet.

Ezt alaki tényező is megerősíti: a szűk másfélszáz oldal uralkodó versformája a tízsoros, tagolatlan és rímtelen szabadvers. A naplószerű alanyiség, az életrajzi szövegigény ugyancsak a munka egészét meghatározó sajátosság. S a megütött hang is végig kitart, a választott eszközök is végig játékban maradnak, a megcélzott tárgy is végig fontosnak bizonyul. Csajka versei a kortárs magyar költészetben nem szokatlan, de ilyen együttállásban nem is paradigmatiszta eljárásokhoz folyamodnak, amennyiben a mélyen vallomásos és az elvontan bölcselkedő versbeszéd alakzatait változtatják; a panasz és a kiengesztelődés retorikája között ingadoznak; a vigasztalanság közérzetét rend-

Jelenkor Kiadó,
Pécs, 2008
138 oldal, 2100 Ft

re a (legalábbis valamikori) társak felé megnyíló bizalom kedélyével írják fölül (majd fordítva, s újra előlről); szürreális képzettársításokkal, köznyelvi elemekkel, egyéni szóösszetételekkel, önreflexív (s az önreflexivitásra is reflektáló) beszédmóddal élnek; szoros motivikus kapcsolatot tartanak egymással (például a *pokol* központi trópusa s a *ka-sza* egyszerre derűs és baljós képe, képzeete révén); a lét és a nemlét köztes tartományait járva be magányról, szerelemről, betegségről és barátságról vallanak; gyerekkori emléképeket villantanak föl – a gyerekkor színhelyére, a falusi-természeti közegbe visszatérő (*visszaszerveződni vágyó*) beszélőt hétköznapi életképekben helyezve el. Mindeközben pedig emlékeznek és búcsúznak, búcsúztatnak és visszaidéznek. Újrateremtik a talán soha el nem értet, szavakba örökítik a talán örökre elveszítettet.

E versvilágot az önmeghatározás kíméletlen fegyelve, az önjellemző eltökéltség végletessége alapozza meg: „az eszem, gyöngé / szög, nem bír megtartani” (1; 5), „nincs erőm dolgozni házon / pokoltanyán” (5; 9.), „Ne aggódj, én és az üresség, meglásd, / még szeretjük, még megtartjuk egymást” (105a; 81.), „már nem élek eléggé, hogy hazamenjek” (112; 89.), „Ennél búcsúzóbb, ennél idegenebb már / nem lehetek. Ennél szeretőbb eszméttel / már nem emlékezhetek” (144; 126.). Atmoszférateremtő erővel sűrűsödik össze mindez helyenként csak egy-egy szóban, szó szerkezetben vagy felsorolásban: „üresség naphátszéllel” (6; 10.), „óvatos téboly” (78; 57.), „Anyakomplexus, apahiány, magány, / elkerülhetetlen tévedések, kényszerű, / kényszeres félreismerések” (93; 70.), „képtelen, konok hatyúbeszéd” (ti. a rákos nőké – 103; 79.), „szavak szálnalmas pingvin-döcögése” (130a; 111.), „a kocsma egykedvű, szeszélyes örömei” (139; 121.).

Több jól sikerült szöveghelyet az önmagára ráismerő nyelv költészete von filozofikus magasságba: „Még / egyszer bele a húsba: még egyszer / bele a húsba” (12; 16.), „túlágoosan is érzem az / érzéseimet” (97; 73.), „Homályosan emlékszem, még homályosabban / emlékezem, egyre homályosabban látok, mintha / maszatos üveg csúszna a szemem és az eszem / közé” (itt az „emlékszem” és az „emlékezem” közti finom, stílári különbségből bont ki jelentéskülönbséget a nyelvi koncentráció – 146; 128.). És külön érdemes megemlékeznünk azokról a szövegekről (ízlésünk szerint a kötet legszebbjeiről), amelyek telt és teljes szólamokban, fölépített és lezárt szerkezetben beszélnek életről, halálról – komor elevenséggel, halandó derűvel. Egy cím nélküli darab például a részben visszanyert idillről megejtő érzelmességgel, de az érzélgősséget kerülőn képes szólni: „Nagy égbolt, lassan emésztő idő: nyakig a / falu szájában vagyok, de nem itt alszom el / örökre. Volt néhány szép nap s ismétlődés, / lovak, öregek, hajnalok szeme, melyekben / szívesen elmerültem; hagyták, hogy megint / kölyök legyek, könnyű, fekete cernabog. / Jó lenne még babrálni a házon is, elbűvölni / a mestereket egy-két friss ötlettel, finom / fogással. S csavarogni, várni az őzeket, konok / rönköket hasogatni, nézni ülő macskám tempomat.” (1; 21.) Másutt a szerelem föltisztuló emlékezete tudatosítja a személytől és az élménytől való (tér- és időbeli) elválástottság már-már ontologikus tényét: „Kimentem utánad a kertbe, gyöngén, / gyámoltalanul, akár egy siralomházból, / vagy mint egy kutya. És láttam, hibátlanra / szerettelek, s persze észre se vettem, mit / műveltem a tulajdon kényemért. Csak nem / veled akartam befejezni a teremtet... / az ólat kéne szétbontani. Mindjárt / megállított a gyorsan dermedő üveg: már / nem vagy. Szöcskéek pattoztak körülöttem, / mellettem nem mozdult semmi.” (1; 22.), „Jó, hogy föl hívtál reggel, nagyon is jó. / Csak még nem bírtam lenyúzni magamról / a lassú, büntető álmot. Inkább arra / a régre gondolok, az első ázsiásra. / Piros salaváriban ülsz egy kicsi, »fényfekete« / kancán. Mosolyogsz, az arcod bőre hűvös, / a melled, az öled is őszintén hűvös; / kápolna, tavaszi kőből. Kihordasz, mint / egy sámlit. »Itt bent még élhetsz«, mondod, / és nézlek a földből, a fűvön át.” (49; 35.)

Nagyszerű, de sok esetben ki nem teljesített versötletek sorozata a *Hard-Kier*. A kötet formális egyenmőségét megtörő kísérletek (szakaszolt, rimes versek, illetve haikuk s

haikuszerű kisszerkezetek) is inkább elvesznek a műegész hatásából, mintsem növelnék. Szűkebb és szigorúbb válogatást s nagyobb műgondot kérne számon a kritikus, ha ez itt a számonkérés, s nem a megrendülés ideje volna. Aminthogy az. Olyannyira, hogy megkockáztatjuk: a versek hatásában a poétikai esendőségnek is szerepe van. A beszéd erejében a beszélő gyöngeségének, gyöngeségeinek.

Erős képek és markáns hang ragadja meg az olvasót, de ezek gyakran kidolgozatlan szerkezettel, elsietett szófordulatokkal, modoros képiséggel társulnak. Erőltetettnek érezzük az ilyen szóeleményeket: „világvigyor” (5; 9.), „rögeszmeittas” (11; 15.), „kín-, bűn- és reményfáradtság” (107; 84). Olcsó megoldásnak tetszik a rácsodálkozás a szerző nevének köznévi alakjára, a „csajká”-ra – egy rímekkel is elgyengített versben (64; 46); s hasonlóan kérdéses fogás egy ló nevének („Remény”) zárlatbéli poentírozása (139; 121.). A nyelvi megformáltság egyértelműbb kudarcát testesítik meg a többszörös képzavarig túlírt részek: „a kéz / mészárszékleve ázik a valóság / hidegéhez” (10; 14), „Ötven és / ötvenegy eltörött lóláb tartja még fenn / a lélek arcát, / ezt a vánszorgó követ” (155; 137.). És, bizony, a lírai nagyotmondás szándéka tesz naivan közhelyessé és közhelyesen sutává nem egy sort a kötetben: „jön az eső, hallom a felhő lépéseit / fönt, éjszakai égben” (10; 14), „a tudatomat szánom, / ölöm és dalolom őt” (11; 19), „Próbálnék megszülni, orálsan, egy / összetett mondatot” (44; 30.), „Ősöreg játékom: »magányos küzdelem«, / hozzá a halál az edzőpartnerem” (82; 61.), „se ordítottam, se toporzékoltam. Hagytam a kozmoszt másra vallani” (itt a József Attila-átirat sem segít, sőt – 141; 123.).

A Jimi Hendrix emlékének ajánlott utolsó vers (156; 138.) viszont méltó zárlat, pontos befejezés. Méltó, mert nyelvi-poétikai letisztultság jellemzi, s – *hommage* volta dacára is – összegző-önértelmező igény hatja át. És pontos, amennyiben motivikus keretet ad a kötetnek: a *kutya* motívuma már a kötet második darabjában föltűnik (s elő-előbukkan később is). Így szól: „magad vagy már a nagy idő / James Marshall Hendrix // ragyogás nélküli bűn delel / a semmi kockanapja // mennyi erőt adsz nem tudod / az arcod kéz / kezéd tekintet // homály megnyílt homálya: kő / válladon alszik az idő // kóbor kutyákon szárnyak”. A tízsornyi szövegben a központosítás értelmezési bizonytalanságot keltő hiányát a jambusok feszes ritmikája ellenpontozza. A „ragyogás nélküli bűn” és „a semmi kockanapja” Pilinszkyt idéző metafizikája tágra nyitja a vers terét; a két legrövidebb sor (akárha ötödféles jambusok válnának ketté: „az arcod kéz / kezéd tekintet”) a ráolvasások archaikus egyszerűségével tűnik ki; az *elvont látomást* („homály megnyílt homálya”) eufóniával nyomatékosított figura etymologica emeli ki; a mitikusan békés álomiség („válladon alszik az idő”) pedig a fölütéshez („nagy idő”) visszakapcsolódva kerekíti le a verset. Lekerekíti, de nem tetőzi be. Az ugyanis az utolsó, önálló egységként közölt sor érdeme. A „kóbor kutyákon szárnyak” alliterációja és anakreóni ritmusképlete verstani hangsúllyal figyelmeztet a „kóbor” és a „szárnyak” (az árvaság, otthontalanság és az emelkedettség, angyaliság) képzetkörének feszültségére. S arra: nem dönthető el, a „szárnyak” itt a (metaforaként is érthető) „kő” és/vagy az „idő” metaforája, avagy önálló kép, külön üzenet. Utóbbi esetben ugyanis a számos olvasati irány közül egy kiváltságosnak tűnik föl: hiszen a „szárnyak” metafora a vers (és a kötet, általában pedig a költészet) szavaira is visszamutathat. Végső önreflexióként, összegző ars poeticaként. S ez a kóbor (a létezésben kóbor) olvasó számára nem csekély tanulság.

A GYÖTRŐDÉS TANULMÁNYAI

Kardos András: *Kritikus apák*

„...állandó munkamódszerem, amelyik (...) nagyon korán kialakult, elsősorban olvasást, még több olvasást, körbeolvasást jelentett...” (141.) Bizonyára több magyarázat is adódik arra, Kardos András miért éppen a Fehér Ferencsel készített interjút válogatta be a kötetébe egyedüli beszélgetésként, ám az egyik feltétlenül az, hogy alkatilag is hasonlít a Lukács-iskola filozófusához. A könyv majd’ minden írása idézettel kezdődik, és a folytatásban is sok az idézet: a szerző úgy távolodik el tárgyától, hogy egyre közeledik hozzá. Ez a *Kritikus apák* egyik legrokonszenvesebb vonása: írója nem pusztá szemléltetőeszköz gyanánt használja a műveket, olyan entitásokként, amelyek igazolják valamilyen előre kidolgozott, jól megalapozott elméletét – ez az elmélet a művek által, a művek segítségével, a művekből vett részletek egyre mélyülő figyelembevételével, az egészhez való viszonyulás közben alakul ki.

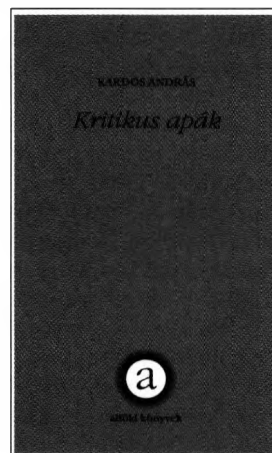
Összefügg ez a kritikák egy másik vonásával is: a jóleső (az olvasónak jóleső) *bizonytalankodással*. Nem arról beszélek, hogy Kardos „nem tudja, mit ír” vagy arról, hogy nincsen értékrendje (a *Sinistra körzet* kapcsán nagyon határozottan leszögezi: „Bodor Ádám remekművet alkotott” – 18., Vámos Miklós *Apák könyvéről* viszont élesen fanyalog: „...minden siker, példányszám stb. ellenére egy dolgot talán érdemes lenne meggondolnia: a vállalt feladat és annak esztétikai tehertétele sokkal több mélyfúrást és tisztázást követelne” – 50.), hanem arról a szükséges és a mindenkori kritikából többnyire fájdalmasan hiányzó belátásról, hogy a határozott leszögezéseken túl minden alkotásnak, amely méltó erre a névre, van egy „megmagyarázhatatlanja”, egy olyan mögöttese, amely ellenáll az értelmező megannyi erőfeszítésének, hiszen egy opust éppúgy nem lehet „megérteni”, ahogy elmagyarázni vagy kimeríteni is képtelenség.

Ebből a viszonyulásból következik az a látszólagos ellentmondás, hogy bár tisztában van vele, mi a remek- és mi a fércmű, mindkettőnek tisztességes tanulmányt áldoz. Holott az előbbi esetben három okot is felsorol, amiért a kivételes minőség bejelentését követően el kellene hallgatnia. Mégsem hallgat el, és ez, a beszéd folytatása is a fentebb leírt sajátosságból következik. Aki bizonytalankodik, aki *magyarázatokat keres és nem magyarázatot talál, az nem ítélkezik, s ha muszáj ítélkeznie, hiszen olykor valóban nem lehet mást tenni a kritikus tisztesség érdekében, akkor sem áll meg itt.*

Miért nem? Az egykori és a kortárs kritikából egyaránt sok olyan szöveget tudnánk felsorolni, amelyik ítéletet hirdet, s a továbbiakban ehhez az ítélethez keresi az érveket.

Kardos azonban nem „telivér” kritikus, legalábbis abban az értelemben nem, ahogy manapság emlegetjük a kifejezést, s

Alföld Alapítvány
Debrecen, 2008
176 oldal, 980 Ft

amelyet a román nyelv szellemesen fejez ki a „critic de întîmpinare” (‘fogadókritikus’) szintagmával. Sokan vagyunk, akik a kritikának ezt a válfaját is üzzük, s tudjuk, mivel jár ez: olykor úgy érezzük, tömjénnel vagy bunkósbottal közlekedünk, s olyan mindentudók szerepében tetszelgünk, akiknek bármihez joga van. Nos, Kardos nem kísérti meg ez a szerep; nem vállalja.

S ha nem vállalja, nyilván alkati okokból nem teszi. Ő nem fogadókritikus; inkább olyan kritikus ő, amelynek alakja Radnóti Sándor *A piknik* című kötetében dereng fel (a könyvben szép tanulmány olvasható róla), s aki filozófiai műveltsége birtokában kérdéseket fogalmaz meg egy mű kapcsán, kérdéseket, amelyekre ő sem tudja a választ.

Nem véletlen, hogy éppen ezzel a könyvvel, *A piknik*kel vitatkozik Kardos a legellentmondásosabban. Idézi azt a Radnótinál máskor is felbukkanó aforizmat, amelyet az esztéta Edgar Windtől kölcsönöz: „Sokan – köztük magam is – ugyanígy viszonyulnak Wagner zenéjéhez vagy Rilke költészetéhez, azaz elismerik kimagasló génuszuk hatalmát, de olyan hatalomnak tartják, amelynek nem szabad behódolni. (...) Ezek a találmányokra kiragadott példák azt mutatják, hogy nemcsak lehet, hanem szükséges is két szinten szemlélni a műalkotást: esztétikai értékét a saját normái szerint kell megítélnünk, de azt el kell döntőnünk, hogy elfogadjuk-e ezeket a normákat.” „Csakhogy a műalkotás »igazsága« (?) – vitatkozik Kardos – annak a formának és formaeszmének a sajátja, mely magát a művet konstituálja. Nincsen tehát a formától elkülönült igazságtartam, melyhez mármost a formától függetlenül viszonyulhatnánk. A forma maga hordozza és evokálja az »igazságot és normát«, tehát jelentős mű esetén jelentős »igazat« tapint a befogadó.” (138.)

Egyetértek a kérdőjellel, már csak azért is, mert jómagam nem éreztem ilyen kételyeket Nádas *Párhuzamos történetek* című trilógiája kapcsán – tudomásom szerint Radnótinak legutóbb erről jutott eszébe Wind a *Holmi* 2006. júniusi számában. Ez azonban felületes egyetértés, mert ha Céline-re vagy Bret Easton Ellisre gondolok, akkor nagyon is eszembe jutnak a fenti mondatok. Ettől még az előbbi (*Utazás az éjszaka mélyére*) és az utóbbi (*Amerikai pszicho*) főművét egyaránt jelentős műnek érzem, s az *Utazás...*-t kimondottan szeretem, mégsem tehetek úgy, mintha nem tettem volna különbséget közöttük, hogy szívesen olvasom, illetve, hogy örömmel beszélgetnék-e Bardamuval, vagy élnék-e úgy, mint ő.

Érzek azonban egy súlyosabb paradoxont is Kardos érveiben, méghozzá éppen azt, amit ő maga mond a *Sinistra körzet* elemzésében: „...közhely, hogy a remekmű saját esztétikát teremt, a befogadás artikulálásának öntörvényű nyelvét, amit is a kritika mégiscsak a hagyományos nyelven és kategóriákban fogalmaz meg, magára vállalván a *contradictio in adjecto* nem éppen gyümölcsöző terheit.” (18.) A kérdésem az, ugyan hogy tudna a kritika egyáltalán bármit elemezni, ha nem tenne különbséget azok között a kategóriák és jelenségek között, amelyeket Wind és a nyomában Radnóti is megkülönböztet egymástól? Hiszen ha egy művet maga a mű „foglal össze” és jellemez a legjobban (s ki tagadná, hogy így van?!), akkor a kritikus munkája értelmét veszti. Számomra úgy tűnik, a legtisztességesebb megoldás, amit egy „norma szerint” kérdéses oeuvre-rel kapcsolatban választhat, az az, amit Wind választ: „esztétikai értékét a saját normái szerint kell megítélnünk.”

Az elmondottakkal együtt ismét visszatérek a *Kritikus apák* ama sajátosságához, amelyet a *küszködés* fogalmával jelöltem. Ha Kardos élesen fogalmaz, az sem valamilyen, kévéssé rokonszenves diadal jele (ahogy Nádas fogalmaz a *Hazatérésben*, nem olyan, mint amikor Szent György ledöfi a sárkányt): a *megértés vágyából* fakad. „Kutya nehéz dolog úgy hazudni, hogy az ember nem ösmeri az igazságot”, idézi a szerző a *Harmonia caelestis* első mondatát és hozzáteszi: „Jó mondat.” Aztán a *Javított kiadás* utolsó mondatát: „Apám élete közvetlen (és viszolyogtató) bizonyítéka az ember szabad voltának.” Ehhez meg azt teszi hozzá: „Rossz mondat.” (54.) Talán nem tévedek, ha azt állítom, Kardos az *ironia árnyalását* hiányolja a zárásból. Mert: „A *Harmonia* első könyvének mondatai az »édesapá-

mok« disszeminációjának szabadságában születtek.” (58–59.) Az értelmező ugyanakkor azzal is tisztában van, hogy ez a szabadság már nem adatott meg a *Javított kiadás* írásakor. „E(szté)tikai terében [a kudarcéban] meg kellett írnia a *Jk*-t, de a radikális helyzetváltás nem járt együtt a poétikára való rákérdezéssel.” (59.)

Az árnyalás nem üres elvárás: Kardos *magától* is ezt várja el; az olyan terepet szereti, ahol majdnem lehetetlen vagy legalábbis nehéz biztosnak lenni, ahol gyötrődni kell, s e gyötrődés eredményeként eljutni a biztosnak hitt állításokig, amelyek teljes hiányában végül is írni sem lehetne. Ez a stílus vonatkozásában azzal a következménnyel jár, hogy a szöveg olvasása maga is küzdelmet igényel: a szerző nem sima, olvasmányos mondatokban fogalmaz, ahogyan az tenné, aki biztosabb önmagában vagy aki személyiségének áradása és szabadságvágya mindent elsodor. A bevezetőben így ír az aparegényekről: „Az apákról szóló regények nem követelik ki a maguk elméletét. Részben ezek beépülnek a formákba, részben, sikerültebb esetekben, át is írják azok érvényességét. Az apaformák, látenszen persze, mindig magukban hordozzák az optikai csalódás alapábráját...” (11.)

A ki nem követelt elmélet kizárólag *elméleteket* szülhet, közelítéseket, magyarázatokat. Kardos András azzal próbálkozik, hogy minden regényben, a *Fogságtól* a *Hamu és ecetig* és a *Szellemidézés*től a *TündérVölgyig*, megtalálja az *egyedül erre a műre jellemző*, annak formájában rejlő igazságot, amely azonban éppen azért nem „az” igazság, mert megtalálásához mindig vissza kell fordulni az alkotás felé, ismét el kell mélyülni benne. Ezért szól az ajánlás így: „gyerrekeimnek”, s a mottó ezért Freud egyik mondata: „A sors végül is csak egy későbbi apakivetítés...” A paratextusok a személyesség felé vezetnek.

Kardos azonban olyan személyességet vállal, amilyen alkatából következik: egy gyötrődő személyességet. Ebben a személyességben az apa alakja mindennek az alfája és az omegája. A kötet Danilo Kiš *Kert, hamu* című regényének egy bekezdésével indul, amely az alakuló történetben meglepetten fedezi fel „apám történetét”, Kafka megrendítő *Levél apámhoz* című írásának elemzésével folytatódik, s folyamatosan olyan mondatokra, gondolatokra, meglátásokra, emlékekre, élményekre és tapasztalatokra hivatkozik, amelyek az apát mint minden dolgok eredőjét és okozóját állítják, olyan „valamit”, amitől kétségbeesetten próbálunk megszabadulni, de amitől megszabadulni sohasem tudhatunk. A *Kritikus apák* olvasása közben éhatatlanul eszünkbe jut Nádasnak az az elmélete, amely a saját „magánmitológiáját” alapozza meg: „Mert a fiúk apaszerelmének tényét és napi gyakorlatát egyenesen szükségesnek és kíváncsnak kell tartani egy férfiúi istenségek tekintélyére és teljesítményére alapozott kultúrában, ám ugyanennek a szerelemnek a másik ábrázatáról, az apák fiúszerelméről, éppen az apák tekintélyének védelmében mélységesen hallgatni kell. Ezen a ponton van aláaknázva ez a kultúra.” (Nádas Péter: Thomas Mann naplóiról. = *Uő.*: *Esszék*. Jelenkor, Pécs 1995. 49.) A filozófus nem olyan magabiztos, mint az író s nem is olyan „mélyen szűk”, ha szabad így fogalmaznom. Másképp haragszik önmagára. Írásai-ban nem *kizárólag* vagy majdnem *kizárólag* a szerelemre esik a hangsúly, nem csupán ezzel a szenvedéllyel foglalkozik. Hanem *mindennel*; minden olyan vonatkozással, amely az apához kapcsolható: a származással, a hagyománnyal, az otthonnal, a tekintéllyel. Tolnai Ottó otthona a *Költő, disznózsír*ből lapjain; Vajda Mihály elmékedései önnön származásáról („Mit jelent számomra az, hogy magyar zsidó vagyok?” – V. M. kiemelése, 162.); Karinthy Ferenc „rettenetes apja”; Esterházy bűnös apja; Uri viaskodása apjával, Józseffel Spiró *Fogságában*. *Nincs élet az apán kívül* – kevés olyan művet olvastam, amelyből annyira áradt volna ez a kétségbeesett hit, mint ebből.

Nyilván az sem véletlen, hogy minden elemzett apa sokarcú. A fentebb idézett Esterházy-mondatot az ember szabad voltáról s arról, e szabadság viszolyogtató bizonyítéka az író apja, Kardos azért is találhatja rossznak, mert *nincsen* egyféle apa, csak csodálatos és rettenetes, jóságos és kegyetlen, elnyomó és felszabadító stb. Ebből a felsorolásból viszont az következik, a fiúk nem dönthetnek apáikról; sem az otthon, sem a szülőföld, sem a

származás problémáját nem lehet egyszer s mindenkorra, megnyugtatóan lezárni, *ad acta* tenni. Vámos regénye azért helyezkedik el a kritikus értérendszerének negatív tengelyén, mert úgy érzi, a szerző felületesen mondja el, amit árnyalva kellene elmondania. Innen érthető az is, miért olyan fontos Kardos számára Kertész Imre mondata: „Úgy megtervezni a regényt, hogy benne legyen a kudarca is, úgy, hogy magában foglalja az elárult ügyet: a hallgatást egyfelől, az eszményi megvalósítást másfelől.” (idézet a *Javított kiadás* kapcsán, 56.)

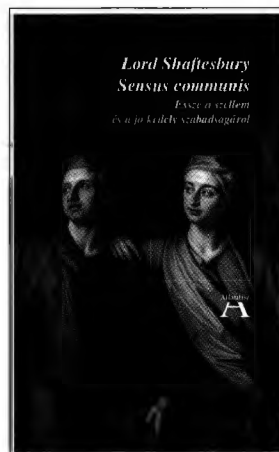
Túlságosan kitágítjuk az apa fogalmát – gondolhatná e recenzió olvasója. Kétféleképpen is válaszolhatnánk. Egyfelől: ha nem tágítanánk ki ennyire, igazán nem lenne érthető, miért kerül ebbe a kötetbe a Bodor- vagy a Tolnai-opusról szóló elemzés. Másfelől azonban a *Kritikus apák* magában hordozza, *felajánlja* e tágítás lehetőségét: Kardos minden értelmezésben megpróbálja megtalálni a *tárgynak megfelelő apát*, azt az apát, aki „belül van a formán”. Bár a két cikluscímet, illetve magát a ciklusok létét jómagam sem értem egészen (magyarán, nem látok radikális különbséget az *Apák és Fiúk* és a *Fiúk és Apák* tömbjébe sorolt tanulmányok között az apa szempontjából), azt látnunk kell, hogy semmi sem került véletlenül éppen ezek közé a lila borítók közé. Az apa mindennek az alapja és mindennek a tárgya, *magának az értelmezésnek*, a nekirugaszkodásnak *a legfőbb motorja*, a módszer alapvető eleme. S a válogatás legfőbb erénye az, hogy a különféle apák jól megkülönböztethető arcot viselnek – az alapelv nem rögeszme; hasonlóknak lát, de nem egyneműsít.

„A SZABAD ESZMECSERE IGAZI KÖZELHARC”

Lord Shaftesbury: Sensus communis: Esszé a szellem és a jó kedély szabadságáról

„Egyenlőtlenek között mily közösség / lehet, mily összhang, mily igaz gyönyör, / mely kölcsönös kell legyen adva, véve / kellő arány szerint?” – kérdezi a magányos Ádám az Urat az *Elveszett paradicsom* VIII. énekében. Az eposz az egyenlő felek „közösségének” egész metafizikáját bontja ki. Nincs olyan teremtmény, amely társa lehetne Ádámnak, de – szemben az Úrral – az ember nem elegendő önmagának sem. Egyedül Évától kaphatja meg majd a remélt „vizontszerelmet” és „édes társulást” (Jánosy István fordítása). A Miltonnál sokkal szemérmesebb Lord Shaftesbury, a 18. század egyik olyan gondolkodója, aki jócskán megérdemli az újrafelfedezést, a „közösségnek” erről a jelentéséről bizonyára hallani sem akarna, de az egyenlő felek közötti érintkezés gondolata alapvető volt a számára. „A kölcsönösség a beszélgetés természetes alaptörvénye, s leküzdhetetlen hajlam él iránta az emberekben. Az ész ügyeiben kérdésekkel és válaszokkal többre juthatunk néhány perc alatt, mint egy hosszú órákon át tartó megszakítatlan fejtegetéssel. A szónoklatok csak arra alkalmasak, hogy felkeltsék a szenvedélyeket: a deklamáció ereje abban áll, hogy megrémiszt, felemel, elragadtat vagy gyönyörködtet, meggyőzni és tanítani azonban aligha képes. A szabad eszmecsere igazi közelharc. A másik módszer ehhez képest csak kardcsörtetés vagy árnyékboksolás” (17–18) – írja az esszé talán legbriliánsabb, nagyszerűen fordított passzusában. Szécsényi Endre kommentárjában hangsúlyozza, hogy Shaftesbury szerint a kommunikáció „nem dialogikus, nem interaktív módjai alkalmatlanok a hallgatóság valódi morális meggyőzésére. A vallási, erkölcsi, ’esztétikai’ és politikai tartalmú csevegés, a csiszolt filozófiai konverzáció ekkoriban folyóiratokban megjelenő és egyre szélesebb közönséget elérő műfaja – az esszé” (165).

Ez a gondolat meghatározó az esszé születése és a műfaj későbbi alakulása szempontjából is. Már Montaigne tiltakozott „A gyermekek neveléséről” című esszéjében az ellen a tanítási módszer ellen, amely a tanítványt passzív befogadónak tartja. „Szünet nélkül gágognak a fülünkbe, mintha tölcserrel töltenék belénk a tudományt, és csupán annyi a feladatunk, hogy visszamondjuk, amit mondtak” (Michel Eyquem de Montaigne: *Esszék. Első könyv*, Jelenkor, Pécs, 2001. Fordította Csordás Gábor. 197). Nagy-Britanniában a 18. században született meg az a társalgási nyelvet imitáló és formáló prózairodalom, amely ebben az értelemben esszének nevezhető (a *Sensus communis* 1709-

Mesteriskola sorozat
Fordította Harkányi András
Atlantisz Kiadó
Budapest, 2008
211 oldal, 2895 Ft

ben jelent meg először). Akár koordinátarendszerben is meg lehetne rajzolni az esszé útját az alul–felül és a közel–távol dimenziói mellett. Hogy tanító, apáskodó hangnemben beszél az esszéista egy nála tudatlanabbnak gondolt sokasághoz, vagy egy (általában műveltségi vagy szociális szempontból) egységes, és ennyiben egyenrangú kör tagjaként szól, vagy éppen kimondottan tudatlannak és tanácstalannak festi magát, ezek a műfaj legjelesebb szerzői számára alapvető dilemmák maradnak. Éppúgy, mint az a kérdés, hogy a megszólított személyt mennyire engedik közel magukhoz. Intim összehajolás, esetleg közelharc lenne a megszólalás alaphelyzete? Vagy legalább kartávolságnyira tudnák maguktól a másikat: nehogy megsebezzenek, nehogy meg kelljen érinteniük.

Shaftesbury persze igencsak szűk kör számára tartotta megfelelőnek az egyenlő felek közötti „szabad eszmecserén” alapuló kulturális, politikai modellt. Az ő közönségét az ország vezetésében aktív részt vállaló arisztokrata férfiak alkotják. Ahogy ő maga mondja: „kizárólag a klub szabadságának védelmében írok” (21). Később ezt sokan a szemére is hányták. Adódott a szembeállítás az ugyanezekben az években induló úgynevezett „periodikus esszék,” mindenekelőtt Joseph Addison és Richard Steele nagysikerű folyóiratának (*Tatler*, *Spectator*, *Guardian*) már elsősorban a középosztály számára íródott, közérthetőbb, közvetlenebb stílusával. Bár Shaftesbury az egész század során az elegáns írás utánózhatatlan mintaképe maradt, ez a stílus egyre keresettebbnek és arisztokratikusabbnak hatott. A dominánsan klasszicista ízlésű Hugh Blair például 1783-ban publikált retorikai előadásaiban – amelyeket Oroszországtól az Egyesült Államokig, s így Magyarországon is hatalmas hatású kézikönyvként forgattak – miután lerója a kötelező tiszteletet Shaftesbury „méltóságteljes” és „művészi” stílusa előtt, azonnal Addison írásmódjával állítja azt szembe, aki „mindig a nyelv által sugallt legtermészetesebb és leginkább magától értetődő szórendet követi, s ezáltal, bár írásai kevésbé pompázatosak és ünnepélyesek, mint Shaftesbury művei, annál több bennük a természetesség, a könnyedség és az egyszerűség; ezek pedig magasabb rendű szépségek” (Hugh Blair: *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*. Szerkesztette Linda Ferreira-Buckley és S. Michael Halloran, Southern Illinois UP, Carbondale, 2005. 126). Charles Lamb 1826-ban már banális közhelyként említi, hogy a lord stílusában az arisztokrata felsőbbrendűség nyilvánul meg, amelyet a közvetlen, baráti csevegés számára is sokkal vonzóbb hangnemével állít szembe (L.V. Lucas [szerk.]: *The Works of Charles and Mary Lamb*, Methuen, London, 1903, 7 kötet. ii. 199).

Bár a romantikus ízlés számára egyre természetlenebbnek hat Shaftesbury klasszikus stílusa, ennek ellenére éppen a romantikus esszéisták valósították meg a legkövetkezetesebben a Shaftesbury-féle „közelharcból” fakadó stílárís, műfaji következményeket. A felvilágosodás korszakának szerzői többnyire még ódzkodtak ettől. Maga Addison például, miközben olyan figurákat beszéltet, akik jelen vannak abban a kávéházi környezetben, amely az esszéinek tipikus szituációja, mégis fenntartja a jogot, hogy ítélkezzen közönsége fölött. A *Spectator* egyik számában „reggeli előadásoknak” nevezi az írásait, melyeket „illő komolysággal és figyelemmel” kell olvasnunk, hiszen csakis így szabadulhatunk meg „a bűn és ostobaság reménytelen állapotából” (1711. március 12.). David Hume is, amikor „Az esszéírásról” című 1742-ben kiadott írásában úgy határozta meg magát, mint a „tudományos világ” nagykövetét a „társasági életben”, amellet, hogy a két világ közötti érintkezés fontosságát hangsúlyozta, azt is egyértelművé tette, hogy ő azért voltaképpen az előbbiben otthonos (*David Hume összes esszéi II.*, Atlantisz, Budapest, 1994. Takács Péter fordítása. 292).

A romantikusok voltak azok, akik semmilyen eleve adott előnyt nem követeltek maguknak az olvasókkal szemben, és – hogy visszatérjünk Shaftesbury metaforájához – beszálltak a ringbe. Azt az egyenlőségen alapuló, dialogikus kapcsolatot, amelynek az ideálját Shaftesbury egy egészen exkluzív „klub” számára dolgozta ki, ők sokkal szélesebb közönség számára igyekeztek kiterjeszteni. Leigh Hunt például, a radikális újságíró, költő,

kritikus és esszéista, aki igyekezett újjáéleszteni a *Tatlet*t, arról biztosította lapjának remélt vásárlóit, hogy „bármelyik osztályból származzanak is, mindenkinek olvasnia kell benünket” (1831. augusztus 23.). Újságírói karrierje első pillanatától legszívesebben úgy képzelte, hogy ő maga is ott ül az olvasói mellett, a reggeliző asztalnál, amelyre a friss lapot ledobják, és ebben az intim, baráti situációban beszélget velük. A *London Journal*ban hősies ígéretet tett, hogy „az utolsó csepp tintájáig folytatni fogja a csevegést” (1834. szeptember 3.). William Hazlitt, Hunt barátja, kollégája (aki nagyszerűen ismerte Shaftesburyt), mintha szó szerint vette volna a szellemi közelharcra való felhívást. Legrövidebb írói *ars poeticája* (1822-ből) így szól: „minden szó legyen ökölcsapás” (Duncan Wu [szerk.]: *The Plain Speaker: The Key Essays*, Blackwell, Oxford, 1998. 8.). Egy 1828-as cikkében pedig azt fejtegette: „nem gondolom, hogy [bármelyiknek is] kötelessége lenne tisztelni engem. A vélemény szabad. Csak úgy nyerhetem el valakinek a tiszteletét, ha az illetőnek jogában áll önállóan ítélni, s így alkalmasint ellentétes véleményre jutni, és ezt kifejezni. Enélkül nem fog úgy dönteni, és úgy tenni tanúbizonyságot, ahogy én remélem. [...] A véleményt nem lehet kierőszakolni, mert nem erőn alapul, hanem bizonyítékokon és érveken.” (P.P. Howe (szerk.): *The Complete Works of William Hazlitt*, J. M. Dent, London, 1930-4, 21 kötet. xix. 314.) Charles Lamb, aki a szépirodalmi szintre emelte a baráti csevegést imitáló esszét, hasonló gondolatot fogalmazott meg humoros formában, amikor megalkotta az iskolamester zseniális karikatúráját. Ez a figura hozzászokott, hogy mindig gyerekek között mozog, akiket utasítania, oktatnia kell, s így képtelen bárkivel is egyenlő félként beszélni. „Úgy érkezik, mint Gulliver az ő apró népei közül, és egyszerűen képtelen a szellemi formátumát a tiédhez igazítani. Képtelen egyenesnek lenni. Szüksége van néhány pont előnyre, mint egy gyenge whist-játékosnak.” (Lucas, ii. 54.) A romantikusok éppen erről az előnyről mondtak le.

Shaftesbury művének hosszú címe is sejteti – *Sensus communis: Esszé a szellem és a jó kedély szabadságáról (levél barátjához)* – kettős műfajmeghatározásával, hogy a szerző legalább két feladatot vállal. Egyrészt igazolni akar egy filozófiai tételt, másrészt egy újfajta, társalkodó filozófia formáját keresi. Ráadásul a tétel maga is összetett: a *sensus communis*nak, ennek az alapvető emberi érzéknek és értelmi képességnek, amelynek a pusztá léte is bizonyításra szorul, a kibontakozásához ugyanis a „szellem és a jó kedély szabadságára” van szükség. Szécsényi Endre már *Társiasság és tekintély: Esztétikai politika a 18. századi Angliában* (Osiris, Budapest, 2002) című monográfiájában is nagy szerepet szánt Shaftesburynek, és az új kötet utószavaként álló nagy tanulmányában pompásan bontja ki ezt a nehéz problémacsomagot. Először elhelyezi Shaftesburyt az urbanizálódó, polgárosodó „augusztuszi kor”-ban, amikor oly fontos érték volt a „*politeness*”: az udvarias, kifinomult társasági érintkezés. Felvázolja azokat a filozófiatörténeti hatásokat, amelyek megmagyarázhatják, „hogyan juthatott [Shaftesbury] eszébe a XVIII. század hajnalán, hogy neoplatonikus ontológiát ötvözzön sztoikus morálfilozófiával és a kor legliberálisabb kritikai szellemével” (158). Kiemeli, hogy – egyetértésben a „spanyol és francia barokk udvari irodalom és morálfilozófia divatos szerzőivel” – Shaftesbury is úgy látja, hogy a „filozófiának hatnia kell a világban”; ennek érdekében pedig „el kell fordulni a könyvszagú tudástól, s az ember számára a mindennapi életben jelentős és létfontosságú bölcsességet (prudenciát) más forrásokból kell megszerezni” (161, 169). Shaftesbury filozófiájának elméleti célja elutasítani a Hobbes nevéhez kötődő „magányos, csak önmagával törődő, kompetitív, sőt agresszív” (169) individuum-képet, és ebben van nagy szerepe a *sensus communis* fogalmának, amely „a közjó és a közérdek iránti érzéket, a közösség vagy a társadalom szeretetét, természetes vonzalmat, emberséget vagy szolgálatkészséget jelent” (45). A gyakorlati célja civilizatorikus: Shaftesbury „meg van győződve arról, hogy a társas érintkezés finomodása, a jó kedélyű és szellemes társalgás, az ízlés kiművelése csak egy irányba mutathat: a *humanitas* kiteljesedése felé” (170).

Szécsényi Endre ezután Shaftesbury szabadságfogalmát tárgyalja. A filozófus szerint Hobbes önző embere szükségszerűen rabja a vágyainak: egyszerű „gazember” vagy „el-

vakult fanatikus” „attól függően, hogy az evilági javakat és élvezeteket vagy a túlvilági előnyöket tartj[a] mindenáron elérendő egyéni célj[á]nak. A társas hajlamú ember nem ilyen: mérsékelt, derűs és van humora – következésképpen szabad is.” A „gondolkodás, a mindent kérdőre vonás, a kritika szabadsága” – ezek a legfontosabb értékek Shaftesbury számára (172–173), akinél szoros egységben látjuk az általa képviselt kulturális és politikai eszményt: „ami ellentétes a jólneveltséggel, az” szerinte „a szabadsággal is ellenkezik” (176).

A szellem [*wit*], amelynek szabadságát Shaftesbury védelmezi, a korszak alapvető, de hírhedten sokjelentésű fogalma. Samuel Johnson, a 18. század második felének kritikus-feljedelme például 1779-ben egyszerűen széttárta a karját. Abraham Cowley 1656-ban íródott *Óda a Szellemhez* [*Ode: Of Wit*] című költeménye kapcsán ezt írta: „Cowley idejében történt meg az, hogy a szellem fogalma, amelyet korábban az értelem szinonimájaként használtak, megkülönböztetve azt az *akarattól*, elnyerte mai jelentését – bármi is legyen az” (Samuel Johnson, *Lives of the Most Eminent English Poets*, Derby & Jackson, New York, 1857, 2 kötet. i. 68). Az utószó mögött álló rendkívül alapos filológiai munka talán itt a leginkább szembe-tűnő: alig ismert szerzők által az 1700-as és 1710-es években a *wit* fogalmáról folytatott viták áttekintéséből bomlik ki Shaftesbury nézeteinek a helye. Így érhetjük meg közelebbről annak a jelentőségét, hogy a lord az észhez köti a szellemességet: „az ész szabadságának társas-társias megnyilvánulási formáját” jelenti nála (190). A szellemességből fakadó nevetés Shaftesburynél, s különösen követőjénél, Francis Hutchesonnál nem a másik fölötti diadal kifejeződése, ahogy azt Hobbes állította: „[a] derű felszabadító hatása új közösségi érintkezési formákat hoz létre, a nevetés elold a régi merevségektől, s ugyanakkor az összetartozás érzésével is jár, ami nem más, mint a közösség iránti érzék vagy akár érzés” (195). Az utószó a *sensus communis* fogalom értelmezésével, filozófiatörténeti elhelyezésével zárul, s annak kiterjedt hatását jelzi Herdertől egészen Kármán Józsefig.

Harkányi András fordítását nem lehet eléggé dicsérni. A fentiekből talán kiderült, hogy Shaftesbury esetében nem csak egy korszakos hatású gondolkodóról van szó, hanem az angol nyelvű klasszicista próza egyik legnagyobb mesteréről is. Ráadásul nem várhatunk tőle a rendszeralkotókra jellemző következetes fogalomhasználatot, több kulcsszava (mint a *wit* esetében láttuk) egyszerűen nem csak egy dolgot jelent. A fordítás nem csak rendkívül nagy szakértelemről tanúskodó, briliáns értelmezése a szövegnek, de valódi esztétikai élményt is ad. Egyszóval méltó Shaftesburyhez. Egy-két helyen éreztem csak apróbb egyenetlenségeket. Például a *reasoning*nek (‘gondolkodás, észhasználat, érvelés’) nagyon precíz fordítása az „érvelő okoskodás” (17), de sajnos a mai magyarban az okoskodásnak kizárólag pejoratív értelme van. A „társiasulásra való hajlandóság” [*associating inclination*, 51] is tökéletesen pontos, csak az ember füle nem szereti. Nem tudom, hogy a „nem lehet egyszerre megenni és megtartani a süteményt” [*they cannot eat their cake and have it*, 69], ami angolul egy hétköznapi szólás-mondás, magyarul egyáltalán érthető-e. De negyedik példát már nehezen találnék.

A kötet sokkal több, mint egyetlen esszé fordítása. Amikor Shaftesbury *Characteristics* címen egységes könyvvé rendezte a legfontosabb írásait, keresztthivatkozások hálójával kapcsolta össze az elegyes műveket, s az új kötet az összes hivatkozott szöveget tartalmazza – ha az korábban nem létezett magyarul, akkor új fordításban, ha már igen, akkor rendkívüli gonddal korrigálva, s a főszöveghez simítva. Így tehát Shaftesbury teljes életművéről áttekintést ad ez a könyv, amelyről egészen elmondható, hogy – különösen egy olyan szerző esetében, akinek írásából máig nem készült kritikai összkiadás – nemzetközi összehasonlításban is lenyűgöző munka.

MEGKÉSETT MÉLTATÁS EGY MODERN KLASSZIKUSRÓL

*Edmund Burke: Filozófiai vizsgálódás a fenségesről
és a szépről való ideáink eredetét illetően*

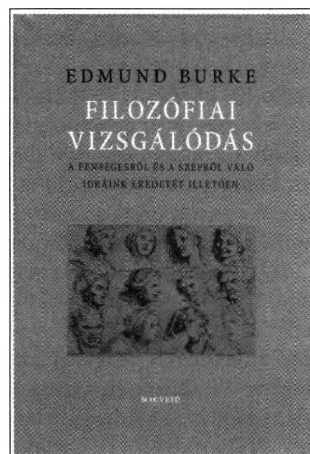
Edmund Burke híres filozófiai vizsgálódásának első kiadása bő két és fél évszázada látott napvilágot, és azóta kulturális és esztétikai, sőt kritikai irányzatok, mozgalmak, áramlatok sokaságára gyakorolt jelentős hatást. Ennélfogva a kortárs közönségtől a sok nemzedékkel későbbi méltatókig és bírálókig bezárólag mindenki elmondhatta már róla a véleményét. S még ha lenne is olyan terület, ahol eredetinek tűnő megállapításokat tehetnénk, a gondos fordító a műhöz fűzött remek utószó révén ezeket is hatalma alá vonta, igen szűkre szabva a recenziens mozgásterét.

A jelen sorok írójának elsődleges feladatát nálánál sokkal jobban elvégezte már egy Oliver Goldsmith nevű ír polihisztor; a mű vázlatos értékelésében tehát az ő nyomdokait követem. A fordítás technikai kérdéseit, illetve a mű fogadtatását és jelentőségét kellő mélységben taglalja a már említett utószó, így e téren arra szorítkozom, hogy néhány korábbi fordítástöredék tekintetbevételével emeljem ki a kötet erőnyeit, illetve egyes számomra aggályos elemeit. Végül a kötet formai vonásait fogom szemügyre venni – itt számíthatunk a legtöbb újdonságra, s egyúttal a legtöbb kritikai észrevételre is.

Burke *Filozófiai vizsgálódásának* tartalmi jelentőségét jóformán a megjelenéssel egyidejűleg felfedezte művelt olvasóközönségének nagy része. Oliver Goldsmith igen pozitív hangvétellű, konstruktív bírálatot írt róla, és még az esetleges hibáiról is azt feltételezte, hogy hozzájárulhatnak az igazság kutatásához (Goldsmith 355) – nem csoda, hogy Dr. Johnson „az igazi kritika mintapéldájának” nevezte a tárgyilagos, de jóindulatú recenziót (Goldsmith 345). E helyütt nem érdemes tartalmi kivonatát adni Burke egész értekezésének, ám Goldsmith kritikai könyvismertetőjének hatása tanulságos lehet, ha meg akarjuk érteni a szerző munkamódszerét, illetve gondolkodásának alakulását.

Goldsmith épp azt méltatja Burke-ben, amit Kant felrótt neki (Fogarasi 217): a „túl elvont spekuláció” csapdáját kikerülő empirista felfogást (Goldsmith 345). Pedig a téma nehéz, viszonylag feltáratlan, és a szerző a bevett előfeltevések helyett „a maga partikuláris érzéseiből” indul ki (346) – megelőlegezve a tapasztalati alapú pszichológia egyik alapvető metódusát. Goldsmithszel együtt dicsérhetjük a mű szakaszainak aprólékos és világos (tehát szép) elkülönítését és logikáját, ami nemcsak az olvasó, de a kutató életét is megkönnyíti, hiszen segíti az eligazodást a különféle kiadá-

Fordította Fogarasi György
Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2008
229 oldal, 2990 Ft

sok sűrű erdejében. Ám a szöveg legfontosabb erénye, hogy szétszálazza a művészet két gyakran összezaggyvált fogalmát, hogy azoknak, akiknek „vállalt feladata befolyásolni a szenvedélyeket”, ne kelljen a vakszerencsére bízniuk, sikerrel járnak-e (346).

A *fenségesség* forrása Burke szerint a veszélyérzet, vagyis végső soron az önérdek és az önfenntartás elve. Ennélfogva nem is kötődik hozzá „pozitív vagy abszolút gyönyör” (Goldsmith 352). A *szépség* ezzel szemben „javarészt a testek minősége, mely az érzékek közbenjárásával mechanikusan fejt ki hatását az emberi elmére” (Burke 135; idézi Goldsmith 352). A fenséggel dichotómiát alkot, és Goldsmith Burke-olvasatában a következő jellemzőkkel írható le: „kicsi”; „sima”; „változatos részek alkotják”, amelyek „egymásba olvadnak”, és „nem szögletesek”; „finom”, nem sugall „feltűnő erőt”; „tisztá és ragyogó”, de nem vakító színek jellemzik (353).

Hogy a szépség miként ébreszthet a befogadóban gyönyörérzetet, kézenfekvőbb, mint a fenséges hatásmechanizmusa. Mivel a (testi) fájdalom és a rettenet „az idegek természetellenes feszültségének eltérő foka” (Goldsmith 354), Burke érvelését követve a hatásukat is fizikai alapon közelíthetjük meg. Miután az inaktivitás különféle testi bajokhoz vezet, a fizikai cselekvés révén ezek egy részét el lehet kerülni – mi több, a folyamat belső elégedettséggel is eltölti a cselekvőt. Ennek analógiájára: „ha a fájdalmat vagy rettenetet úgy módosítjuk, hogy a valóságban ne legyenek ártalmasak, képesek örömet szerezni, mivel arra szolgálnak, hogy mozgásba hozzák a gépezetet” (Goldsmith 354).

Itt az ipari forradalom és a gépesítés nyelvezetének alkalmazása mellett figyelemreméltó az esztétikai élvezet mechanisztikus felfogása is: a szép hatása a fenséggel ellentétes úton, „az idegrendszer univerzális elernyedéséből” jön létre (354–355). A (többek között) orvosi képzettségű Goldsmith azonban épp ezen a területen figyel fel egy látszólagos ellentmondásra: míg a sötétség fenséges hatását a pupilla szűkülésének és tágulásának elve alapján boncolgatva Burke (175–177) azt állítja, hogy „a nagy sötétség folytán szemünk [írisze] annyira összehúzódhat, hogy az őt alkotó idegek természetes tónusukat meghaladó megerőltetésnek lesznek kitéve, s ez fájdalomérzetet kelt” (176), addig Goldsmith rámutat, hogy a sötétben éppen hogy elernyednek az izmok, tehát a fenséges hatást ez esetben nem fájdalmas testi feszültség, hanem kellemes ernyedtség kíséri (354). Valószínűbb tehát, hogy ilyen esetben inkább a pszichikai veszélyérzettel kell számolnunk, amely az érzékek „megfosztatásából” (Burke 84) és a fizikai reakciók ellentmondásosságából adódik, amint azt – kissé talán meghökkentő asszociáció útján – Hobo egyik, a rettenetet kiválóan megragadó párversével érzékeltethetjük: „Bujdosó menekül, recsegnak az ágak, / Táguló szemében ott szűkül az állat.” Jellemző, hogy az etológia újabb keletű felismerései helyreigazítják Burke vélt tévedését, ám az alapvető filozófiai kérdésfeltevését helybenhagyják.

A magyar kiadás, amely James T. Boulton 1958-as kritikai szövegéből készült, egyik erénye, hogy nyomon követhetjük, Goldsmith visszacsatolása miként hatott Burke-re. A második kiadás (1759) kiegészítéseit a lefordított szövegben is feltüntetett <zárójelek> segítenek összefüggéseiben látni az értekezést, annak dialektikus vonásaival együtt. Burke ebben a konkrét esetben Goldsmith fenti kifogását illeti viszontvállalással, de a többi hasonló betoldás is roppant tanulságos. A kritikák hatására beiktatott, az ízlést definiáló bevezetés pedig önmagában, az értekezés öt részétől elválasztva is értékes olvasmány lehet, és megint csak jól illusztrálja Burke (ön)kritikus módszerét.

Ugyanez az önkritikus megközelítés jellemző Fogarasi György fordítói munkájára is. Saját bevallása szerint a következetesség volt a vezérelve, akár a szavak „keréketörésének” árán is (222). Persze a kései Burke felhatalmazást ad erre, hiszen a *Töprengések a francia forradalomról* keretein belül maga is feszegeti a nyelvi közlés határait, és a cél – a forradalom lélektani hatásainak érzékeltetése – érdekében „nyelvtani pontatlanságokkal, ritka választékos szavakkal, extravagáns metaforákkal, nyelvi újításokkal, áramló trópusokkal” él (Benkő 45). És a magyar fordításra nem is lehet semmi panasz: egyszerre olvasható

úgy, mint egy eredeti, és úgy, mint az eredeti (Reiss 14), s ez esetben az utóbbi dicséret a fontosabb. A szóhasználat egységes, és az esetek többségében jól ötvözi az intuíción és a konvenciót: az erő (*power*), a fájdalom (*pain*), a rettenet (*terror*), a borzalom (*horror*), az együttérzés (*sympathy*) és társaik gömbölydeden simulnak bele úgy a szövegkörnyezetbe, mint a fordítói kánonba, és az olvasó nagyon hamar eljut odáig, hogy az egyes terminusoknál ne keresse gyanakodva az angol eredetét.

Nem tudni, mekkora része van ebben a fordítóval tökéletes párost alkotó lektor-szerkesztő Péti Miklósnak (feltehetően nem kicsi), de nem is nagyon számít. Hiszen a szöveg következetes, és ez még arra a kulcsproblémára is igaz, amelynek megoldásáról a fordító maga ismeri el, hogy igen ingatag alapokon nyugszik. A recenzensnek nincs persze nehéz dolga, hogy az utószókból kiragadja, és intón a magasba emelje a bűnjelet: Fogarasi következetesen a közelmúlt konvencióival ellentétesen fordítja a *pleasure* és a *delight* kifejezéseket. Az éles szemű olvasó a Goldsmith-idézeteimből már észlelhette, hogy jómagam nem tartom szerencsésnek e változtatást, sem szövegkritikai, sem pedig intuitív szempontból, és ezért Fogarasival ellentétesen használtam az „öröm” és a „gyönyör” szavakat. Álláspontomat két dologgal támasztanám alá.

Az egyiket nem is lehetne pontosabban megfogalmazni, mint teszi maga a fordító: „A terminológiai zavarok elkerülése végett természetesen kíváncsian lett volna átvinni a Locke-fordításban alkalmazott megoldást”, vagyis a *pleasure* „gyönyörként” és a *delight* „örömként” való fordítását (221). Számomra nem nyilvánvaló, hogy ez miért ne lenne lehetséges, illetve mi az a „sajátos kontextus”, ami nem teszi lehetővé e választást. A másik, az előzővel összefüggő szempontom az, hogy intuitíve az „öröm” szó – már csak az „örül valaminek” külső motiváltságából adódóan is – jobban megfelel például a valamely veszélyből való kimenekülés miatti érzelmenek, semmint a „gyönyör”.

További kommentár helyett inkább idézek egy rövid szakaszt az I. rész VII. fejezetéből, amely jelentőségénél fogva Péter Ágnes szemelvényes fordításában is olvasható. (Egyébként Benkő Krisztián [53] is „örömtelinek” fordítja a *delightful* kifejezést ugyanebben a passzusban. Mivel azonban az ő tanulmánya meglehetősen esetleges saját fordításokat tartalmaz, annak ellenére sem alkalmas kontrollszövegnek, hogy többször utal Fogarasi György technikái javaslataira.) Terminológiai szempontból, úgy vélem, az alábbi szövegrészlet Péter Ágnes-féle fordítása is nyomós érv amellett, hogy igenis átvehető, sőt talán természetesebb az új Locke-fordítás szóhasználata.

„Amikor a veszély vagy a fájdalom túl közlelről érint bennünket, semmiféle gyönyörérzetet nem képes kiváltani, egyszerűen csak rettenetes; bizonyos távolságból és bizonyos változással azonban már gyönyörködtethetnek, sőt gyönyörködtetnek is, ahogy ezt nap mint nap meg is tapasztaljuk.” (Fogarasi 45)

„Ha a veszély vagy a fájdalom túl mélyre hat, semmi örömet nem képes adni, csupán csak rémületet kelt; bizonyos távolságból s bizonyos módosulásokon át szemlélve azonban, nyújthat örömrésztet is, és nyújt is, ahogy naponta tapasztaljuk.” (Péter 57)

Úgy tűnik nekem, hogy a fordító e döntésére *mutatis mutandis* igaz Goldsmith velős megállapítása: „Néha még a legeminensebb filozófusok is az újdonságot, nem pedig az igazságot választották vezetőjüknek; és úgy rombolták le elődeik hipotéziseit, hogy a magukét nem tudták megalapozni.” Ám a következő mondat helyre is teszi a kárörvendő kritikust: „Valóban gyakran megesik, hogy miközben egy ilyen filozófus alkotásait olvasunk, noha elítéljük az érvelőt, az írónak csodálattal adózunk” (346). Merthogy Fogarasi György fordítása valóban méltó a tiszteletre, úgy a vállalkozás időszerűsége, mint a fordítás kiváló minősége okán.

Ezzel magyarázható, hogy Burke műve a mai magyar nyelven éppoly modernnek hat, mint az eredeti szöveg kétszázötven évvel ezelőtt. Ha lehet *post festa*, a 21. század perspektívájából ilyen anakronisztikus megállapítást tenni, rengeteg ponton megelőlegezi az angol és európai romantika különböző ágainak eszmevilágát – jól érzékelteti ezt, hogy részletei milyen szépen belesimulnak az *Angol romantika* esszékötetébe. Érvelése és példaanyaga (poszt)klasszikus és (pre)romantikus egyszerre, politizáltsága és polarizáltsága pedig együtt magyarázza meg, hogy az utóbbi években-évtizedekben miért emelkedett ki ismét a „königsbergi bölcs” árnyékából.

Sajnálatos, hogy – egyedüli komoly kifogás gyanánt – a kötet kiállítása kevésbé méltó a dokumentum jelentőségéhez. A tördelés olyannyira a közönséges rutinmunka benyomását kelti, hogy a 86. oldal alján még egy otromba hiba is ott maradt minden korrektúra-fázis után. A görög versek kínos latin betűs átírása helyett is sokkal elegánsabb és tetszetősebb lett volna a klasszikus tipográfiai hagyományokat követve megőrizni az eredeti betűzést (173, 208). Ami pedig a kötet borítóját illeti, az sem nem szép, sem nem fenséges, és még az sem menti, hogy az illusztráció bármely szemmel látható, közvetlen összefüggésben állna a *Vizsgálódás* tartalmával.

Jelen esetben talán mégis mondhatjuk azt, hogy ez a mű úgysem a csinos borítójával vagy az egzotikus illusztrációival fogja a szíves olvasó figyelmét felkelteni. Bár kifogásnak ez kevés, magyarázatnak pedig kissé gyöngé, *örüljünk* annak, ami van, és hogy végre *van*: egy hiánypótló, alapos, korszerű jegyzetanyaggal bőven ellátott, konzekvens és teljes magyar fordítás azon mű nyomán, amely hiányzó „láncszem” gyanánt végre a magyar nyelvű olvasóközönség számára is kapcsolatot létesít Locke és Kant munkássága között (Fogarasi 217–218).

Hivatkozások

- Benkő Krisztián: „Az együttérzés retorikája” (Edmund Burke), in: *Forradalom és retorika. Tanulmányok az angol romantikáról*, Gárdos Bálint és Péter Ágnes (szerk.), L’Harmattan & Ninewells Alapítvány, Budapest, 2008. 43–74.
- Burke, Edmund: *Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően*, Fogarasi György (ford.), Magvető, Budapest, 2008.
- Burke, Edmund: „Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való fogalmunk eredetéről. Részletek”, Péter Ágnes (ford.), in: *Angol romantika*, Péter Ágnes (vál. és szerk.), Kijárat Kiadó, Budapest, 2003. 57–64.
- Fogarasi György: „Fordítói utószó”, in: Edmund Burke: *Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően*, Fogarasi György (ford.), Magvető Kiadó, Budapest, 2008. 217–223.
- Goldsmith, Oliver: „Burke on the Sublime and Beautiful”, in: *The Miscellaneous Works of Oliver Goldsmith*, James Prior (szerk.), John Murray, London, 1837. IV.345–355.
- Reiss, Katharina: *Translation Criticism: The Potentials and Limitations*, Erroll F. Rhodes (ford.), St. Jerome Publishing & American Bible Society, Manchester & New York, 2000.